

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- PEER KRISZTIÁN versei 825
FEKETE VINCE verse 828
CSORDÁS GÁBOR verse 830
KRUSOVSZKY DÉNES: Fent a hegyen (*elbeszélés*) 831
CSERNA-SZABÓ ANDRÁS: *Kurzív* doktor utolsó gósnnyája (*próza*) 850
EÇA DE QUEIRÓS: A Maia család (*regényrészlet*) 856
PÁL FERENC: Portugál enciklopédia
(*Zelei Dávid beszélgetése A Maia családról*) 864
BALOGH TAMÁS: Fordítói előszó 870
WILLEM ELSSCHOT: Egy családkozás (*regényrészlet*) 873
VESZPRÉMI SZILVESZTER versei 879
WIRTH IMRE versei 881
STUMMER ATTILA versei 883
SÁNTA MIRIÁM verse 886

Bertók László (1935–2020)

- MOHÁCSI BALÁZS: Előszó Bertók László hagyatékban talált verseihez (1.) 887
BERTÓK LÁSZLÓ versei 889

*

- BASCH LÓRÁNT és TÜSKÉS TIBOR levelezése (1960–1965) (II. rész) 897
SCHEIN GÁBOR: Az autofikció problémája Borbély Szilárd interjúiban és
esszéiben 912
GÁLOSI ADRIENNE: „Mehalt az ornamentika. Éljen az ornamentika!”
(*Adalékok a kortárs építészeti ornamentika előtörténetéhez*) 928

*

- DOBOS BARNA: A gépek is tudnak sírni? (*Závada Péter: Éngép*) 938
ÁGOSTON ZOLTÁN: Hajóroncs és naplemente
(*Mesterházy Balázs: A Mediterrán-állandó*) 944
REICHERT GÁBOR: Ilyen is volt
(*Darvasi Ferenc: Csak hagyjanak békén. Mándy Iván élete és pályája*) 948
GYÜRKY KATALIN: Elszigetelt idő (*Jevgenyij Vodolazkin: A Sziget krónikája*) 953

2025

SZEPTEMBER

JELENKOR

LXVIII. ÉVFOLYAM

9. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
FENYŐ DÁNIEL

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai
PARTI NAGY LAJOS
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHA ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére.
Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszbortékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 7800,- Ft, egy évre belföldre: 14 300,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.
Számmlaszámunk: MBH Bank Nyrt. 50800111-11164573
Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

MEGHALT TATÁR GYÖRGY. A filozófust, nagy hatású tanárt augusztus 11-én, hetvenhét éves korában érte a halál.

*

BERTÓK-PÓDIUM AZ ÖRDÖGKATLAN FESZTIVÁLON. A rendezvény irodalmi programjainak sorában a Bertók-pódium is két beszélgetést szervezett: július 30-án *Bíró Zsombor Aurél*, augusztus 1-jén *Tompa Andrea* volt *Mohácsi Balázs* vendége.

*

NÁDAS PÉTER A POUR LE MÉRITE REND TAGJA. A július 25-én kiadott közlemény tájékoztatott arról, hogy *Sarah Stroumsa* arabista, *George Didi-Huberman* művészettörténész és *Michael Grätzel*, a fizikai kémia professzora mellett *Nádas Pétert* is tagjai közé

választotta az Erdemesek rendje. A még a Nagy Frigyes porosz király által alapított szervezet ma olyan tudósok és művészek interdiszciplináris egyesülete, melynek tagjai „tudományos vagy művészeti tevékenységükkel széles körű elismerést, kiváló hírnevet vívtak ki maguknak”.

*

VÁROSMAJOR 48. A Városmajor 48 Alapítvány életműdját idén *Darvasi László* nyerte el. Az úgynevezett Irodalmi Jutalmat *Szaniszló Judit*nak ítéltek oda.

*

EGYSZER VOLT, NEM ÚGY VOLT. *Keser-édes korrajz* alcímmel megjelent Tillai Ernő pécsi építész és fotográfus önéletrajzi könyve, a szerző magánkiadásában.

Szerzőink

Peer Krisztián (1974) – költő, Kismaroson él.

Fekete Vince (1965) – költő, szerkesztő, Budapesten és Kézdiszentkereszten él.

Csordás Gábor (1950) – költő, műfordító, a Jelenkor Kiadó alapítója és szerkesztője, 2015 óta többnyire Nyugat-Európában tartózkodik.

Krusovszky Dénes (1982) – költő, író, Budapesten és Bécsben él.

Cserna-Szabó András (1974) – író, Budapesten él.

Eça de Queirós (1845–1900) – portugál író.

Pál Ferenc (1949) – műfordító, irodalomtörténész.

Zelei Dávid (1985) – kritikus, szerkesztő, Budapesten él.

Balogh Tamás (1965) – irodalomtörténész, Budapesten él.

Willem Elsschot (1882–1960) – belga író, költő.

Veszprémi Szilveszter (1997) – költő, blogger, közösség-szervező, Szegeden él.

Wirth Imre (1964) – költő, a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársa, Pomázon él.

Stummer Attila (1974) – jogász, író, Budapesten él.

Sánta Miriám (1993) – költő és újságíró, Kolozsváron él.

Mohácsi Balázs (1990) – költő, kritikus, irodalomtörténész, Pécsen él.

Bertók László (1935–2020) – költő, a *Jelenkor* egykori fõmunkatársa.

Simon Zsuzsanna (1950) – irodalomtörténész, nyugalmazott archívumvezető, HUN-REN BTK Irodalomtudományi Intézet, Budapesten él.

Tüskés Anna (1981) – irodalomtörténész, művészettörténész, a HUN-REN BTK Irodalomtudományi Intézet tudományos munkatársa, a PTE Művészeti Kar Művészettörténeti Tanszék adjunktusa, Budapesten él.

Basch Lóránt (1885–1966) – ügyvéd, irodalomtörténész.

Tüskés Tibor (1930–2009) – író, irodalomtörténész, tanár, a *Jelenkor* egykori fõszerkesztője.

Schein Gábor (1969) – költő, író, esszéista, irodalomtörténész, Budapesten él.

Gálosi Adrienne (1965) – esztéta, Pécsen él.

Dobos Barna (1991) – klasszika-filológus, ókortörténész, az ELTE BTK NyDI doktorandusza, az Új Könyvek és az Ókor folyóirat szerkesztője, Budapesten él.

Ágoston Zoltán (1966) – kritikus, a *Jelenkor* fõszerkesztője, Pécsen él.

Reichert Gábor (1987) – irodalomtörténész, szerkesztő, Tatabányán él.

Gyürky Katalin (1976) – kritikus, műfordító, Debrecenben él.

Folyóiratunk a Kulturális és Innovációs Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül
a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSSETT: Fókusz Könyvárúháza, Jókai utca 25. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér 7–8.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrásy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13.

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:

Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota
Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt

Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

1300,- Ft

JELENKOR

Naphimnusz

*Anyámról lassan havonta szednek le egy basaliomát,
mégsem bánt meg egyetlen boldogságig kiürült pillanatot sem,
amit alattad tölthetett, hanyatt.*

*Anyám ötvenes, százas faktorú krémekkel bebalzsamozva,
kétrészes fürdőruhában
még mindig képes a boldogságra,
áldalak érte.*

*Másszák a hangyák, nem zavarja,
rátapad a homok, a törülközőminta, csiklandja a gyep,
szembebe folyik homloka verejtéke –
jóleső érzéssel tölti el minden,
amíg megviselt testének tág fókuszú objektíve rád mutat.*

*Hány réteg tulajdonba kellett öltöznöm,
hány réteg megbánásba rejtjenem magam,
miért, hogy már csak Bor édesöcsém képes eszembe idézni,
hogy a Naptól fogantam én?*

*Sejtszaporító sugara átsüt a legmélyebb kétségbeesésen is.
Madarászkorom óta leginkább valamiféle panteizmushoz
érezem magam közel,
azzal hígítom halálfélelmemet.*

*Akár konfliktust is vállalok fajtársaimmal
(alulfizetett vasúti alkalmazottak),
amiért felfoghatatlan okokból
partvissal verik le Isten fészkeit.*

Nem ember az ilyen.

Kinek ártanak az Ég madarai?

Kinek ártott anyám?

Kinek ártottak a halottaim?

*(Nem mondok neveket,
mert még megválaszolhatóvá lesz a költői kérdés
a konkrétumokba lerántva.)*

*Miért vagyunk útban a Napnak,
az újaknak kell a hely?*

*Miért nem zárja le végre a teremtést,
és teszi fel rá véres koronáját?*

Nem idegesíti a pazarlás?

*Miért hajt be hűs szobámba a hőség
versben dicsérni a Napot, amiért megnyugtat, ha rám süt?*

Hogy énrám süt.

És a nyugalomért nem drága semmilyen ár.

Önmegszólító talapzat

*Minek emésszem magam
olyanok természetes ellenszenvén,
akik ismertek fiatalon?
Büszke majd erre a versre leszek,
de szeretni a hajam szeressék
– markolj bele, megérted –,
a szagom, sőt a lábszagom.
A gusztá létezésemet.
Világ életemben
teljesítménnyel törleszkedtem
a belvárosi elítthez,
de nem ám eme elit
nőtagjaihoz, ahogy az illenék,
őnekik majd az uraik és fiaik
tisztületén keresztül tetszem.
Kislányaik fejébe már
az anyák vernek bele.
Így keletkeztél,
ennyit ér a szereteted.
A könnyek könnyen elvehetik a kedvemet.
Nem te kérted, hogy teremtem meg
az alkalmi szexhez a kereteket?*

Előleg

*De ne szólj róla senkinek, kérlek,
mert csak neked tudtam kiharcolni,
tudom, milyen helyzetben vagy.
Gombokért leszel a cinkosom.*

*Talált pénz. És viszonylag tiszta.
Ki utasítaná vissza?
Kinek nincs több tűzben vasa?
Majd utólag megolvassa – hadeha!*

*Udvarlásnál érdemes a legrosszabb arcodat mutatni,
hogy aztán ne okozz majd csalódást.
Ugye tudom, hogy mért kapom a verést?
Megszolgálom, már azzal is, ha nem tudom.*

*Ha tudnám, talán abrakadabra
mára abbamaradna.
Már a Maci is köpött.
Némi előleg a nemlétből
hagyott nyomot is emlékül.*

*Mikor megérkezett végre, egyben felvettem a Postabank-
számlámról
3 havi Móricz ösztöndíjat, eljött az adósságrendezés ideje.
Olyan isten nincs, hogy ne vásároljak be hazafele,
legfeljebb nem adunk meg mindent.
Ez még egy mobiltelefon előtti világ.
Két tömött reklámszatyorral futottam bele
a kártyázó, italozó nagyfiúkba.*

Gyerekkorunk felnőttjei.

*Tudtam, hogy csálnak,
a sokadik kör után már másodperceibe tellett az osztónak
megnézni és megjegyezni a lapot,
mielőtt az elhagyja a kezét,
de addigra már azt éreztem, mindennél erősebben,
hogy ekkora hendikeppel is simán leveszem őket,
mert én vagyok a józanabb.
Weöres Sándorral kártyáztam addigra,
megverem rímek nélkül.*

*Háromhavi ösztöndíjból két zacskó kaja maradt,
és még egy negyedik havival lógok,
de legalább újra lett témám.
Ami jár, az jár.*

Csak nem éri meg a befektetést.

*Ez magyarázza lustaságom,
döglök álló nap az ágyon.
Teljesítmény? Milyen áron?
Legyek elég, azt kívánom.
A pusztá létezésemmel.*

*Az előleg elköltése közben lebegek,
de utána bizony keservesebb a munka.
Mégis az előleg jelzi, ha a szándék komoly.
A törődést, a bizalmat, a szeretetet,
a megelőlegezett figyelmet
muszáj ajándékba kapnom.
(Ugye ráér visszaadnom?)*

È pericoloso sporgersi!

*Zörög az avar a talpuk alatt ahogy lépkednek
a fák között a domboldalon messziről tompa
zajok hallatszanak fölöttük eltűnt az ég elborí-
tották a felhők ahogy ereszkedtek befelé a kicsi
hegyi állomásra ami most teljesen üres nincsen
senki a gyér világításban a peronon sehol egy
utas a rozsdás kocsiban is maguk vannak csupán
a kopott borítású üléseken valakik felhasították
a bicskájukkal a barnás vinilint a karbantartók
durván összefércelték spárgával ringatózik*

*A világ zakataka zakataka erdő és elszenesedett
fák illata árad be a kupéba távoli láthatatlan
kohók kéményéből szenes füst száll felfelé
a levegő hűvös a huzat élesen becsap az ablakon
a maszatos üvegen végigfut néhány esőcsepp
valaki az első kocsiból egy még égő cigarettát
dob ki ami nagy sebesen elsuhan a szemük
előtt aztán egy üveg is kirepül valamelyik
ablakon a vagon falának csapódik összetörik
a meredek hegyoldalból kövek robognak le*

*Szúr a szemük az erős huzattól és a felszálló
portól maguk vannak a szerelvény fülsiketítően
csikorog a kanyarokban néznek az ablakokon
kifelé és a boldogság lassan fokozatosan tölti el
ahogy beszívja a csípős éjszakai levegőt látja
a fényeket a tovafutó póznákat a távolban a
lámpák mint fel-felvillanó szentjánosbogarak
foszforeszkálnak az utak mentén a boldogság
lassan tölti el lám-lám tőle karnyújtásnyira kőhají-
tásnyira puskalövésnyire szuszog piheg létezik*

*Egy szelíden működő világ élük életüket az élő
nem törődik senki a sötétben csikorgó-kanyargó
vonattal a fölöttük ragyogó csillagos égbolttal
senki de senki csak ő nézi kitartóan a csikorgó-
kanyargó vonat ablakából az éjszakai hűvösségben*

*miközben vágja a szembeszél ami akár föl is
repíthetné föl föl föl valahová a bolygók közé
ott lebeghetne velük kitartóan és szenvedélyesen
ott ahol nincs már lent és nincs már fent sem
érzelmek sem gondolatok nincs az égvilágon*

*Semmi sem csak ezek a sziporkázó-pislogó
égítetek vannak amiket ragyogóan megvilágít
a Nap vagy más csillagok amelyek mindig
újak és mégis mindig ugyanazok és most
mint egy fehér szakállas Mindenható intésére
innen a vonatablaktól elalszanak majd újra
kigyúlnak ahogy hunyorog a jobb majd a
bal szemével ahogy nyitja és csukja őket
rendületlenül a fülke hűvösében és azt érzi
hogyan elterül elnyúlik valahol a csillagok*

*Mögötti terek lágyfüvű harmatos zöldjében
forráság járja át a testét újra és elalszanak és
kigyúlnak kigyúlnak és elalszanak körötte
a mindenség csillagai érzi hogy él hogy nem
is ma nem is ma él hanem holnap ma holnap
van tíz év múlva van húsz év múlva van és
ő is ott él ebben a jövőben az elinnen elebből
elmáshová jövőben a messzi-messzi távolban
és ringatózik velük a világ zakataka zakataka...*

Belèu pas passara

*amit otthagytam árván
vagy van vagy volt vagy képzelem*

*amit otthagytam árván:
rezgő piciny szivárvány
a korallszilfa-levelen
hogy a rue des Suisses sarkán
billeg egy kő a járdán
a szalmagyopár szenttelen
halk illata a tereken
a felhőlyagzott kátrány
a felszívódni képtelen
sok-sok keserű zárvány
vagy van vagy volt vagy képzelem*

25.05.06.

Fent a hegyen

Habár biztos volt benne Keller, hogy fejből is odatalál a házhoz, mégis végig követte a Google Maps utasításait. Lehet, hogy sok minden változott, gondolta, miközben mobilja vadul rázkódott a klíma rácsába dugott olcsó telefontartóban, de az utat biztosan nem újították fel, amióta legutóbb erre járt. Miután lehajtott az erdőben kanyargó hegyi főútról, és ráfordult a faluba vezető keskenyebb aszfaltsávra, egy ideig még megpróbálta legalább a nagyobb kátyúkat kikerülni, aztán valahol a temető vonalában egyszer csak feladta, és utána már csak arra koncentrált, hogy azonnal el tudja kapni, ha egy nagyobb zökkenésnél kiugrana a telefon a helyéről. Végül is valóban odaért, ahová gondolta, az pedig, hogy az applikáció ezt külön meg is erősítette egy optimista pittyenéssel, nem sokat számított. Amennyire tudott, közel gurult a kert vaskapujához, szinte várta, hogy a radar majd felvisít, aztán beugrott neki, hogy ez nem az a kocsi. Az újabb autó, amiben a gyerekülés is volt, a feleségénél maradt, ő meg a régivel jött el. Nem mintha ez egyébként magától értetődő lett volna, jutott eszébe, afféle udvariassági gesztusnak szánta, ne mondhassa senki, hogy nem volt nagyvonalú egy ilyen helyzetben is. Csak hát, gondolta Keller, Jutkát abszolút nem érdeklik az autók, szóval nagy valószínűséggel ezt a gesztust sem értékelte, pontosabban észre sem vette. Micsoda faszság, futott át a fején, aztán kinyitotta az ajtót, és egy akaratlan nyögéssel vette tudomásul, ahogy arcul csapja a kinti forróság.

Csalódottan nézett végig az előkerten, úgy emlékezett, hogy az unokatestvére azt mondta neki a telefonban, van egy megbízott embere a faluban, aki időnként rendbe teszi az udvart, lekaszálja a gyepet, öntöz, metsz, ha muszáj, meg is szerel ezt-azt. Ehhez képest térdig érő gaz lengedezett a drótkerítés túloldalán. Vagy ide is eljutott a méhlegelő-divat, gondolta, vagy átbassza az unokatestvérét ez az ember. A nagy lakat kulcsa viszont meglepően könnyen becsusszant a helyére, pedig már készült rá, hogy komoly harcot kell majd vívnia a bejutásért. Jó régi kapu volt, még abban az időben készült, amikor az ilyesmit az emberek nem egy online katalógusból választották ki, hanem maguknak barkácsolták össze innen-onnan felszedett fémhulladékból meg építkezésből maradt betonvas darabokból. Ha igazán nagy hegesztőművész volt a tulaj, akkor még a környékre utaló motívumokat is bele tudott szerkeszteni a rácszatba. Régen a Balatonnál lehetett ilyeneket látni, a horgonytól a vitorlás hajóig sok mindent kihajlítottak a vasanyagból a szakik. Vagy a magukat szakinak képzelő nyaralótulajdonos orvosok meg tanárok meg akárcicsodák. Sosem voltak ezek a kapuk igazán jók, nyeklettek-nyaklottak a zsanéron, a földön csúszott a sarkuk, rendesen alájuk kellett nyúlni, ha az ember ki akarta nyitni őket, de kétségtelen, hogy kiállták az idő próbáját. Továbbra is szarok, sőt, egyre szarabbak, de ahol békén hagyják őket, ott végül is ellátják a dolgukat. Túl sok időm van, dörzsölte meg a homlokát

Keller, hogy ilyen baromságokon gondolkodom. Alányúlt a kapuzárnynak, aztán addig tipegett vele, amíg elég szélesre nem nyílt a bejárat a kocsi előtt.

Az unokatestvére persze nem ért rá személyesen odaadni a kulcsokat, kénytelen volt a feleségével összefutni a Kálvin téri California kávézóban. Szilvi karikás szemmel kavargatta mogyoróillattal gőzölgő lattéját, felnézett rá, amikor megérkezett, és magára erőltetett egy mosolyszerű grimaszt. Üzent valamit Tamás, kérdezte Keller a nőt, de az megvonta a vállát, nekem csak a kulcsot adta ide, felelte. Aztán beszéltek még néhány szót a gyerekekről, iskolai felvételiről, nyaralási tervekről. Keller tulajdonképpen várta, hogy megkérdezi a másik, minek akar egyedül felmenni a kis házba, bár nem volt rá kész válasza. Ennek ellenére csalódott volt kissé, hogy éppen ez nem került szóba.

Miközben a gazban lépkedve keresztülvágott a kerten, érezte, hogy rátapad a teniszpóló a hátára. Utált izzadni, de most ez sem zavarta annyira, úgysem találkozik itt senkivel. Ledobta utazótáskáját a bejárati ajtó előtt, de ahelyett, hogy a kezében tartott kulcsosomóról kiválasztotta volna a megfelelőt, zsebre dugta mindet, és elindult, hogy körbesétálja a házat. Terméskő alapra téglából és fából felhúzott épület volt, egy régi világ félbehagyottan megmerevedett álma jólétről és szabadságról, vagy valami ilyesmi, gondolta Keller, és elhessegett egy legyet az arca előtt. A nagybátyja szerezte a telket a hegyoldalban, aztán családi összefogással építették rá néhány év alatt ezt a házikót. A tetőtér soha nem készült el, de amúgy elég jól el lehetett férni benne. Gyerekkori nyarairól, melyeknek egy részét szinte kötelezően itt töltötte, legalábbis nem a zsúfoltság volt az első, ami eszébe jutott. Éppen ellenkezőleg, gondolta, csak azóta tűnik úgy, hogy összement minden, és senkinek nem jut elég hely, pedig már nem is vagyunk annyian. Egy kiszáradt bokor és a kőporos fal között próbálta magát éppen átpréselni, amikor meghallotta a riadt kaparászást. Kihajolt a sarkon, és a hátsó terasz felé nézett, egy bozontos pofájú barna kutya bámult vissza rá, láthatóan az ő érkezése zavarta fel. Cuppantott egyet, és előre nyújtotta a kezét, de a kutya bizalmatlanul húzódott el tőle. Hát te meg ki vagy, dűnnyögte maga elé, és fellépett a terasz szélére, az állat erre a farkát behúzva elmenekült a kert végi bozotos irányába.

Hiába nyitotta ki az összes ablakot, még órákon keresztül érezte az állott levegő nehéz, fémes szagát a helyiségekben, és később is inkább az volt a gyanúja, hogy nem a szag szűnt meg, csupán az ő orra szokott hozzá, ami persze végül is majdnem mindegy. Az első pár óra gyorsan elszaladt a praktikus tennivalók intézésével. Le kellett másznia az aknába, hogy megnyissa a vizet, végigkapcsolgatni a biztosítékokat, megnézni, hogy van-e még elég gáz a konyhapult alatt álló palackban, bedugni a hűtőt, kipakolni a magával hozott ételeket, meg azt a jó néhány palack italt, amit még indulás előtt, kapkodva vásárolt össze magának. Azután jött a nehezebb rész, amikor már nem volt mit csinálni. Ledőlt a kanapéra, és egy darabig a plafon glettelésének hibáit figyelte, előhúzta a telefonját, pedig korábban azon is elgondolkodott, hogy amint beér a házba, majd kikapcsolja. Jó idő eltelt, amíg ismét rá tudta venni magát, hogy feltápáskodjon, dühösen dugta zsebre a készüléket, és nagy elhatározásokra készen támaszkodott ki az ablakba. A lejtős telek alatt futó utcán nem látott mozgást, az előkertben álló fenyők mogorván álltak vigyázzban, alig lehetett elhinni róluk, hogy ők is élőlé-

nyek. A kocsibeállón várakozó autó szélvédője mögött az ezüstszínű árnyékoló fólián vakítóan szikrázott a napfény. Valamit ennem kéne, gondolta Keller, de semmi kedve nem volt főzni. Felhúzta a szandálját, és anélkül indult el a falu felé, hogy akár az ablakokat vagy az ajtót bezárta volna.

A környék egykori híres betyárjáról elnevezett csárda ajtaját olyan bizalmatlanul nyitotta ki, mintha nem hinné el egészen, hogy a hely valóban működik még mindig. Gyerekkorában ünnepnapnak számított, ha lejöttek ide ebédelni vagy vacsorázni, nem is jártak gyakran, de az a néhány alkalom makacsul befészkelte magát az emlékezetébe. Tágas, romantikusan nagyvilági helyiségként gondolt vissza rá, ahol a vastag tölgylambériával fedett falak között mindig ott ködlött a cigaretták füstje. Ma már szinte el sem hiszi az ember, hogy ez akkor nem zavart senkit, gondolta Keller, mostanában az a divat, ha minél kevesebb dolgot viselünk el. Egy összetolt asztalpár körül egy kisebb nyugdíjas csoport épp a desszertnél tartott, gyanakodva fordultak felé a gyűrött, sárga arcok, amikor észrevették. Savanyú zsírpára terjengett a levegőben, a falakon népies dísztányérok függtek, a konyha felé vezető csapóajtó fölül pedig egy őzbak megsárgult koponyája nézett vissza rá pókhálós szemüregekkel. Kihúzott egy nehéz, faragott széket az egyik üres asztal mellől, és a pincért meg sem várva helyet foglalt biztonságos távolban a nyugdíjasoktól, de azért úgy, hogy rájuk lásson. Az étlapon a nyomtatott árak helyén kis matricákon kézzel írva szerepeltek az új összegek. Nyilván nem először ragasztották át őket, és biztosan nem is utoljára, jutott Keller eszébe. Mindenesetre amikor a csapzott bajszú főúr odalépett hozzá, magabiztosan mutatott rá a mátrai borzaskára, aztán egy korsó csapolt sört kért mellé. Végül is minden elviselhetőnek tűnt, de semmi sem volt igazán jó. A nyugdíjasok meglepően sokáig elüldögéltek még az üres kávéscsészék mellett, a beszédfoszlányok alapján képtelen volt eldönteni Keller, hogy egy halott ismerőstüket dicsérik épp, vagy valamelyik élőt szidják. A borzaska enyhén túl lett sütvé, a krumpli mirelit volt, a sörben pedig alig maradt szénsav a végére. Ezzel együtt is szép borraivalót adott a pincérnek, nem tudott, de nem is igen akart összefüggést keresni a dolgok minősége és a hangulata között.

Másképp működik az este a hegyvidéken, mint a városban, amit maga mögött hagyott, ez járt Keller fejében, ahogy a faluközpont felé tett egy rövid kitérőt. A nappali meleget itt nem tartják vissza úgy a házak, mint a városban, amint elkezd gyengülni a fény a horizonton, a levegő is csípőse válik. Nem igazi hideg ez, épp csak annyit változik a hőmérséklet, hogy az ember elhiszi, van menekvés a kánikulai délutánok gutaütése elől. A főtéren, ami tulajdonképpen egy buszmegálló volt, embereket nem, csupán néhány árokszálon parkoló kocsit látott. A kis vegyesbolt már órákkal korábban bezárt, a szomszédos helyiség ajtórácsát pedig láthatóan évek óta nem nyitotta ki senki. Kicsit lejjebb, a tájház felől hallott valami zajt, üres szódászfionok zörögtek egy műanyag ládában, amit egy középkorú férfi emelt be éppen egy kocsis csomagtartójába. A házak mögött egyre izgatottabban dörzsölgették egymáshoz kitintagjaikat a tücskök, az ereszkedő nappal együtt pedig a szúnyogok is megjelentek. Keller kényelmetlenül vakarászta a lapockáját, és a lábszára felől is idegesítő lüktetést érzett. A főutcán balra egy felújított üzlet elé ért, a bejárat fölött régi teáskanna függött cégéreként. A kiírás szerint szerdától szombatig tartanak nyitva, akkor majd holnap vissza-

jön, döntötte el, miközben homlokát az ajtó üvegének támasztva próbálta kivenni a sötétbe burkolózó belső tér berendezését.

A házhoz visszatérve a terasz felé lopakodott, hátha visszajött a kutya, de nem volt ott senki. Odabent ismét megérezte a falakból áradó fémes bűzt, pedig az ablakok most is tárva-nyitva álltak. Felkapcsolt egy kislámpát az ágy mellett, rögtön odagyúlt egy csapat apró bogár. Csak villanásnyi időre jutott eszébe, hogy valójában mit keres itt, túl fáradt volt ahhoz, hogy a kétely úrrá lehessen rajta. Direkt nem állított be ébresztőórát a telefonján, arra számított, hogy gyorsan el fogja nyomni az álom. Ehhez képest hosszú ideig vergődött éberen az otthonról hozott ágynemű túlzottan ismerős illatában.

Előbb rekedt ugatás verte fel, amit talán még valami farkasüvöltés-szerű hang is kísért, habár lehetséges, hogy ezt csak félálomban képzelte hozzá. Ezután röviden vissza tudott még aludni, de kisvártatva ismét felébredt, ekkor egy benzines fűkasza félreismerhetetlen berregésére. Mégsem egymás után történhetett a két ébredés, gondolta végig, hiszen amikor az ugatásra felriadt, még sötét volt, most viszont, ahogy itt hallgatja ezt az átkozott zúgást, már éles fény vibrál a sötétítőfüggöny mögött. Átfordította feje alatt a nyirkos kispárnát, aztán még hevert egy darabig. Vajon melyik szomszéd gondolta, hogy a kora reggeli időpont tökéletes lesz egy kis kaszálásra, futott át rajta, miközben kierőlködte magát az ágy szélére, aztán az ablakhoz lépett, és széthúzta a sötétítőt. Meglepetésére nem a szomszédból jött a zaj, hanem a saját előkertjéből. Egy ismeretlen fickó állt ott, fülvérdőben, szakadt kantáros nadrágban, és egy vállpántra akasztott fűkaszával dolgozott a kerítés mentén. Nyilván ez az unokatestvére által megbízott kertész, tökéletes időzítéssel az ő első itteni reggelén jelent meg, és úgy látszik, attól sem zavartatja magát, hogy a kocsibeállón ott egy autó. Jó lenne elküldeni a faszba, gondolta Keller, miközben magára húzott egy tiszta pólót, és belebújt az előző napi rövidnadrágjába. Csakhogy ezt nemigen teheti meg Tamással, vagy akkor neki kéne másik embert keresni a helyére, amihez sem kedve nem volt, sem esélye nem lett volna rá, hiszen senkit sem ismer a faluban. Különben kiváló reggel volt, az árnyékos foltokon még itt-ott megcsillant a hajnali harmat maradéka, a fényes részeken azonban máris élesen karcolt a nap.

Mire kiért a pasashoz, egészen lehiggadt. Ahogy elnézett a völgy felé, önkéntelenül lassított a léptein, szinte ragyogtak a mélyben a szemközti hegyvonulat lábánál fekvő városka távoli bádogtetői. A fűkaszás ember leállította a gépet, és bizonytalan képpel nézett fel rá. Nem is volt sokkal alacsonyabb nála, mégis valahogy alulról pislogott fölfelé, mintha egy víztorony gömbfejét vizslatná. Első pillantásra azt gondolta Keller, hogy egy idősebb emberrel áll szemben, de ahogy jobban szemügyre vette, hirtelen az hasított belé, hogy talán nem is öregebb sokkal, mint ő maga. Igyekezett barátságosan beszélni hozzá, de a fickóban olyan alázatosság volt, hogy egyszerűen nem lehetett elkerülni a fölérendelődést, legalábbis ez járt Keller fejében, és meglehetősen zavarta a helyzet, pláne, hogy a férfi többször főnök úrnak szólította. Szíjogva beszélt a pasas, és mivel hiányzott pár foga elől, kissé pösze is volt. Mindent összevetve meglehetősen szerencsétlen alaknak tűnt, talán enyhén szellemi fogyatékos is volt, de egészen biztosan alkoholistá. Keller arról nem egyeztetett sem az unokatestvérével, sem

annak a feleségével, hogy amíg itt van, esetleg kell-e fizetnie a kertésznek valamennyit. Ezt alighanem neki kellett volna előre felajánlania, és amint eszébe jutott, úgy járta át valami könnyű szégyen, ahogy a reggeli huzat lebegtette a nyaraló ablakában a függönyöket. Mintha ezzel jóvátehetne bármit is, hirtelen felajánlotta a fickónak, hogy főz neki egy kávé, de az zavartan elutasította, ma már megivott kettőt is, dörmögte. Akkor kér-e vizet vagy egy sört, van a hűtőben, mutatott a háta mögé Keller, mire a fickó elengedett egy foghíjas vigyort, és félrebiccentett fejével mondta, ahhoz azért még egy kicsikét korán van, főnök úr. Pedig biztosan ivott már ma is, gondolta Keller, olyan vérekes a szeme, bár lehet, mindig ilyen. Nem szokott itt látni egy kutyát, kérdezte hirtelen, mert jobb nem jutott eszébe. Miféle kutyát, húzta össze a szemét a fűkaszás. Hát, egy ilyen kócos barnát, felelte Keller, és a térde előtt hadonászva próbálta megmutatni, mekkorára gondol. Itt volt, amikor megjöttem, mondta, és éjjel is mintha hallottam volna. A pasas megrázta a fejét, itt a faluban nincsen senkinek ilyen kutyája, felelte, legalábbis ő nem tud róla, hogy lenne.

Reggeli után Keller próbált dolgozni egy kicsit, elővette a jegyzetfüzetét, felnyitotta a laptopot az asztalon, aztán jó darabig csendben ült előtte. A házban nincs internet, arra gondolt korábban, hogy ez majd jó lesz, nem zavarja meg munka közben, nem bassza el az idejét totál felesleges hírek olvasgatásával és még annál is feleslegesebb árukat kínáló webshopok böngészésével. Most mégis szörnyen tehetetlennek érezte magát, és ami még rosszabb, magányosnak is. A feleségének azt mondta, hogy be akar fejezni egy tanulmányt, amire az intézeti pályázathoz van szüksége. Jutka ezt vagy elhitte, vagy nem, mindenesetre nem nagyon kérdezett vissza, hogy milyen pályázatról van szó, és miféle tanulmány kell hozzá. Egy éve még minden efféle alaposan megbeszéltek volna, ahogy ezt korábban mindig csinálták, ő végigmagyarázta a szöveg fontosabb állításait, Jutka pedig nem mulasztott el visszakérdezni, ha valamit nem érzett eléggé megalapozottnak az érvelésben. Aztán elvitatkoztak a tanulmány vagy cikk kifutásán, a műveken, amiket beidézett, és a várható fogadtatást részletesen is átgondolták. Most meg annyit mondott a nő fáradtan, hogy jó, menjen, a gyereket majd ő megoldja. Vajon tudta, hogy nincs semmiféle intézeti pályázat, futott át Keller fején, miközben áttelepült a kanapéra, és ismét előhúzta a telefonját.

A kertet egyébként szépen rendberakta a fickó, ezt már akkor állapította meg Keller, amikor a délután egy adott pontján, az elviselhetetlen semmittevés elől a falu felé vette az irányt. Végül is írt egy üzenetet az unokatestvérének, aki azt válaszolta, nehogy pénzt adjon a faszinak, előre ki lett fizetve egy fél évre. Ha fél évenként fizetnek neki, jutott Keller eszébe, ők se járhatnak ide valami sokat. Mindenesetre ami az érkezésekor elvadult méhlegelőnek tűnt, most ismét gyep-pé változott, a kerítést övező borzas sövény újra szabályos téglatest formát öltött, és a hátsókert is hirtelen átláthatóvá vált. Igaz, a legvégében azt a susnyást, ahol korábban a kutya eltűnt a szeme elől, a kertész is békén hagyta.

A faluban továbbra sem igen látszottak az emberi élet jelei. Valahol időnként felsikoltott egy sarokköszörű, és az országút felől néha beszivárgott egy-egy elhúzó teherautó visszhangja, de egyébként csönd volt, és mintha az idő sem mocant volna, indokolatlanul nehezen múlt a nap. Keller lesétált a templomig, aztán a bezárt iskola épületét megkerülve egy murvás utcán poroszkált végig, közben

csodálkozva megállt egy székel stílusú rönkház előtt, ami semmilyen módon nem illett a látképbe, végül pedig, tulajdonképpen tévedésből, megint a csárda előtt kötött ki. Egyre kevésbé volt biztos benne, hogy jó ötlet volt idejönni, de akárhogy is, otthon nem maradhatott, nem bírta tovább, attól félt, hogy valami visszafordíthatatlant fog mondani vagy tenni, és legalább erre egészen biztosan kevesebb esélye volt itt. Miután megérkezett, küldött egy üzenetet Jutkának, de aztán nem írt neki újból, a felesége pedig még csak annyit sem válaszolt, hogy rendben. A faluközponthoz közelebb érve észrevette Keller, hogy az előző nap kinézett hely ajtaja nyitva áll a teáskanna cégér alatt. A bejáratban gyümölcsstea illata keveredett az öreg ház falaiból párálló sós tengeri illattal. Mondjuk a tengerhez nyilván semmi köze, gondolta Keller, a salétrom szaga mégis távoli lagúnák lehetével mutatott rokonságot számára, ha épp olyan hangulatban szírpantott a levegőbe. Nem volt odabent senki, zene sem szólt, mégis, a tetszhalott falusi utcához viszonyítva hirtelen étellel telinek tűnt a látvány. Színes kárpittal áthúzott szocialista ülőbútorok fogtak körbe apró márványasztalkákat, a falakat népies dísz tárgyak és modern dizájnkiegészítők eklektikus kavalkádja borította be. Az egyik sarokban egy feketére festett gipsz Buddha ült tántoríthatatlan mosollyal a képén, vele szemben egy bőgő szarvast ábrázoló falvédő kapott helyet, a pázásra kész állat mellett meg egy minden bizonnyal valami naiv fafaragó kezéből kikerült szomorú tekintetű Krisztus függött egy idélen kis kereszten. Hogy mit akart üzeni a radikális mellérendelések efféle tárlata, akart-e egyáltalán bármit is, arról első látásra fogalma sem volt Kellernek, mégsem érezte taszítónak vagy ízléstelennek a helyet.

Éppen közelebb hajolt a kanos szarvashoz, amikor kilépett egy alak a raktárnak tűnő hátsó teremből, és úgy meredt rá, mint aki betörőt lát. Elnézést, szólalt meg Keller, azt hittem, nyitva vagytok. Nyitva is vagyunk, felelte a másik, csak ilyenkor még nem szokott bejönni senki. A nő behúzódott a pult mögé, és onnan kérdezte, kér-e valamit. Nem egy tipikus falusi figura, nézett végig rajta a férfi, farmer rövidnadrág, szandál, spagettipántos trikó, semmi különös, mégsem azt a bezártságot árasztotta a jelenléte, amit Keller tulajdonképpen elvárt az itteniektől. Pontosabban nem is tudta, mit kéne elvárnia, hogyan kellene elképzelnie a falusiakat, azt sejtette, hogy a kép, ami a fejében él, csalóka, hogy emlékei a faluról már rég érvényüket veszítették, és nem igazán jelenthetnek többé kapaszkodót ahhoz a valósághoz, amibe ezúttal annyira vágynak belemenekülni. De ez is mit jelent, futott át rajta, tulajdonképpen semmit sem ért. Egy teát, mondta, ha van esetleg rumos, azt sem bánám. A nő elmosolyodott, és leemelt egy nagy fémedényt a pult fölötti polcra. Szerintem ez jó lesz, jelentette ki magabiztosan, és tesztek mellé rumot is, majd töltesz bele, amennyi jólesik. Harminc körüli lehet, vagy talán még annyi sincs, futott át Keller fején. A trikó vékony pántja alatt egy tetoválás húzódtott végig a nő lapockája mentén, de a férfi képtelen volt kivenni, hogy mit ábrázolnak a kusza tintavonalak. Talán valami felirat lehet, nem merte túl hosszan rajta tartani a szemét. Nem kiránduló vagy, ugye, kérdezte hirtelen a nő, Keller meg zavartan dadogta, nem, nem igazán, de miből gondolod? A kirándulók mindig párosával jönnek, vagy még inkább csoportban, családok, baráti társaságok, nyugdíjaskörök, nem sokan járnak erre egyedül. Vagy úgy, dünnyögte Keller, és kihúzta magát a fotelben, amíg a nő egy kis tálcáról lepakolta elé az italokat.

Egyébként nem rajongott a teáért, inkább kávésnak tartotta magát, valójában azt sem bánta volna, ha csak a rumot kapja meg. Mindenesetre nem akart udvariatlannak tűnni, kimérten megforgatta a forró léből kikandikáló kiskanalat. Te sem vagy idevalósi, szólalt meg aztán, mire a nő váratlanul felnevetett. Gyorsan lebuktam, felelte affektálva, és Kellernek fogalma sem volt, mi lehet ebben ennyire vicces. Pesti vagyok, illetve budai, de mindegy, ezek szerint másfél év még nem volt elég, hogy belesimuljak a faluba. Ezt nem tudom megmondani, válaszolta Keller, én még csak tegnap jöttem, szerintem te vagy az első, akivel itt találkoztam. Illetve nem, a második, tette hozzá gyorsan, az első a kertész volt, pontosabban a kutya, ha az számít. Miféle kutya, nézett rá a nő, és leült az egyik szemközti fotel karfájára. Keller elmesélte, hogy amikor megérkezett, egy kutyát talált a nyaraló teraszán, és az éjszaka is hallott a kertből valami vonyítást. A nő azt felelte, hogy ez érdekes, mert nem szokott a faluban kóbor kutya lenni. A helyiek általában megkötik a sajátjukat, itt még ez a szokás, vagy bezárják a hátsókertbe, a turisták meg beengedik a magukkal hozott kis kedvenceket a házba, mert azt hiszik, éjszaka itt farkasok járnak meg medvék. Miért, nem járnak, kérdezte Keller egy félmosollyal. Nem, éjszaka itt egy lélek sem mozdul, vágta rá a másik.

A tea mégis jólesett Kellernek, különösen azután, hogy az egész pohár rumot beledöntötte. Arra gondolt, kér még egyet, mármint rumot, ezúttal csak magában, de mielőtt megszólalt volna, a nő elvette a poharát, és feltöltötte a pulton álló palackból. Erre a ház vendége vagy, mondta, és odatolta Keller elé az aranybarna italt. Tiéd a hely, vagy csak itt dolgozol, kérdezte aztán a férfi, mire a másik elgondolkodva mondta, néha nehéz eldöntenem, hogy én vagyok a helyé, vagy a hely az enyém. Aha, hümmögött Keller, és végighúzta ujját a pohár oldalán. A covid közben találtuk ki, hogy ide költözzünk, szólalt meg ismét a nő, a párom idevalósi, nagyon el akart már jönni Pestről. És akkor megtaláltuk ezt a házat, eladó volt, ahogy nagyjából minden második ház, de nekünk pont ez tetszett meg. A pesti lakás árából még a felújítás meg a teázó megnyitása is kijött. Ez a második nyár, hogy nyitva vagyunk. És milyen itt, kérdezte Keller. Ahogy a nő felvonta a vállát, a trikója pántja finoman belemélyedt a ritkás szeplőkkel megszórt bőrébe. Nagyjából ilyen, amilyennek látod, hétköznap pangás van, legfeljebb egy-egy nyugdíjas csapat vonul végig a falun, ha nem ragadnak le azonnal a csárdában. A hétvége sűrűbb, de állítólag ez sehol nincs a járvány előtti időkhöz képest. A tél maga a pokol, tette még hozzá a nő, aztán ezen is hangosan kacagott egyet. Rövid, feszélyező csend állt be, aztán a férfi felemelkedett kissé a foteléből, és a nő felé nyújtotta a kezét. Keller Zsolt vagyok egyébként, a nő mosolyogva kezét rázott vele, Márton Erika. Miközben visszaereszkedett a nyikorgó ülésbe, az jutott Keller eszébe, hogy milyen rég nem találkozott már Erika nevű csajjal.

Éjszaka megint vonyítás verte fel. Gyorsan lerúgta magáról a takarót, és a hűtőhöz rohant. Megmaradt két szál virsli a vacsorából, és már akkor arra gondolt, amikor betette őket egy tányéron, hogy majd ezekkel magához csalogatja a kutyát, ha megint felbukkan. Megragadta tehát a virsliket, és úgy, ahogy volt, alsógatyában odavágtatott a teraszajtóhoz. Koromsötét volt kint, de nem merte a kültéri lámpát felkapcsolni, nehogy elriassza az állatot. A szunyoghálás ajtót kitolva

úgy tartotta maga előtt a marokra fogott frankfurtikat, mint valami kocsonyásan reszkető hússzínű fáklyát. A másik kezében szorongatott telefon zseblámpája jelentette az egyetlen, gyenge fényforrást. Tücskök ciripeltek kint, vagy valami másfajta, idegesítően álmatlan rovarok, olykor éjjeli madarak gyanús kurjantásait lehetett hallani, de Kellernek lövése nem volt, hogy ezek mik lehetnek. Az állatvilág tulajdonképpen mindig is hidegen hagyta. Vaksin forgolódott a terasz előtt, és próbált úgy cuppogni, meg csettintgetni a szájával, ahogy azt az interneten elé kerülő kutyás videókban látta. Ennek a tudománynak nem sok haszna mutatkozott, a kutya nem jelent meg, Kellert pedig valami ismeretlen nyugtalanság járta át, ahogy lépésről lépésre távolodott a teraszajtótól. Amikor megállt és körülnézett, mégis csábítóan mélynek érezte a sötétséget maga körül, és hogy teljes legyen az élmény, a telefon fényét is lekapcsolta. A falusi utcán valahol messze egy köztéri lámpa pislogott gyengén, de ez a magányos fény nem sokat lazított az éjszaka kátrányos sűrűségén. Tulajdonképpen arra számított, hogy itt majd csodálatos lesz a csillagos ég, hiszen mégiscsak távol van a várostól, egy hegytetőn, ha valójában nem is igazán magasan. Ehhez képest csupán némi petyhüdt derengést tudott a feje fölött azonosítani, bizonytalanul foszforeszkáló foltokat, a hatalmas égbolt csalódást keltő kacsintásait, mintha épp lemerülőben lettek volna az univerzum akkumulátorai. Hunyorogva bámult maga fölé, aztán sarkon fordult, és dühösen elindult vissza, a ház felé. Az is átfutott a fején, hogy egyszerűen elhajtja a fenébe azokat a hülye virsliket, ám ekkor horkantást hallott a közelből. Kapkodva visszakapcsolta a telefon világítását, és előrenyújtotta a készüléket. A kutya ott ücsörgött a bejárati ajtó előtt a legnagyobb nyugalomban, és félig elnyílt pofával bámult rá, mintha vigyorogna. A férfi megint cuppogni kezdett, a kutya meg félrefordított fejjel hallgatta. Óvatosan letépett egy darabot az egyik virsliből, és az állat elé lökte. Az egy ideig bizalmatlanul vizsgálta a telefon fénykörében heverő falatot, aztán lomha mozdulattal felállt, közelebb lépett hozzá, megszagolta, majd felkapta a pofájába, és úgy nyelte el, hogy közben végig Kellerre szegezte a tekintetét. Mégiscsak valakié lehet ez a dög, gondolta a férfi, a bundája ahhoz képest nem is nagyon csatakos, hogy napok óta itt kószál. Talán előtte alaposan kifésülték, és még nincs szokásban olyan régóta, hogy összecsomósodott volna a szőre. Nyakörv mondjuk nem volt rajta, és ahogy elnézte Keller, azt sem tudta megmondani, milyen fajta lehet. Nem mintha nagy kutyaszakértő lett volna, de azért egy golden retrievert és egy vizslát nyilván meg tudott különböztetni egymástól. A következő falatot úgy dobta a kutya elé, hogy közben tett egy óvatos lépést előre. Az állat felkapta a virlicafatot, de nem hátrált el, pedig biztosan látta, hogy a férfi egyre közelebb lopózik hozzá. Alighanem valami keverék lesz, nézett végig rajta Keller, egy korcs, de elég jó kiállítású korcs, talán van benne németjuhász vér, esetleg némi labrador vagy kopó is. A harmadik falatot úgy adta oda neki, hogy épp csak leejtette elé, a negyediket ezután már a kezéből vette el az állat. Keller előrehajolt, kézfejét a kutya orrához tartotta, és miután az alaposan végigszimatolta, megsimogatta a feje búbját. Egészen izgatott lett ettől a közvetlenségtől a férfi, és váratlan büszkeség töltötte el, mintha valami vadállatot szelídített volna meg. Miközben a második virsliből tépett újabb falatokat, leült a terasz szélére a kutya mellé, és az állat nyakszirtjét kezdte vakarászni. Jó kutya vagy, motyogta Keller, egyes ku-

tya. Odaadta az utolsó falatot is, aztán eszébe jutott valami, bement a házba, és néhány pillanat múlva megjelent a hóna alatt egy régi pokróccal, a kezében meg egy vízzel teli tállal. Alig terítette le a pokrócot, a kutya rögtön elhelyezkedett rajta. Kényelmes, mi, kérdezte Keller, aztán közelebb tolta az állathoz a tálat, így. Egy ideig így maradtak mindketten, mintha nagyon messziről rájuk exponált volna egy kamera, mozdulatlanul bámulták egymást. Talán a tücskök is elhalkultak a háttérben, vagy egyszerűen már nem idegesítették annyira a férfit. Végül is elégedetten tért vissza az ágyába, és ezen az éjszakán végre rendesen ki tudta aludni magát.

A következő napokban szinte magától kialakult valamiféle rend Keller körül. Reggelként az első dolga volt, hogy megnézzze, a kutya ott van-e a teraszon, és általában valóban ott volt. Ha mégsem, egy-két hangosabb füttyentés és cuppogás után rövidesen előcsörtetett a kert végéből. A férfi egyik délután átautózott a szomszédos faluba, ahol egy nagyobb vegyesbolt működött. Logikus lett volna talán, ha lemegy a hegy lábánál fekvő városba egy rendes bevásárlásra, de arra sehogyan sem bírta rávenni magát. Tulajdonképpen a falusi vegyesboltban is össze lehetett szedni mindent, amire szüksége volt. És még kutyaeledelt is kapott, igaz, valami gyanúsán olcsó, ismeretlen fajtát, amin magyar feliratot nem is talált, csak szlovákot, csehet meg lengyelt. Inkább ezt vitte magával, mintsem hogy le kelljen mennie a hegyről egy márkásabb változatért. A kutya végül is elégedetten bezabálta, amikor egy régi lábasba kikaparta neki a pépes anyagot. Délelőttijeit a teraszon felállított rozzant nyugágyban töltötte rendszerint félpucéran, a kisboltban vett sportújságot lapozgatta ráérősen, vagy a magával hozott könyvvel próbált haladni, csak hát folyton elkalandozott a figyelme. Azt vette észre magán, hogy amióta fent van, de különösen amióta a kutyával foglalkozik, nem nagyon érdekli az étkezés. Odahaza hozzá volt szokva a meleg ebédhez és a változatos vacsorához is. A kutatóintézetből, ahol dolgozott, átjártak a szomszédos egyetem menzájára ebédelni. Estéknél pedig a felesége mindig készített valamit, még akkor is, ha hullafáradtnak tűnt. Keller próbálta jelezni a nőnek, hogy neki egyébként egy kifli meg egy joghurt is teljesen megfelelne, de ezt Jutka valamiért sértésnek vette. Ha már nekiálltam, mondta a felesége ilyenkor, legalább értékelhetnéd. Nem akart vele összeveszni Keller, nem győzködte tovább, mindig megette az összeset, bármit is tett elé a nő. Egy idő után észrevette, hogy fel is szedett pár kilót, és ez annyira nyomasztotta, hogy mindenféle mondvacsinált okra hivatkozva egyre gyakrabban hagyta ki a közös munkahelyi ebédeket. Itt fönt viszont csak akkor vett magához néhány falatot, ha tényleg megéhezett. Hozott a boltból tepertőt, egy szál kolbászt, camping sajtot, tartós kenyeret. Gyerekkorában evett utoljára ilyesmiket. Arról is leszokott, hogy a csárdában vacsorázzon, feleslegesen nagy adagokat adtak, azt meg mindig kínosnak érezte, hogy egy étteremben elcsomagoltassa a maradékot.

Délutánonként átjárt Erika teázójába. Bizonyos értelemben a nap megelőző része rendre arról szólt, hogy ezekre a látogatásokra készült. Igaz, leginkább azazal, hogy nem csinált semmit, de hát az is készülés, ha úgy vesszük. Ilyenkor általában a kutya is elkísérte, hívnia sem kellett, valahogy mindig megérezte, hogy hová indul, és ott termett a kertkapuban. Bár Erikától kapott kölcsön egy

pórázta meg egy nyakörvet, végül sosem tette rá a kutyára. Hogy mit keresett a teázóban egy gazdátlan póráz? Erre nem sikerült rájönniük, de elég jól elszórazkottak egymást azzal, hogy megpróbálták elképzelni, milyen lehet az, ha egy vendég bejön egy pórázon vezetett kutyával, aztán póráz és nyakörv nélkül távozik. A hóna alatt vitte haza a kutyát? Vagy amíg a gazdi teázott, a rohadt dög egyszerűen elszökött? Esetleg ott pusztult el valamelyik márványasztal alatt? Arra azért emlékeznek, tette hozzá kacagva a lány. Végül is feleslegesnek bizonyult a póráz, amit Keller valahol megnyugtatónak érzett, jobban szeretett egyenrangú, vagy legalább majdnem egyenrangú félként sétálni a kutyá mellett.

Nevet kéne már adnod neki, mondta egyik nap Erika, aztán úgy hallgatott egy darabig, mintha valami kínos családi titokra szeretne rátérni, majd hozzátette, elvihatnád a benzinkútra, hogy megnézzék, van-e benne chip. Keller végigsimított a kutya tarkóján, aztán sóhajtva annyit mondott, holnap elviszem. Néhány napja egyszer már megígérte ugyanezt, aztán nem történt semmi. Lassan csordogáló délutáni beszélgetéseiknek ugyanakkor nem a kutya chipvizsgálata jelentette a legérzékenyebb pontját. Keller igyekezett kikérdezni a lányt a barátjáról, hogy mit csinál, hogyan ismerkedtek meg, és hol van épp, de Erika meglehetősen szűkszavú és néha egymásnak ellentmondó válaszaiból nem tudta teljesen kibogozni, mi a helyzet velük. A srác, Szabi egy IT-cégnek dolgozott korábban, de a covid idején annyira rászokott a home office-ra, hogy a lezárások után nem volt kedve visszamenni. Alapított egy saját kft.-t, illetve más cégekhez kezdett bedolgozni alkalmanként, és mivel elég jó szakember volt, az efféle bedolgozásokból egyre több lett az utóbbi időben. Most is épp egy osztrák vállalatnál állít be valamit, mondta Erika, de a hétvégére itt lesz megint. Ahogy erről beszélt, Keller látta, hogy valami megváltozik a lány arckifejezésében, de nem tudott rájönni, hogy ezt hogyan kellene értenie. Mindenesetre, tette hozzá Erika, abból, hogy innen fog dolgozni, és ezért éri meg nekünk felköltözni a városból, nem sok minden lett. Visszasírod a járványt, kérdezte Keller együttérző vigyorral. Hogyne sírnám vissza, az én generációból mindenki visszasírja, felelte a nő, aztán röhögve hozzátette, csak az ilyen öregek, mint te, azok szartak be attól, hogy leállt kicsit a világ.

Nem volt egyszerű betuszkolni a kutyát a kocsiba. Keller az ütközésig hátratolt anyósülés elé terítette az állat pokrócát, hátha arra majd nagyobb kedvvel heveredik le, de egyszerűen megtorpant a nyitott ajtóban, és nem volt hajlandó beszállni. Ha a férfi alányúlt és megpróbálta felemelni, vagy vinnyogott, vagy morgott, de egyik sem hangzott nagyon jól. Végül egy darab sajtot hozott ki a konyhából, és azzal csalogatta be a kocsiba az állatot. Ahogy beindította a motort, a kutya megérezte, hogy valami ismeretlen, kiszámíthatatlan dolog történik vele, szűkülve, idegesen kapkodta a tekintetét hol a kormányba kapaszkodó férfirra, hol az ablak túoldalán lassan elgörögülő bokrokra. A kanyargós úton jobbra-balra dülöngélt, nem volt hajlandó lefeküdni, s ahogy olykor az ülés párnázatához ütődött a pofája, jókora nyálfolt maradt utána a kárpiton. Amikor beértek a benzinkútra, egy újabb falat sajtot nyújtott neki a férfi, amíg rágcsált, rákötötte a nyakörvet meg a pórázta, aztán körbement a kocsin, és apró rántásokkal rábírta, hogy kiugorjon a betonra. Ezen a kora délutáni órán nem sokan forgolódtak

a töltőállások körül, közvetlenül Keller autója előtt egy rozszant furgon állt, a hátsó ajtaját akkora rozsdafoltok tarkították, hogy úgy tűnt, mintha valaki egy domborzati térkép foszlányait ragasztgatta volna fel rá. A furgonos, egy festékpetyes rövidgatyát viselő köpcös cigány férfi aggódalmas tekintettel figyelte a vadul pörgő számokat a kút kijelzőjén. Távolabb, a szűk büféterazon egy tikdadt bicikliscapat tagjai olyan mohón szürcsölték a hideg kólát, hogy a műanyag palackok pukkanásait egészen tisztán hallotta Keller.

A pénztáros lány riadtan nézett fel rá, amikor a férfi elmondta neki, hogy miért hozta be a kutyát, és rögtön szabadkozni kezdett, hogy ő még soha nem csinált ilyet. És mi a neve, kérdezte a lány, miközben idegesen próbálta egy tenyérnyi méretű, kör alakú érzékelővel meglelni az állat nyakszirtjén a mikrochip helyét. Nincs neve, felelte szikáran Keller, a kutya meg hirtelen úgy pislogott felé, mintha legalábbis egy sintértelep kapujában búcsúzkodnának éppen. Hogyhogy nincs, kérdezett vissza a pénztáros. Egyszerűen nincs, felelte Keller, és megszívta az orrát. A lány továbbra is remegő kézzel húzogatta a kutya bundája fölött a leolvasót, de az az istennek sem akarta azonosítani a chipet. Hát én itt nem találok semmit, mondta csüggedten, és Kellert bámulta bocsánatkérő arccal. Egyébként a kutya elég jól viselte a vizsgálatot, nem nyüszített, nem is morgott, valószínűleg már az autóban olyan sokkba került, hogy gyakorlatilag magánál sem volt, csak forgatta nedves szemét, és hosszú farkát mélyen behúzta a lábai közé. Ha megengedik, esetleg, szólalt meg egy rekedtes hang a hátuk mögül. Az egyik biciklis volt az, mélyen kicipzárzott meze nyílásában dúsan göndörödött az ősz mellkasszőrzet. Állatorvos vagyok, tette hozzá, csináltam már ilyet jó párszor. Valóban magabiztos mozdulatokkal vette át a műveletet a férfi, bal kezével egyfajta hurkát képzett a kutya nyakán, a jobbában tartott leolvasót pedig lassú, egyenletes mozgással járatta jobbra-balra a bőrredő fölött. Ebben nincsen chip, jelentette ki végül, és átnyújtotta a készüléket a pénztárosnak. Hol találta, kérdezte a biciklis Kellertől, aki némi gyanakvást vagy neheztelést is érzett a szakember hangjában. Fent a faluban, mutatott a háta mögé, bár egyáltalán nem volt benne biztos, hogy eltalálta hüvelykujjával a jó irányt. Fogalmam sincs, hol lehet a legközelebbi menhely, ráncolta össze a homlokát a biciklis, talán Gyöngyösön, annál közelebb aligha. Menhely, nézett rá Keller dühösen, akkor inkább visszaviszem magammal. És mit csinál vele, megtartja, kérdezte gúnyosan a férfi, amire Keller szó nélkül sarkon fordult, és a porázt szorítva visszasielt a kocsihoz.

Tulajdonképpen megnyugvással töltötte el, hogy sem egy cím, egy gazda neve, egy telefonszám nem tartozik a kutyához. Mégis nehéz volt elképzelni, hogy csak úgy a semmiből került volna elő. Valahonnan jönnöd kellett, dűnnyögte maga elé a férfi, miközben a kormányt forgatta a hazaúton. De mintha nem is a kutyához beszélt volna, a szavai szinte visszapattantak a szélvédőről. Honnan léptél le, mi, hát szabad így viselkedni? Amikor ismét eszébe jutott a menhely említése, úgy érezte, hirtelen kiszárad a torka, megpróbált nyelni néhányat, közben nyakizmai kényelmetlenül összerándultak. A kutya szótlanul ült a helyén, már közel sem tűnt olyan feszültnek, mint idefelé jövet. Inkább bizonytalannak látszott, valamiképp gondterheltnek, mint aki csak annyit tud, hogy hirtelen megváltozott valami, de azt, hogy mi változott meg pontosan, még nem sikerült

felismernie. Persze valószínűbb, hogy semmire sem gondol ez az állat, jutott Keller eszébe, talán csak örül, hogy békén hagyják éppen, hogy nem történik semmi, csak ez a zúgás, ez a dülöngélés, ami már közel sem olyan rémisztő, mint korábban.

Hirtelen elhatározás volt, hogy Keller nem vitte haza a kutyát, hanem az állattal együtt rögtön a teázó felé fordult. Mit fog szólni Erika, ezen gondolkodott a faluba érve, alighanem örülni fog ő is, és talán, ebben reménykedett a férfi, a lány majd pontosabban meg tudja fogalmazni azt is, hogy minek örülnek tulajdonképpen mindketten. Ő ezt csupán érezte, de nem értette egészen világosan. Az épület előtt szürke terepjáró állt, Keller amögé húzódott be a kocsijával, aztán egy kattintással visszaakasztotta a kutya nyakörvére a pórázt. Természetesen azonnal tudta, miről van szó, mégis úgy érezte, innen már nem fordulhat vissza. Az utcán most sem látott járókelőket, az aszfaltsáv mentén összegyűlt forró porban remegett a kutya lába, az ernyedten lógó villanyvezetékéről néhány tikkadt fecske bámult le rájuk, szinte bántóan halvány érdeklődést mutatva jelenlétük iránt.

A délutáni szokásos pangásban valóban nem volt odabent senki más, csak Erika meg az idegen férfi. Borús arccal beszélgettek valamiről, és ahogy Keller belépett a kutyával, zavartan húzódtak feljebb a székükön, mintha rajtakaphatták volna őket bármin is. Erős szorítása volt a srácnak, Keller igyekezett visszaadni belőle valamennyit, miközben megint beugrott neki, ahogy idegenekkel való kézfogáskor szinte mindig, hogy anyja egyik kollégája gyerekkorában rászólt, ne tartsa olyan lagymatagon a kezét, mintha döglött hal volna. Mindig szorítani kell, mondta röhögve a pasas, de Keller ezt akkor sem tartotta viccesnek, mint ahogy most sem. Mindenesetre azért megpróbált erőt pumpálni a karja végén lifegő haltestbe. Tehát ez lenne Szabolcs, nézett végig a srácon Keller, élőben kicsit más, kicsit határozottabb formája van. Az Erika által nagy ritkán megmutatott közös képeken mindig valahogy szabálytalanul állt. Mintha folyton félrecsúszott, kitüremkedett volna belőle valami, de most nem, ezúttal teljesen rendezetten nézett ki, és az ingje mellzsebét díszítő márkajelhímzésre pillantva Keller szinte elszégyellte magát, hogy rajta meg csak egy ilyen gyűrött póló van.

Azt hallottam, Ausztriában dolgozol, próbált valami beszélgetésfélét kezdeményezni, miközben Erika a kimerülten oldalra dőlt kutya hasát vakarászta. Hát igen, felelte a srác, Grazban kell egy webshop szervert beállítani. Milyen webshop, kérdezte Keller, habár totálisan hidegen hagyta az egész. Egy nagy autóalkatrész-kereskedő oldala, fél Európát ők látják el hengerfejtömítéssel meg szelepvezérléssel, felelte a másik. Aha, hűmmögött Keller, próbált maga elé képzelni egy hengerfejtömítést, de sehogy sem sikerült. Akkor mégiscsak neked lett igazad, szólt közbe Erika, és továbbra is a kutya mellett guggolt. Se név, se cím, se telefonszám, semmi, ismételte meg Keller. Mihez fogsz vele kezdeni, kérdezte erre Szabolcs, a másik meg csak a vállát vonogatta, nem tudom, egyelőre jól elvagyunk így, majd kitalálom.

Hazaérve tárva-nyitva találta a kaput. A kertész dolgozott odabent, mint kiderült, valami ismétlő permetezésre van szüksége a kert végében álló gyümölcsfáknak. Terem ezeken valami egyáltalán, kérdezte Keller, ahogy az öreg, görbe törzseken végigjáratta a tekintetét. Hogyne teremne, vont fel a szemöldökét a kertész, mintha ekkora badarságot még életében nem hallott volna, csak nincs,

aki leszedje, megy az egész a cefrébe, nincs ma már értéke a gyümölcsnek. Lehet, felelte Keller, de miért nem szedi le maga, kérdezte. Van nekem elég a saját kertemben, nem kell nekem a másé. Aztán a kutyára pillantott a fickó, nem lett meg a gazdája, mi? Egyelőre én vagyok a gazdája, felelte öntudatosan Keller, majd lecsatolta az állatról a nyakörvet, az meg rögtön odarohant a teraszon álló itatótáljához, és vadul lefetyelni kezdett.

Az, hogy másnapra megbeszéltek egy közös kirándulást Erikával meg a barátjával, a vártnál jobban nyomasztotta a férfit. Az egyetlen kellemes részlet az volt, hogy a kutya is ott lesz. Ha egyedül kellene mennie, betolakodónak érezné magát, egy éknek a másik két ember között, vagy ami még rosszabb, valamiféle lidércnek, akit talán észre sem vesznek a többiek, mégsem tudnak szabadulni tőle. A fene tudja persze, jutott eszébe mégis, ha annyira nem akarnák, hogy ott legyenek, nem is hívtak volna. Akárhogy is, azzal, hogy a kutyát magával viszi, neki is lesz párja, sőt, a kutya magától értetődő jelenléte valamiképp fedezetet ad majd az övének is. Miközben ezt átgondolta, elővett egy sört a hűtőből, és a nyugágyba dőlve nézte végig, hogy a kertész az utolsó néhány gyümölcsfát is lefújja méreggel. Este felhívja a feleségét, ez villant még be neki, legalábbis ez volt az utolsó gondolat, amit később fel tudott idézni, aztán maga alá gyűrte a hadüzenet nélkül támadó délutáni álom.

A kirándulás, amit valami érdektelen, és mint utóbb kiderült, kiszáradt forrás-hoz vezetett a helyismeretét olykor nyomasztóan túlhangsúlyozó Szabi, végső soron nem sikerült rosszul. Bár az erdőben való caplatásban soha nem fedezte fel Keller azt a nagyszerűséget, amiről természetjáró ismerősei folyton áradoztak neki, ebben a hőségben végül is jólesett a sűrű ágak árnyékában lépdelni, pláne, hogy ott ugrált a kutya is nagy vidáman körülötte. Ha szagot fogott az állat, egy pillanatra megmerevedett, aztán előrelökött színpadias izgatottsággal, hogy néhány perc múlva lihegve, a nyálát folytatva térjen vissza gazdája lába mellé ismét. Mintha egy gépet végtelen ismétlésre állítottak volna, a kutya újra és újra bemutatta ezt a koreográfiát. Hogy nem őri bele egy ilyen lény az unalomba, bámult rá Keller értetlenül, de talán nem minden irigység nélkül. Előző este végül sikerült elérnie a feleségét, aki megint csak mindenféle érzelemtől mentes hangon vette tudomásul, amikor a férfi dadogva előadta neki, hogy már tényleg a cél-egyenesben van a tanulmánya, de még szüksége van egy kis időre. Úgyis el akartam menni anyámékhöz egy hétre, felelte Jutka, igazából mindegy. Hogy pontosan mi mindegy, az nem volt világos Kellernek, mindenesetre örült, hogy rövidre lehetett zárni ezt a témát. Pár szót még belegügyökött a telefonba, amikor a felesége elvileg a gyerek füléhez tartotta a készüléket, de hogy a lánya bármit is reagált volna a hangjára, azt már nem tudta kivenni. Ami azt illeti, még Jutkának szeretett volna mondani valamit, de nem volt benne biztos, hogy hallja-e a nő, vagy még mindig a gyerek fülénél van a mobil. Aztán meg olyan gyorsan köszönt el tőle a felesége, hogy nem jutott ideje másra terelni a szót. Nem gondolta volna, hogy ez a benne ragadt készletés ilyen hosszán zavarni fogja, de még a másnapi túrán is valamiért végig ez járt a fejében. Mit is szeretett volna mondani valójában? Igazság szerint maga sem tudta, de valamit kétségtelenül ki akart nyögni. Minden rendben van, olyan szótlannak tűnsz, suttogetta oda Erika,

amikor megálltak szusszanni egyet, Szabi meg elment a bokrok mögé vizelni. Minden oké, felelte Keller, és megvakarásztta a kutya tarkóját, tényleg nem zavarok, kérdezett vissza. Valójában biztos volt benne, hogy nem zavarja a másik kettőt, sőt, mintha azok bizonyos értelemben még hálásak is lettek volna a jelenlétéért, folyton hozzá beszéltek, nem egymáshoz.

A forrásnál, ami végül is egy kövek közül kimeredő száraz vascső volt csupán, megittatta a kutyát a kulacs kupakjából, aztán megették együtt a szendvicseket, amiket Erika csomagolt mindhármuknak. Szabi a száját törölgetve ismét a munkájáról kezdett beszélni, arról, hogy milyen összetett feladat egy jó webshopot felépíteni, mennyi mindenre kell gondolni egyszerre, és milyen bonyolult néha a legszimplábbnak tűnő ficsörök felhasználóbarát beágyazása is. A ficsörön kívül még egy csomó angol szakkifejezést használt, Keller teli szájjal igyekezett ezekre mindig úgy reagálni, mintha tudná, melyik mit jelent. Nem tudta, és nem is érdekelte az egész. Bizonyos értelemben, hasított belé hirtelen, mindaz, amire Szabi az életét és a megélhetését felhúzta, az ő mindennapjait tulajdonképpen megkeserítik. Ezek a ficsörök rabolják el az idejét, gondolta, ezek teszik függővé, ezek nem hagyják, hogy valami nagyszerűbb, valami magasztosabb irányba forduljon a figyelme. Persze lehetne ő is ellenállóbb, jutott eszébe, csak hát, ha ezek a ficsörök nem lennének olyan vonzók, mint ahogy azokat Szabi lefestette, neki, illetve senki másnak sem kellene akkora csáberővel szembenézniük. Egy egész behemót iparág épül arra, hogy az emberek figyelmét az értelmes dolgokról elterelje. Nem konkrétan Szabi akarja eladni neki azt a sok szart, amivel tele van a net, de ő építi a struktúrát, amiben mindez levakarhatatlanul ott lebeg az ember szeme előtt. Hallgatta a srác okfejtését a dinamikus appok hasznáról, és váratlanul sajnálni kezdte. Tényleg azt hiszi, hogy érdekes, amit csinál, hogy fontos, hogy ettől megy előre bármi is? Bár lehet, hogy igaza is van, gondolta, és valóban Szabi a jövő embere, de akkor ez nagyon sok mindent elmond a közös kilátásainkról. Mire lenyelte az utolsó falatot, ahhoz lett volna kedve, hogy megölelgesse a másikat. Végül is csak a vállát veregette meg, jó látni, hogy ennyire benne vagy, mondta. Ezt másképp nem is lehet, felelte Szabi bólogatva, másképp nem lehet. Keller a szeme sarkából látta, hogy Erika vonásai közé a csodálkozás és az undor ráncai keverednek.

Hazaérve a kutya úgy terült el a teraszon, mintha végelgyengülésben agonizálna, nyelve a poros betonra lógott, résnyire szűkült szeme körül legyek ólalkodtak, de ahhoz sem volt ereje, hogy legalább néhány lomha pislantással megpróbálja őket elűzni. Keller a rozzant nyugágyba süppedve pörgette a hírfolyamot a telefonján, minden bizonnyal hamarosan össze fog omlani az emberi civilizáció, ezt tudta leszűrni ismét a szeme előtt végigfutó szalagcímekből. Unottan meredt a képernyőre, semmilyen hatást nem váltottak ki belőle a totális pusztulást előrevetítő mondatok. A lányára gondolt, a lánya életére, hogy valóban egy szörnyen lerobbant bolygót hagy-e majd rá, ahogyan azt a bombasztikus hírek sugallták, és ha így lesz, vajon ebből neki konkrétan mekkora felelősséget kellene vállalnia, ha ugyan bármekkorát is. Bűn-e, hogy autója van, hogy húst eszik, időnként repülőre ül, szereti az egzotikus ételeket, és örül neki, ha télen az élelmiszerboltban avokádót meg ananászt tud venni? Megveti-e majd a lánya ezek miatt, szar embernek fogja-e tartani? Vagy ha nem ezért, akkor miért? Valamiért

biztosan, gondolta. Elővett egy cigarettát, és elégedetten teleszívta a tüdejét nikotíngőzzel, ez is de jó, és ezt is hogy fogja majd szégyellni a gyereke a barátai előtt. Kis zsarnokok lesznek, jutott eszébe, és máris otthonos utálatot érzett az eljövendő generációkkal szemben.

Tisztában volt vele, hogy teljesen felesleges, amit csinál, mégis muszáj volt valamiképpen megdolgoztatnia az izmait. Hirtelen nyugtalanság szállta meg a karjait, ütni-vágni lett volna kedve, és végül is a ház háta mögé támasztott nagy fejsze ehhez éppen megfelelő eszköznek tűnt. A télire eltett farakásról leszedett néhány masszívabbnak látszó hasábot, és a kertvégi rönk köré dobálta őket. Ömlött róla a víz, ahogy gyújtós méretűre aprította az illatos fatömböket, sajgott a tenyere a fejsze sikamlós nyelén, és mégis, egyszerre olyan boldognak érezte magát, mint amilyennek eddig még egyik nap sem, amióta feljött a hegyre. Lehet, hogy ezért a pillanatéért menekült el otthonról? Újabb és újabb csapásokat mért az ártatlan fadarabokra. Ez az, zakatolt benne egy hang, vágj oda, erősebben, még erősebben. Érezte, hogy széles vigyorba feszül az arca, igen, gondolta, akármit szét bírna most hasítani ezzel az egy szál vén fejszével is, mert visszatért az ereje, amiről azt hitte, már végképp elszivárgott belőle az elmúlt években. De hát hogy is szivárgott volna még, jutott eszébe, bírja ő, ennél többet is bírna, hiszen fiatal még, egy fiatal felnőtt férfi, egy vad lény, egy megzabolázhatatlan szarvasbika. A legszívesebben fel is bődült volna. Amikor elfogyott a felaprítani való faanyag, beleállította a fejszét a rönkbe, és elindult újabb hasábot keresni. Miután azok is elfogytak, megint újabbakat hozott. A nagy cipekedés közben először fel sem tűnt neki, hogy valaki a kertkapuban állva bámul fel rá. Aztán mégis arra pillantott, a kertész állt ott bamba képpel, köldökig átizzadt pólóban.

Főnök úr, szólalt meg a fickó, hangja, akár egy nehezék, rögtön a föld közelébe rángatta Kellert. Főnök úr, nem akarom zavarni, dünnyögte a kertész, Keller meg a legszívesebben rávágta volna, hogy akkor ne zavarj, baszdmeg, de ezt persze nem engedhette meg magának. Ledobta a kezében tartott facsomót, és a tenyerét a farmer rövidnadrágjába törölgetve odasétált a kapuhoz. Főnök úr, ismételte meg a fickó még egyszer, csak azért jöttem, folytatta, és egy gyűrött papírt húzott elő a zsebéből, mert ezt találta az egyik cimborám két faluval lejjebb a kocsmá előtt. Keller szó nélkül elvette a papírt, és széthajtogatta. Egy otthoni fekete-fehér nyomtatón készített ügyetlen hirdetés volt: eltűnt a kutyánk, Hunor, ha bárki látta, hívjon ezen a számon. A lap alja be volt vagdosva, és az idétlenül lifegő kis fülekre valaki egyenként, golyóstollal írta fel a telefonszámot. Kép is volt a hirdetésen, homályos, rosszul nyomtatott, távoli fotó, de egyből felismerte Keller, hogy az ő kutyájáról készült. Még hogy Hunor, ez jutott elsősre az eszébe, ez a kutya kurvára nem Hunor, kitalálhattak volna neki valami jobb nevet is. Na, ez az a kutya, főnök úr, nézett rá kíváncsian a kertész. Nem tudom, motyogta Keller, lehet, de nem túl jó ez a kép. Nincsen itt, mutatott a kert vége felé a pasas, esetleg nem tudja idehívni? Keller is elnézett a terasz irányába, tudta, hogy ott fekszik az állat, habár a kapuból nem lehetett rálátni. Nincs most itt, felelte szárazon, fogalmam sincs, hol van, majd utánanézek.

Ez volt az első este, hogy a házba is beengedte a kutyát. Szerencsétlen állat még mindig elég bágyadt volt, az ágy mellé dobott pokrócra pislogott értetlenül a

magába roskadtan ülő férfire. Keller csak azért sem akarta kimondani a nevét, azon túl, hogy elviselhetetlenül idegennek érezte volna Hunornak hívni, attól is tartott, ha régi nevén szólítaná, talán lappangó emlékeket idézne fel az előző életéről, akár még honvágyat is kelthetne benne, és ettől a kevésbé valószínű lehetőségtől rögtön összeszorult a gyomra. De akkor mihez kezdjen vele, igyekezett a reális forgatókönyveket végiggondolni. A hirdetés ott hevert a konyhaasztalon, csak elő kellene vennie a telefonját, és bepötyögni a megadott számot. Igen, egy felnőtt, tisztességes ember nyilván ezt tenné, tudta ezt Keller is, de képtelen lett volna csak úgy átadni az állatot. Nem, döntötte el, az ő történetük nem így ér véget, nem lehet ez a befejezés. Nagy nehezen összeszedte magát, és felállt, hogy valami vacsorát készítsen, amikor óvatos kopogtatást hallott a bejárat felől. Ki az isten lehet az, futott át a fején, talán a kertész jött vissza, de ő nem így kopogna. A zajra a kutya is hegyezni kezdte a fülét, Keller meg hirtelen arra gondolt, hogy elrejtí valahová, bezárja a kamrába, vagy kiengedi gyorsan a hátsó ajtón, csak nehogy itt találják. Ki tudja, talán a falusiak már szóltak is az igazi gazdájának, és az jött el érte. Újabb halk koppanások érkeztek az ajtó felől, aztán egy női hang szólalt meg, itt vagy, Zsolt, én vagyok az.

Az ismerős rumosüveget szorongatta a kezében Erika, ez volt az első, amit Keller meglátott, amikor résnyire nyitotta az ajtót. Mi a helyzet, kérdezte, mit keresel itt, Szabolcs is veled van? Egyedül jöttem, felelte a nő, aztán elcsuklott a hangja, beengedsz, nem bírok már magamban ülni otthon. Hogyhogy magadban, mi történt? Keller kérdésére képtelen volt válaszolni a nő, bugyogó zokogás szakadt fel belőle, hiába próbálta visszafogni, utat tört magának, akár egy rosszul lezárt kólásüvegből kispriccelő szénsav, ha valaki előtte alaposan összerázta. Amint meglátta Erikát, a kutya is feltápáskodott, és csóválva odaballagott a nő lábához. Hogyhogy beengeded, kérdezte az, miközben az állat a kézfejét nyalogatta alázatosan. Nem akartam, hogy ma este elmáskáljon, válaszolta Keller egy vállrándítással, aztán a konyhaszekrényben kezdett matatni megfelelő poharak után. Csak vizespoharak voltak benne, pár régi bögre, meg néhány pálinkás kupica. Végül is két vizespohárral a kezében ült le a nő mellé, az meg rögtön jó adag rumot töltött mindkettőbe, és a sajátját egy húzásra ki is itta. Kellernek ezúttal nem esett olyan jól az ital, és valahogy a hangosan szipogó nő közelségét is kissé viszolyogtatónak érezte. Nem bírom tovább, szólalt meg Erika, elegendem van, most már tényleg kurvára elegendem van. Mi történt, nézett rá Keller, délután még minden rendben volt, nem? Rohadtul nem volt semmi rendben, hiszen te is láttad. A férfi megpróbálta felidézni, mit is látott, illetve mit is kellett volna látnia, de a közepesen unalmas erdei vánszorgáson túl nemigen jutott eszébe semmi, ami erre a kiborulásra okot adhatna. Az persze feltűnt neki, hogy azok ketten alig szóltak egymáshoz, és tulajdonképpen arra is felfigyelt, hogy egyszer sem érintették meg a másikat, de ezt valamiféle túlgondolt udvariasságként is fel tudta volna fogni. Nem akartak zavarba hozni, ez volt az első gondolata, persze az lehet, hogy nem úgy tapintatoskodtak, ahogy azt ő hitte. Nem a gyengédségüket fogták vissza a jelenléte miatt, hanem épp a gyengédség hiányát próbálták elrejtteni előle, ebben viszont mégsem voltak nagyon sikeresek. Beleivott megint a rumba, most már jobban ízlett neki, odatar-totta a nő elé a poharat, és az szó nélkül újra töltött. Ne legyél ennyire udvarias, kérlek, folytatta Erika, nyugodtan bevallhatod, hogy elviselhetetlenek voltunk.

Keller hümmögött valamit, és jobb híján a kutya fültövét kezdte vakargatni, amire az állat rögtön a hátára vetette magát, és megadóan felkínálta neki a hasát. És akkor, szólalt meg a férfi, továbbra is a kutyát kényeztetve, elment? Elküldtem, bólogatott a nő, és megint felbugyogott belőle a zokogás.

Talán csak ettől a nyomasztó, fojtott hangtól, ettől a nedves szörcsögéstől, illetve a másik túlzott közelségétől, de hirtelen egyre idegenebbnek tűnt minden. A mellette taknyosan szenvedő alak, a kutya szégyentelenül feltárulkozó, ritkás szőrrel borított hasalja, a nyaraló ócska bútorai, a szűnyoghálós ablakon beszűrődő tücsökciripelés vagy a konyhaasztalon heverő gyűrött hirdetés. Egy másik világ díszletei ezek, motoszkált Keller fejében a póklábakon közlekedő gondolat. Ő pedig csak vendég itt, egy kibic, egy sunyi leskelődő, aki pusztá szórakozásból követi mások nyomorúságát. De hát ez mégsem lehet, gondolta, ennél több van benne, ennél többre képes. Ismét ivott, és ismét rögtön új töltést kért a nőtől. Nem bírom tovább ezt itt egyedül, szólalt meg újra a nő, abbaahagyva a szipogást, úgy érzem, te megérted ezt, neked nem kell magyarázkodnom. A férfi igyekezett nagyon őszintén bólogatni, és talán addigra már valóban átérezte, amiről a nő beszélt, még ha a részletek nem is lettek világosabbak a számára. Ami azt illeti, azok inkább még homályosabbnak tűntek hirtelen, de könnyen lehet, gondolta Keller, hogy ez immár az elfogyasztott alkohol hatása. Mindenesetre nagy empátiával reagált arra is, amikor Erika végigsimított a combján, és az ellen sem tiltakozott különösebben, hogy a nő egyszercsak odahajolt hozzá és szájon csókolta.

Tulajdonképpen nem érte váratlanul a dolog, vagy legalábbis most, hogy megtörtént, hirtelen látni kezdte az ide vezető lépéseket is. Aztán meg nem látott semmit, Erika az ölébe ült, és sötét haja úgy borult Keller arcába, mint valami gyászfátyol. A kutya, küldjük ki, suttogta a fülébe a nő, Keller pedig tudta, nem ez a megfelelő pillanat, hogy előadja az egész hirdetéses történetet. Engedelmeskedett a kérésnek, még ha közben rettegni is kezdett, látja-e még valaha az állatot. Sötét, nyirkos este volt odakint, a rovarok monoton koncertje ezúttal még hamiskásabban zengett a messzeségben, mint a megelőző estéken. Mintha a természet magánya elkezdte volna húzni a szalagot, ez villant be Kellernek, illetve hogy ez a nagy zajongás sem szól semmi másról, csak a párázsról. A kutya kelletlenül kibújt az ajtórezen, megrázta magát odakint, és ahogy visszanézett, a férfi mintha szánakozást vélt volna felfedezni a tekintetében. Amikor visszament a szobába, Erikát meztelenül találta az ágyában, mindössze egy könnyű, nyári takaró fedte el tekintete elől a testét. Kisírt szemmel, spicces grimasszal mosolygott fel rá, a haja is kócos volt a gyors vetkőzéstől, mégis, volt benne valami mélyebb hibátlanság, aminek képtelen volt ellenállni. Vagy az is lehet, jutott Keller eszébe, hogy egyszerűen csak fiatal még és szép. A férfi körülnézett, hátha ott van az ágy közelében valahol a rumosüveg, de a félhomályban nem látta sehol. Kár, gondolta, aztán ledobta magáról a pólót, és lassan a nő mellé ereszkedett.

Hosszú, elnyújtott, panaszos vonyításra riadt fel. Egyedül feküdt a szétdúlt ágyban, a felgyúrt lepedő kényelmetlenül beszorult a térdhajlatába. Meztelen volt, és tompa fájdalom lüktetett a homloka mögött. Hova tűnt a nő, nézett körül a szobában értetlenül, aztán egy beszélgetés foszlányai lebegtek felszínre lomha gondolatai között. Azt mondta, hazamegy, pihen egy kicsit, aztán összeszedi

a holmiját reggel. A holmiját, húzta össze a szemét Keller, minek is? Odakint még sötét volt, ezek szerint nem aludta át az egész éjszakát. Valamiképp megnyugtató volt erre gondolni. Különös, keserű ízt érzett a szájában, a rum, az idegen nyál és ki tudja, miféle testnedvek keveréke lehet. Öklendezni kezdett, de nem jött ki belőle semmi. Egész nap alig evett, jutott eszébe, és felült az ágy szélén. Sajgott a combja, és a háta is fáj, mintha végighorzosolta volna valami. Aztán eszébe jutott, hogy mitől van, és a tenyerébe temette az arcát. Megint vonyított odakint a kutya, billegő léptekkel, mintha üvegszilánkokon járna, odatotyogott az ajtóhoz, és behívta az állatot. Ez a dög igencsak kipihenhetette magát, nézett végig rajta, a korábbi ernyedtségnek nyoma sem látszott az állaton, fürkésző pillantásokkal rohant körbe a nyaralóban, hangosan kopogtak karmai a hűvös padlón. Nincs itt, ha őt keresed, szólott hozzá a szemét dörzsölve Keller, hazament. Ahogy ezt kimondta, megint öklendeznie kellett, de most mintha másképpen, mélyebbről tört volna elő benne az inger. Gyorsan a végéhez futott, és előregörnyedt az ülőkére könyökölve. Az öklendezésen és némi száraz hörgésen kívül mást továbbra sem tudott kiadni magából, pedig érezte, hogy van ott bent valami, amitől bármi áron szabadulni szeretne. Összeszedi a holmiját reggel, hasított megint Kellerbe a mondat, hiszen megígérte neki, hogy elviszi magával. Úristen, micsoda faszág, ökölrel kezdte ütni a végé falát. De még nincs reggel, jutott eszébe, még éjszaka van, még bármi lehet másképp. A fürdőszobában jéghideg vízzel öblítette le az arcát, a tarkóját, a nyaka tövét. Igen, lehet másképp. A ruháit úgy gyűrte bele a sporttáskába, ahogy érte, a hűtőből válogatás nélkül mindent egy nagy szemeteszsákba dobált, kapkodva elmosogatott, a fürdőszobapolcra egy mozdulattal rántotta be egy szatyorba az összes pipereholmit. Vadul szuszogva járta a helyiségeket, hogy mindent a helyére tegyen, és semmit se hagyjon ott maga után. Ki is kéne porszívózni talán, de azzal most nem fog bajlódni, döntötte el, az unokatestvéréék úgysem jönnek fel megint egy jó darabig. A telefonja zseblámpájával világított le a vízaknába, csupaszcsigák csillogtak odalent, boltozott hátú bogarak menekültek a vakító fény elől. Csak félig kellett leereszkednie, hogy elérje a csapot. A kutya csaholva, izgatottan figyelte a háta mögül a mutatványt. Nyugtalannak tűnt, alighanem érezte, hogy valami szokatlan folyamat vette kezdetét az éjszaka lassan oldódó feketesége alatt. Hiába volt hűvös a levegő, mire mindent bepakolt a csomagtartóba Keller, egészen átizzadt a póló a hátán. Óvatosan alányúlt a rozsdás kapuszárnynak, és úgy tipegett vele hátra, úgy nyitotta ki, hogy meg ne nyikorduljon közben a zsanér. Mintha szöknie kellene, gondolta keserűen, aztán meg, hiszen tényleg szökik. Már megint, ezúttal az ellenkező irányba, ha egyáltalán irányok ezek. Nem így képzelte az indulást, igaz, az itt-tartózkodást vagy már az idevezető utat sem. Nem is képzelt semmit. Vagy legalábbis jobb lesz, ha ezentúl nem képzelt majd, gondolta. Mielőtt az ülés elé terítette volna, alaposan kirázta a kutya pokrócát. Egy kis röhögést is elnyomott magában, amikor elképzelte, a felesége mit fog szólni, ha beállít egy kutyával. Aztán megint görcsbe rándult a gyomra. Az állat talán majd segít szavak nélkül megértetni vele, hogy mit is kerestem itt, ez futott át a fején, és bizonyos értelemben talált némi reményt is ebben a lehetőségben. Odafütyentette maga mellé a kutyát, és kinyitotta neki az utasoldali ajtót. A dög megint ellenkezett, pedig Keller már azt hitte, egészen megszokta a kocsit az elmúlt napokban. Most még-

sem akart beugrani, gyanakvó tekintettel húzódott hátra. Gyere már, ne szarakodjunk, szólt rá a férfi. A kutya hátracsapta a fülét, és oldalazva kezdett elhúzódni a kocsiajtó közeléből. Keller odalépett mellé, és már épp fel akarta nyalábolni, mire az morogva arrébb ugrott tőle. Mi az anyád van, pattanj már be, dörrent rá a férfi, a kutya viszont tovább hátrált. Keller megpróbálta egy határozott vetődéssel befogni, erre az egy vakkantás kíséretében elinalt a terasz felé. Fújtatva eredt a nyomába, de a sötét kertben hirtelen eltűnt az állat. Kutyi, igyekezett visszafojtottan kiabálni utána, kutyi, baszdmeg, hol vagy? Mintha a tücskök is elnémultak volna, akár csak az éjszakai madarak, hang nélkül fogta körbe az idegen, sötét táj. Nyelt egy nagyot, aztán felkiáltott, Hunor, gyere, Hunor, hozzám! A saját, gyorsan apadó visszhangján kívül semmi neszt nem hallott. Hunor, kiáltott ismét, ezúttal hangosabban, és bizonyos értelemben kétségbeesettebben is. Hunor! Egy fűszál sem mozdult, megmerevedett a hegyoldal, kivárt egy pillanatra az éjszaka, aztán valahol a távolban, mintha egy függőnyt vontak volna félre óvatosan, megcsillant a kelő nap fénye. Keller előregurult néhány métert a kocsival, hogy be tudja maga mögött húzni a kaput. Le sem állította közben a motort, de miután az öreg lakatot visszapattintotta a láncre, azért még egyszer elkiáltotta az állat nevét. Elvékonyodott, bizonytalan hang futott ki a száján, ha bárki hallhatta volna, talán el is szégyelli magát miatta, csakhogy ezúttal már biztos volt benne Keller, hogy az égvilágon senki nem figyel rá.

Kurzív doktor utolsó gósnyája

(Sajtóhistoria és zákányosság. Egy zseni korai halála. A Bach-korszakban Párizsból érkezett a megoldás. Nyálkgyülem, hányerőködési gyötrelmem és a mentő explosio. Mit ér a legnagyobb kitiüntetés rum nélkül? – kérdezi Fülöp Jimmy és egy egész ország. A részeg majom kijózanodáskor szintén oly rosszul érzi magát, mint a kijózanodott ember. További részeg állatok. Szegény bibulusok, savanyú heringek.)

„régén a lipcsei egyetem hallgatói körében kedvelt fordulat volt a másnaposság eufemisztikus megnevezéseként a »seinen/einen Kater spazieren führen« szólás, melynek szó szerinti jelentése: »(meg)sétaltatja a macská(já)t«. Gyakran viccelődtek is az egyetemisták azzal, hogy »Immer wieder ein zoologisches Wunder, wie sich ein Affe über Nacht in Weiner Kater verwandelt«, azaz »újra és újra (állattani) csoda, ahogyan egy éjszaka leforgása alatt egy majom át tud változni kandúrrá.«”

Forgács Tamás

Dr. Kurzív Elemér a magyar sajtótörténet fenegyereke volt. Hogy mást ne mondjunk, az Országos Széchényi Könyvtár büfájében miatta szüntették be az alkoholos italok árusítását, mert egy (mások szerint néhány) ízben lehányta a mikrofilm-olvasó-gépezetet. Személyi higiéniaja és délelőtti modora talán hagyott olykor kívánnivalót maga után, de tény, hogy olyan mélyen ásta bele magát a magyar sajtóhistoriába, mint kevesek e hajnali csavaros rakétáktól ölelt kis országban. Sajnos életében egyetlen kötete sem jelent meg, viszont korai halála után sem. Ám hagyatékában rengeteg érdekes jegyzetet találtunk, melyek nemcsak sokrétű érdeklődéséről, de sosem lankadó kutatási kedvéről is tanúskodnak. *Nyomdafestéket tűrő katzenjammer* (a másnaposság tematikája a magyar sajtóban a XIX. század második felében) munkacímével maradt ránk egy be nem fejezett kézírata, most ebből idézünk részleteket.

„A sötét Bach-korszakban járunk, midőn nemzetünket az osztrák be kívánta olvasztani birodalmába, s minden nemzetit ki kívánt ölni a magyarságból. Nyilván ez a nemzet alkoholfogyasztására is jelentős hatással volt, mértéktelenül csurgott alá a magyar keserű torkán a hegy leve (később, a filoxéra pusztítása után már a homok leve is). És ha csak a bor csurgott volna, de csurgott sör, pálinka, likőr, konyak... 1854-ben a *Pesti Napló* szerencsére szállította a megoldást a Nagy Magyar Nemzeti Másnaposságra. Egyenest Párizsból: »Hazánkban a sok

Egy új fejezet Cserna-Szabó András és Darida Benedek a másnaposság kultúrtörténetét és gasztronómiáját feldolgozó művének harmadik, javított és bővített kiadásából, mely ez év őszén fog megjelenni *Giganagy Macskajajkönyv* címmel.

vizívó mellett akadhat olyan is, ki a bort mértéken túl szereti és sokszor tapasztalni kénytelen, hogy a borban nem csak igazság, de mámor is rejlik. Bacchus e hívei részére és a vegytan dicsőségére megjegyezzük miként, egy francia vegyész találmánya szerint 160 gramm cukorvíz és 15 decigramm eczet-savas Ammoniak nem csak józanná teszi tüstént a mámoros főt, ha t. i. a gyomor étellel nem túlterhelt, hanem a főfájást is képes megszüntetni. Ez ellenszer használ azon állapotban is, mit a német *Katzenjammer* mű szóval szokott kifejezni, minek nálunk eddigi gyógyszere a korhely leves volt.«

A »Katzenjammer« kifejezés a német nyelvben nagyjából a XIX. század elején jelenik meg, heidelbergi akadémiai körökben. Mert hát itt az Akadémián is. Brentano, Eichendorff és más romantikusok vezették be később a szót az irodalmi nyelvbe. A szó eredeti jelentése »macskazene« volt. A »jammer« kétértelmű: jajgatást és nyomorúságot, szánalmasságot is jelent, így végül ráragadt a szóra a »másnapos« jelentés. Hogy a XIX. század közepén e német kollokációnak még nem rögzült általánosan elfogadott magyar elnevezése, az abból is kiderül, hogy a korabeli sajtó különféle neveket ad neki. Például a *Vasárnapi Ujság* 1858-ban ezt írja: »...két pengő forintos champagnit iszunk, mellyről azt szoktuk mondani, hogy nem ér semmit, ha nem nőbel. – Másnap reggel szép azután az az általános macska-siralom (a mint egy valaki elnevezé a német Katzenjammert)!«

De ez időben még más nevek is járják. *Budapesti Közlöny*, ugyanezen év: »Ő egy héten öt nap dolgozik, vasárnap mulat, hétfőn pedig mulatsága utófdalmaidat piheni ki, a német-csömört, a katzenjammert.«

És itt még koránt sincs vége. A *Pesti Napló* a kiegyezés előtt nem sokkal (1865) »biztos házi-szert« ajánl a katzenjammer ellen, s »mámorosságnak« fordítja e hazánkban gyakori betegséget. A *Bolond Miska* egy évvel később így összegzi a helyzetet: »...a magyarnak még nincs praegnans kifejezése a német *Katzenjammer*-re. Sem a korhelybaj, sem a macskabaj, sem az églagmaz nem fejezi ki azt elegendőképen...« A »társadalmi, politikai és nemzetközi értekezés« szerzője egyébiránt nagyon komoly katzenjammerológiai filozofálást folytat. Például szerinte az élet katzenjammere a halál, a népek korhelybaja a birkatürelem, a kultúráé a hadi budget, az áldozatkészségé a hálátlanság, és így tovább.

Lehet, hogy magyar neve még nem jegecesedett ki a katzenjammernek, de jellegzetes tüneteit már tökéletesen ismerte a gyógyász és a civil egyaránt. A bő és zsíros étkezés utáni köpködési kényszerről így számol be a *Gyógyászat* 1861-ben: »A legszembeszökőbb abnormitás ezen csömörnél a bő nyálkgyülem, mely miatt a beteg kénytetik jobbra balra köpdösni mint a m... [Vajon mit ítelt itt a szerző nyomdafestéket nem tűrőnek? Mint a móc a cujkabárban? Mint a macsumi után? Mint a mőzeshitű bagózásakor? Örök rejtély marad. – dr. K. E.], sőt találólag hasonlít ez azon hányerőködési gyötremhez, mely némely bortól boldog felebarátinkat a mentő explosio előtt este utcáinkon megszállja, s melyet a germánok *Katzenjammer*-nek neveznek el.« Nem volt tehát ritka hazánkban a XIX. században sem, hogy a polgárok a nyílt utcán köpködtek-okádtak.

A kiegyezés után szegény kis hazánkra végre némileg vidámabb napok (évek) virradtak. A *Bolond Miska* 1869-ben újra tolla hegyére tűzi a katzenjammert, s azt állítja, hogy ebben a tetszhalálhoz hasonló kórban csak egyetlen jó dolog van: »hogy az ember ilyen állapotban héringeket szokott enni, azokra pe-

dig pompásan ízlik – egy, két, három jóital bor is.« Ugyanezen évben a már idézett *Gyógyászat* című szaklap a rum ellen lázítja olvasóit: »De a borszesz, rum stb. könnyen keménynyé, vastaggá is teszi a gyomor falait, idült hurutot támasztván benne, ez által az étvágy elvész, reggelenként pedig vizenyős anyag is szokott kihányatni (Katzenjammer).« Tegyük hozzá, nem jó a rum ellen uszítani, mert ebben az országban egy teljes populáció vallja együtt Fülig Jimmyvel: »Mit ér a legnagyobb kitüntetés rum nélkül?«

Még mindig 1869-ben járunk, mikor a *Tiszavidék* így tudósít a miskolczi életéről: »Alig találunk a szentírásban mondatot, melynek annyi hívője s követője volna, mint a következőnek, mely körülbelül így hangzik: *hat napon át dolgozzál, a hetediken pedig légyen ünneped*; találkozik ugyan számos reformátor, kik e mondatot is módosítják: *hat napon át mulass, a hetediken pedig pihenj a Katzenjammertól...*« Mintha csak a nyolcvanas évekbeli, acélvárosi Edda-rajongó rockerek életmódját foglalta volna össze a tárcáíró!

Lalla Laida, a *Szépirodalmi Közlöny* tárcistája 1871-ben a böjtről elmélkedve arra a titáni következtetésre vergődik: »Komoly és érett megfontolás után ama megállapodásra jutottunk, hogy a böjt nem egyéb, mint a farsangnak, ez óriási korhelykedésnek titáni katzenjammere.« Ez év májusában az *Ellenőr* hírlapírója mereng el a tavaszon, s ritka lírai konklúzióval köt ki: »Uh ezek a tavaszi szép napok, tele virágillattal, ifjú tűzzel, zengő ligetekkel, a csordultig telt örömpohár nyújtotta mámorral és a katzenjammerrel. Minő arkadiai élete volna e parányi gömb emberének, ha az illúsiót a kiábrándulás s a mámort katzenjammer rendesen nem követné.« Ugyanezen májusban közlé Jókai Mór *És mégis mozog a föld* című regényének újabb folytatását *A Honban*. Nagy Mesélőnk a szerelmi mámor és a boros részegség utáni másnaposságot állítja párhuzamba: »– Részeg vagy te bajtárs nagyon. – Az meglehet, akkor támogassuk egymást; mert te is az vagy. Én ha vagyok, bortól vagyok; te pedig szép szemektől vagy ittas. Ha a Katzenjammer eljön, nem tudom, melyikünknek a feje fog fájni jobban.«

A *Természet Világa* Darwin híres elméletét, majomrokonságunkat szemlélteti a macskajajjal: »Sok majom igen szereti a kávé, a theát, a szeszes italokat. A részeg majom éppen úgy viseli magát, úgy fölvidúl, mint a részeg ember, sőt kijózanodáskor szintén oly rosszul érzi magát, (Katzenjammer) mint a kijózanodott ember. Ezen látszólag jelentéktelen tények mind azt bizonyítják, hogy idegrendszerük épp úgy afficiáltatik, mint az emberé.«

A *Fővárosi Lapok* (1873, 1878) »gyomorhurutnak« és »farsangi láznak« fordítja a katzenjammer szót, a *Szegedi Híradó* (1876) »utóbajoknak«, a *Debreczen* (1878) »hidegborzogatásnak«, a *Magyar Polgár* (1880, 1897) »macskakarmolásnak« és »cziczusnyöszörgésnek«, az *Esztergom és Vidéke* (1880) »a gyomor bánatának«, az *Ellenzék* (1883) »borcsömörnek«, a *Krassó-Szörényi Lapok* (1884) »kandúrkórságnak«, a *Vásárhely és Vidéke* (1886) »jaj de fájnak«, a *Kolozsvár* (1887) »gósnýának«, a *Vasárnapi Ujság* (1887) »macskakínnak«, a *Budapesti Hírlap* (1890) »macskanyöszörnek«, a *Pesti Hírlap* (1890, 1898) »zákányos« és »tegnapos« állapotnak, az *Ország-Világ* (1890) »kótyalagosságnak«, a *Nemzet* (1891) »macskakeserűnek«, az *Eger* (1891) »macskanyöngésnek«, a *Magyar Hírlap* (1894) »makutyi állapotnak«, a *Székely Nemzet* (1894) »borbánatnak«, a *Pécsi Ujság* (1894) »savanyu józanságnak«, a *Kakas Márton* (1895) »a gyomor macskazenéjének«, a *Tolnamegyei Közlöny* (1895) »macskakeservnek«, az *Uj*

Idők (1898) »korhelyláznak«, a *Magyar Nyelvtör* (1898) »égpokolnak«. A »macskajajt« először a *Borsszem Jankó* írja le 1882-ben, de sokáig kell még várni, míg valóban meghonosodik a köznyelvben. Valamint megint csak a *Magyar Nyelvtör* (1883) szerint, aki »hosszúingeskedik«, annak bizony katzenjammere van.

Érdekes, hogy a »másnapos« kifejezés – ami a század végén jelenik meg a magyar sajtóban – akkor még nem a katzenjammert jelenti, nem valamiféle bús, beteg, józan állapotot jelöl, hanem azt, hogy valaki már második napja iszik. Például: »Másnaposak voltak a betyárok a mulatásban.« (*Szegedi Híradó*, 1892) Vagy: »Egész nap hangos volt a híres csárda belseje. Muzsikaszó, kurjongatás, nótázás hangzott ki belőle. A Ferró Pista mulatott benne. Majd fölvette a házat a széles jókedvével; nem hiába *másnapos* volt.« (*Pesti Napló*, 1892)''

„A *Vadász- és Verseny lap* egy 1874-es számából kiderül, a lóversenypályán is futott Katzenjammer nevű ló, ha zákányosan mentünk ki a lovira (mondjuk, az év utolsó estéjén), biztosan óreá tettük maradék vagyunkánkat. Egyébként az *Üstökös* (1874) »Sylvester-estéjére« katzenjammer-szopókát (50 kr) és »kandurheringet« ajánl (belsejében állítólag a katzenjammer elleni leghathatós szereket tartalmazza, ára 1 frt 60 kr).

Tóth Béla terjedelmes tárcát közöl a heringről (*Fővárosi Lapok*, 1875), melyben Schonevelde akkor kétszáz éves művét is idézi. A svéd tudós gyógyszerőt tulajdonít a heringnek, »celebre pridianaе crapulae antipharmacumnak nevezzi, ami magyarul körülbelül annyit tesz, hogy a hering hathatós gyógyszer a *Katzenjammer* ellen. Ezért nevezik e dicső halat, – teszi hozzá az öreg Schonevelde – a bibulusok (iszákosok) egészségcsinálónak.«

A *Gyógyászat* (1880, 1887) gyömbér sert és antifebrint (lázcsillapítót) ajánl másnaposság ellen, a *Pesti Hírlap* (1881, 1887) a pálinkás zsidó borovicskáját és wiesbadeni forrásvizet, a *Magyar Polgár* (1881, 1883) »emésztő labdacsokat« és »hering schmausokat«, a *Pesti Napló* (1882) Karlsbadot, a *Természettudományi Közlöny* (1885) tejsavat, a *Kolozsvár* (1887) kávéskanálnyi »bikarbonász szódát«, kis doboz »sardiniát« és két pohár sört, a *Somogy* (1889) citromos, cukros, konyakos, forró teát, a *Kassai Szemle* (1892) heringet és halikrát, a *Székely Nemzet* (1892) mályvagyökeret, iromlevelet, cziczkóro-virágot és székfüvet, a *Magyar Hírlap* (1893) savanyú káposzta levét, a *Felsőmagyarország* (1895) jó pohár bikszádi gyógyvizet (éhgymorra!), a *Pécsi Figyelő* (1896) citromot és angol-heringet, az *Ország-Világ* (1898) az *Egy orfeumdiva emlékiratai* című könyvet, a *Pannonia* (1898) pedig znaimi uborkát.”

„1882-ben a *Földmívelési Érdekeink* egy marhanagy marhajáról tudósít: »Berlin közelében egy nagyobb birtokról naponként visznek be tejet a fővárosba. Múlt héten egyszer csak nem hoznak tejet a bérlőknek, de ezek bámulata csak akkor tört ki, midőn e mulasztás okát tudják meg. A birtok összes tehenei – mintegy 100-on felül vannak – tökéletesen részegek voltak. Tévedésből ugyanis az itató vályúkba víz helyett 150 liter szeszt bocsátottak, s ezt a tüzes italt a tehének olyan jó ízűen szűröcsölték fel, hogy rövid időre rá megfelelően pityókosak is lettek, s olyan derült kedvök támadt, hogy még csak közelükbe se mehetett senki, nem hogy megfejni lehetett volna az *elázott* tehénkéket. Képzeltető, milyen bajt okoztak a részeg tehének, mert a Katzenjammer elmúltáig a tejbérlők természetesen nem pótolhat-

ták az ily nagy mennyiségű hiányt a német főváros tejszükségletében.« De nemcsak részeg majmokról és marhákról, de részeg disznókról is írt az újság (*Ellenzék*, 1884): »Dujardin-Baumetz és Audigé párisi orvostanárok igen érdekes kísérleteket tettek az iránt, hogy az alkoholnak az állati szervezetre minő hatása van. E kísérletekből kiderült, hogy a részeg disznóknak sokkal rosszabb a hírük, mint a minők igazán. A vályujokba töltött pálinkától ép úgy húzódoztak, mint a legfinomabb cognactól vagy chartreusei liqueurtól. A disznók határozottan irtóznak minden szeszes italtól és jobban kedvelik a tiszta vizet, mint akármely mérsékelt egyesületi buzgó tag. De dr. Dujardin furfanggal fogott ki rajtuk: az alkoholt a szegény állatok eledelébe keverte és végre sikerült őket rácsábítani a részegeskedésre. Sok időbe került, míg ennyire vette a Coupeau sorsára szánt disznókat. Néha napokig nem ettek, ha alkoholszagot éreztek, de végre is, nem lehet disznótól azt kívánni, hogy éhen haljon a mértékletesség erényéért. Közel három esztendeig folyt kísérletekből végre kiderült, hogy az állat biztosan elpusztul, ha naponkint több mint két gramm alkohol jut szervezetébe testsúlyának minden kilogrammjára. A halál előtt a vér hőmérséke lényegesen csökken. A részegség idegkórtani jelenségei a disznónál kevésbé nyilvánulnak. Valóban nem igen lehetett várni, hogy a leitatott disznók részegségükben daczolni kezdjenek. Dülöngéltek egy kicsit, aztán lefeküdtek, hogy zajos korholás [valószínűleg *horkolás*ra gondolt a firkász úr, csak már részeg disznóra itta magát, mire a cikk végére ért – dr. K. E.] között kialudjék pityókosságukat. Fölebredve kábultak, morgorvák, ingerlékenyek voltak. A katzenjammer biztos jelei mutatkoztak rajtuk, amit heringsaláta hiányában, sok friss víz ivásával igyekeztek elúzni. Az alkoholizált disznók közül néhány elpusztult, s néhányat tudományos kísérletek végett levágtak, több pedig még most is folytatja a kicsapongó életet.«

A *Zoológiai Lapok* 1899-ben – a század utolsó pillanataiban – végre megfejti a katzenjammer szó valószínűsíthető eredetét is. Vagyis azt a titkot, hogy miért éppen macska ez a jaj. »A macskák különféle betegségeknek vannak alávetve. Elsősorban felemlítendő a gyomorromlás. Mely macska gyomrát megterhelte, az nyáron füvet, télen pedig szénát szokott enni. A macskák igen könnyen hánynak s az úgynevezett *Katzenjammer* bármennyire is gyakori, de azért mégis csak nagyon könnyen múló.«

De térjünk vissza a részeg állatokról a részeg emberekre. A XXI. századra jó néhány olyan vívmányt feltalált az emberiség, ami a XIX. században még elképzelhetetlen volt. Azért ne bízzuk el magunkat, mert rengeteg problémát nem sikerült még legyőznünk. És nemcsak a halálra, a házasságra vagy a finomfőzélékre gondolok, hanem például arra, hogy semennyivel se jutottunk közelebb a másnaposság nélküli részegség ideájához. Amiről évezredek óta annyit álmodozott már az emberiség. Itt van például a *Nemzet* újságírója, aki 1892-ben beszámol a világszenzációról, miszerint Amerikában feltalálták a szagnélküli pálinkát. »Most tehát nem kell tartani a férjnek, hogy felesége észre veszi, hogy pálinkázni volt.« De a hírlapíró telhetetlen, nem elég neki a szagnélküli pálinka »új nívuma«, mert még ennél is többre vágyik. A toronyórára lánccal, a csillagos égre, a mindenre! »Ezentúl még csak olyan szerről kell gondoskodni, amely mellett nincs *Katzenjammer*! Ekkor aztán a legboldogabb lesz Amerika és ennek a szernek föltalálóját többre becsülik majdan, mint magát Kolumbusz Kristófot. Mi-

kor az lesz a jelszó: *Nincs többé már Katzenjammer* – ez Amerikában a paradicsomi élet újra visszajöttét fogja jelenteni.«

Dr. *Kurzív* Elemér sajnos sohasem részesült a szag nélküli pálinka kegyelméből. Erről tanúskodott lehelete, leheletéről pedig az OSZK könyvtárosai tanúskodnak mind a mai napig. Egy pokoli katzenjammer lett a veszte. Hajnali (polgári időszámítás szerint délelőtt) 11-kor érkezett kedvenc itatója, az Infernó pinceborozó kapujához. Terve az volt, hogy kandúrkórságát gyógyítsa némi Aranyhajó rummal. Nemcsak tegnapos volt, de boldog is, hiszen előző nap elnyerte *Az év sajtótörténésze* díjat. De hát mit ér a legnagyobb kitüntetés rum nélkül? Reszketős kézzel nyitotta a kocsmajtót, majd tétova léptekkel elindult lefelé. Zakózsebei zsírpapírba göngyölt savanyú heringeket rejtettek, ezeket kívánta – jó szokása szerint – elfogyasztani a rumhoz. Ám a lépcsőn lefelé haladva az egyik hal kiugrott a zsebéből, talpa alá került, dr. *Kurzív* Elemér pedig elcsúszott, és lezuhant a mélybe. Nyakát szegte. Nem „hosszúingeskedett” tovább, azonnal meghalt. Ez volt élete utolsó gósnája szegény bibulusnak.

A Maia család

regényrészlet

Lankás dombként terült el előttük a lóversenypálya, a kövezett utcák felvert pora és a mész vakító fehérsége után üdébb, tágasabb hatást keltett a júniusi naptól már kissé megpörkölődött fűszőnyegével, amelyen itt-ott egy-egy pipacs piroslott. Lágý, nyugalmas szellő fújdogált ráérősen a folyó felől.

Középen, az elnyúló zöld térségen a szikrázó napsütésben összetorlódott embertömeg feketélt, körbefogva azt a néhány kocsit, amelyek fölött napernyők élénk színei virítottak, megcsillant egy-egy lámpa üvege, fehérlett egy kocsis kabátja. Távolabb, a hivatali asztalok vörös posztójával bevont királyi tribün egyik és másik oldalán helyezkedett el a két közönség számára felállított emelvény, amelyek durván összeácsolt gerendáikkal a népünnepélyek lelátóira emlékeztettek. A bal oldalon álló üres építményen, amelyet még nem festettek be, jól lehetett látni a deszkák közötti réseket. A jobb oldalán, amelyet kívülről világos kékre mázoltak, a korlátra könyökölve elegáns hölgyek ültek egy sorban, csaknem mind sötét ruhában, többen az alsóbb szinteken foglaltak helyet, míg az ülés helyek nagyobb része vigasztalanul üres volt, fájuk világos színe elnyomta a nyári ruhák vidám színeit. A lanyha szellő olykor meglibbentette a két rúd tetején lévő kék zászlókat. A szikrázó égből mélységes csönd áradt szét.

A lelátó körüli területen, amelyet léckerítéssel zártak körbe, több gyalogos katona is állt, feltűzött szuronyukon megcsillant a nap. A bejáratnál álló szomorú férfiában, aki hatalmas, keményítőtől merev, térdig érő fehér mellényben kérte a jegyeket a bejáratnál, Carlos felismerte laboratóriumi segédjét.

Alig tettek néhány lépést, a büfé bejáratánál összetalálkoztak Taveira-val, aki sörrel üdítette fel magát. Mellén egy csokor sárga szegfű virított, fehér kamáslit viselt, és szerette volna felrázni a lóversenyt. Már látta a Mistet, Clifford kancáját, és úgy döntött, rá fogad. Micsoda feje van, gyerekek, milyen finom lábai!...

– Szavamra, egészen tűzbe jöttem tőle! És úgy döntöttem, hogy lesz, ami lesz, megteszek minden tőlem telhetőt. Háromezer reált teszek rá. És maga, Craft?

– Hát talán majd később... Nézzünk előbb alaposan körül.

Az enyhén lejtős térségen, a tribün és a pálya között csak férfiak voltak, a Kaszinóból, a minisztériumokból és a Casa Havana-ból; legtöbbször nyáriasan öltözve, világos zakóban, keménykalapban; mások elegánsabban, szalonkabátban, nyakukban távcsővel, és úgy látszott kényelmetlenül érezték magukat, szinte zavarban voltak, hogy ennyire divatosan felöltöztek. Halkan beszélgettek egymással, lassan lépdeltek a fűvön, körbevette őket a cigaretták áttetsző füstje. Itt-ott egy-egy úriember megállva, kezét háta mögött összekulcsolva, kókadtan bá-

A regény korábbi részlete a *Jelenkor* előző számában olvasható.

multa a nőket. Carlos mellett két brazil emigráns panaszkodott a jegyárak miatt, ami úgy mond „pofátlan rablás” volt szerintük.

Előttük üres volt a versenypálya, a fűvét letaposták, katonák vették körül; a másik oldalon a kordonon túl emberek tömege örvénylett, közöttük feltűnt egy-egy kocsi, minden csendes volt a júniusi napfény súlyos, bágyasztó tompaságában. Egy fiú panaszos hangon friss vizet kínált. A háttérben szélesen csillogott a Tejo, olyan kék volt, mint az ég, és finoman rezgett fölötte a levegő.

Darque vikomtja egy joviális, kövérkés szőke *gentleman*, odalépett, és kezet szorított Carlossal meg Crafttal. Amint elkezdtek neki beszélni a lovakról (a favoritról, Rabino-ról, meg egy másik csikóról), megadóan megvonta a vállát, és lehunyta a szemét. Az ördögbe is, mit tehetett, a fiúk akarták!... De igazából nem tud futtatni egy megfelelő lovat a színeiben, legfeljebb négy év múlva. Azon kívül, ha nem hoz ide lovakat ebbe a belémi mizériába, az nem jelenti azt, hogy ne lenne hazafi: Spanyolországra készül, Caldilo lovait akarja legyőzni...

– Majd meglátjuk... Adna egy kis tüzet. Ez itt valami borzalom. A lóversenyre, az ördögbe is, kokottok és pezsgő kell. Ilyen komoly emberekkel és friss vízzel semmire se megyünk!

Ebben a pillanatban a lóverseny egyik pályabírója, egy csupasz állú legényke, aki vörös volt, mint a pipacs, és a tarkójára tolt fehér kalap alól csorgott a veríték, elragadta tőlük Darque-t azzal „hogy nagy szükség volna magára a mázsálásnál, mert valami gond van”.

– Én vagyok a nagyszótár – mondta Darque, és lemondón megvonta a vállát. – Olykor-olykor megjelenik a *Jockey Club* valamelyik illusztris tagja, és fellapoz... Csak látná, Maja, milyen állapotban vagyok egy-egy lóverseny után! El kell vinni a könyvkötőhöz...

És már ment is, jót nevetve a szellemességén – a pályabíró húzta maga után, miközben barátságosan hátra veregette, és jópofának nevezte.

– Menjünk, nézzük meg a nőket – mondta Carlos.

Lassan elsétáltak az emelvény előtt. A korláton ott könyököltek, néma sorban, elnézve a távolba, mintha egy ablakból hajolnánk ki körmenet idején, az újságok *high-life* rovatában, a São Carlos páholyaiban és Gouvarinho-ék keddi fogadónapján feltűnő hölgyek. Legtöbbjük abban az illedelmes ruhában jött, amelyben misére járt. Itt-ott egy akkortájt divatba jövő, tollas Gainsborough kalap széles karimája árnyékolt be még jobban egy-egy fahéjszínű arcocskát. A délután éles fényében, a kopár domb tiszta levegőjében minden arc bőrét mintha rizspporral hintették volna be, fakónak, aszottnak, öregesen megereszkedettnek látszott.

Carlos üdvözölte Taveira két soványka, szőkés nővérét, akik mindketten ilendő fekete-fehér kockás ruhát viseltek; azután Alvim kövérkés, csillogón fehér bőrű vikomtnőjét, akinek fekete ruhaderekán üveggyöngyök csillogtak, mellette pedig elválaszthatatlan társát, a mind gömbölydedebb Joaninha Vilart, aki separús pillájú szemével egyre nyájasabban tekintett a világra. Távolabb a bankár két lánya, a Pedroso-k álltak, világos ruhát viseltek, és nagy figyelemmel kísérték a lóversenyt, egyiküknek egy programfüzet volt a kezében, a másik látcsövét pászta a pályát. Mellettük Soutal grófnéja társalgott Steinbrokennel, kissé szétszórtan látszott, és mintha sáros lett volna a szoknyája. Egy távolabbi padon Vilaça ült két fekete ruhát viselő nővel.

Gouvarinho grófné még nem érkezett meg. És még az a nő sem volt itt, akit Carlos nyugtalanul, reményvesztetten keresett tekintetével.

– Hervadt kaméliák virágágyása – mondta Taveira, Ega egy mondását idézve.

Carlos közben beszédbe elegyedett öreg barátnéjával, Dona Maria da Cunha-val, aki néhány pillanattal korábban odahívta magához a szemével, a legyezőjével és jóságos, anyáskodó mosolyával. Az egyetlen volt az asszonyok közül, aki az emelvény ablakok mögött megbúvó részéből lemerészkedett, s leült a férfiak közé: ahogy mondta, nem bírt már tovább ott fönt sorban ülni, arra várva, hogy eljöjjön a Keresztút Ura. Őszülő hajával is szép volt, és úgy látszott, jól érzi magát, kényelmesen elhelyezkedve, lábát egy székes ülőkéjén nyugtatva, ölében tartva a látcsövet, és fogadva a jobbról-balról érkező üdvözléseket, fiacskámnak szólítva a fiatalembereket... Vele volt egy nőrokona, egy spanyol asszony, akit bemutatott Carlosnak – szép nő lett volna, ha nem éktelenkedtek volna szinte fél arcát beborító fekete karikák a szeme körül. Dona Maria, amint Carlos leült mellé, rögtön arról a szélhámos Ega-ról kérdezte. Az a szélhámos, mondta Carlos, Celorico-ban tölti napjait, és egy komédián dolgozik, hogy azzal álljon bosszút Lisszabonon, *A posvány* címet adja majd neki...

– A Cohen is benne lesz? – kérdezte Dona Maria nevetve.

– Mindannyian benne leszünk, Maria asszony, mindannyian részei vagyunk ennek a posványnak...

Ebben a pillanatban az emelvény mögül dobok és cintányérok ráérős csinnadrattájának kíséretével felhangzott az Alkotmányos Himnusz, a hangjaival összekeveredett egy tiszt vezényszava és a puskatások döndülése. A tribünön aranyos vállpántjával, bársony zekében és fehér kalapban mosolyogva megjelent a király. Itt-ott egy-egy ember futólag üdvözölte; a spanyol hölgy viszont felkapta Dona Maria öléből a látcsövet, és felállva, ráérősen szemügyre vette öfelségét. Dona Maria szerint nevetséges volt ez a zene, mert népünnepegy hangulatát kölcsönözte a lóversenynek... Másfelől, micsoda ostobaság, a himnusz katonai parádékhoz való!

– Egyszóval, borzalmas ez a himnusz – mondta Carlos. – Dona Maria ismeri Ega himnuszokkal kapcsolatos meghatározását és elméletét? Bámulatos!

– Ez az Ega! – mondta az asszony, és már előre elbűvölve mosolygott.

– Ega azt állítja, hogy a himnusz egy nép jellemének zenei kifejezése. A nemzeti himnusz ritmusa megfelel a nemzet morális mozgásának. De hallgassa csak meg Dona Maria, mit gondol Ega a különböző himnuszokról. *A Marseillaise* úgy tör előre, mint egy meztelen kard. *A God Save the Queen* lassan lépdel, mintha egy királynői uszályt húzna maga után a földön...

– És az Alkotmányos Himnusz?

– Az Alkotmányos Himnusz egy ujjasban kacsázik.

Dona Maria még akkor sem tudta abbagyni a nevetést, amikor a spanyol nő leült, visszatette ölébe a látcsövet, és ezt mormolta:

– *Tiene cara de buena persona.*¹

– Kicsoda, a király? – kiáltott fel egyszerre Dona Maria és Carlos. – Még ilyet!

Ekkor megcsendült egy kis harang, hangja elszállt a levegőben. A jelzőtáblán megjelent annak a két lónak a száma, amelyek részt vesznek az első Díjfutam-ban. Az 1-es és a 4-es számot viselik. Dona Maria Teles szerette volna megtudni a nevüket, hogy fogadjon, és nyerjen öt tostão-t Carlostól. De amikor Carlos felállt, hogy szerezzen egy programfüzetet:

¹ sp. Jó embernek látszik.

– Hagyd csak, kisfiam – mondta, és megérintette a karját. – Ott jön a mi Alencar barátunk a programfüzetével... Nézz csak rá! Van-e még valaki, akiben napjainkban így lobog az érzelem és a költészet...

A költő új, világos seviot öltönyében, amelytől jóval fiatalabbnak látszott, gyöngyszürke kesztyűvel és a gomblyukába tűzött belépőjeggyel közeledett legyeztetve magát a programfüzettel, és már messziről mosolygott drága barát-nőjére, Dona Maria-ra. Hajadonfótt volt, kivételesen rendezett sörénye csillogott az olajtól, és amikor odaért az asszony mellé, lovagiasan megcsókolta a kezét.

Az egykor szép Dona Maria ifjúságának része volt. Az Arroios szalonjaiban sok tüzes mazurkát táncoltak. Tegeződtek. Alencar mindig jó barátnőjeként, a kedves Maria-ként emlegette.

– Hadd nézzem már meg ezeknek a lovaknak a nevét, Alencar... Ül le ide, maradj itt velünk.

A férfi odahúzott egy széket, és nevetve nyugtázta barátnője érdeklődését a lóverseny iránt. Pedig mindig úgy tudta, hogy odáig van a bikaviadalokért!... Nos, a két lovat Júpiternek és Escocésnak hívják...

– Egyik név sem tetszik, nem fogadok rájuk. Mit gondolsz erről az egészből, Alencar? A mi Lisszabonunk lassan kilép a burokból...

Alencar kalapját az egyik székre letéve, majd végigsimítva roppant, patetikus homlokán, kijelentette, hogy ez az egész nem nélkülöz bizonyos eleganciát és királyian fölséges bukét... Azután meg a távolban ott hömpölyög a csodálatos Tejo... Hogy a tisztavérű lófajták megjelenésének fontosságáról ne is szójunk...

– Nem igaz, Carlos barátom? Te mindenkinél jobban értesz ehhez, mert igazi sokoldalú sportember vagy, és jól tudod, hogy a tisztavérű ló...

– Igen, a tisztavérű lovak tenyésztése nagyon fontos – mondta bizonytalanul Carlos, miközben szemével újra a tribünt pásztázta.

Csaknem három óra volt, ilyenkor már biztosan nem jön, és Gouvarinho gróf-nét sem látta sehol... Végtelen fáradtság áradt szét a tagjaiban. Csak egy röpke bólintással válaszolt a tribünről rámosolygó Joantina Vilarnak, és arra gondolt, hazamegy a Bokrétásba, hogy háziköntösét magára véve nyugodtan tölthesse el a délután hátralévő részét könyvvel a kezében, távol ettől a tömény unalomtól.

De újabb hölgyek jelentek meg. A fiatal Sá Videira, a vászoncipőkből meggzagodó kereskedő lánya, fivére karján vonult be, hivalkodó ruhában, unottan fennhéjázó arccal, hangsúlyozva, hogy angolul beszél. Azután Bajorország követnéje, Craben bárónő érkezett: pipiskedő léptekkel, óriási termetével, római matrónához hasonlatosan energikus arcával, bőrén paradicsompiros foltokkal, fehér csíkos kék ripsz ruhában, amely majdnem szétrepedt rajta: mögötte baktatott az alacsony, barátságos báró, hatalmas szalmakalapjával.

Dona Maria da Cunha felállt, hogy szót váltson velük: és egy pillanat múlva felhangzott a követné öblös hangja, mintha egy pulyka rukkogna, *c'était charmant, c'était très beau*.² A báró szökdécselt és kacarászott, mert *trouvait ça ravissant*.³

Alencar látva, hogy ezek a külföldiek nem üdvözlik őt, magára öltötte ellenállhatatlan hazafias pózát, a bajuszát pödörgette, és égnek emelte a homlokát.

Amikor azután továbbmentek a tribünre, és a jóságos Dona Maria újra leült, a megbántott költő kijelentette, hogy ki nem állhatja a németeket! Micsoda fen-

² fr. Elbűvölő volt, nagyon szép volt.

³ fr. Elragadónak találta az egészet.

sőbbiséggel nézett rá az a követné, aki olyan mint egy hordó, és hájas teste majd szétfeszíti a ruháját! Egy pöffeszkedő bálna!

Dona Maria mosolygott, és szeretettel nézett a költőre. Azután hirtelen a spanyol hölgy felé fordult:

– *Concha, déjame presentar-te D. Tomás de Alencar, nuestro gran poeta lírico...*⁴

Ebben a pillanatban néhány lelkes fiatalember, akiknek nyakában látszó lógott, sietős léptekkel megindult a versenypálya felé. Két ló vágtazott nyugodt tempóban, szinte fej-fej mellett, miközben nagy bajuszú zsokeik veszettül csépték őket. Valaki bekiabált, hogy az Escocês győzött. Mások azt bizonygatták, hogy a Júpiter. A beálló bályadt és tétova csöndben vidáman szálltak a levegőben az *Angot asszony* keringőjének hangjai, amelyre rázendítettek a zenekar fuvolásai. Néhány férfi hátat fordított a versenypályának, és dohányozva vizslatta a tribünt, ahol az asszonyok még mindig úgy könyököltek a mellvéden, mintha a körmenetre várnának. Carlos mellett egy tisztas úriember úgy foglalta össze a benyomásait, hogy ez az egész egy nagy humbug.

Amikor Carlos felállt, hogy megkeresse Dâmaso-t, Alencar élénk társalgásba merült a spanyol nővel Sevilláról, a *malagueñákról* és Espronceda szívééről.

Carlos most leginkább Dâmaso-t szeretne volna meglátalni, hogy megkérdezze, miért nem sikerült elmenniük Olivaisba – utána pedig hazament volna a Bokrétságba, hogy magára maradjon a lelkére telepedő különös, gyermeketeg mélabúval, amelybe némi ingerlékenység is keveredett, mert viszolygott a hozzá intézett szavaktól, a lármás zenétől, sőt még a délután nyugalmas szépségétől is... De alighogy megkerülte az emelvényt, összefutott Crafftal, aki megállította, és bemutatott egy szőke, erős testalkatú fiatalembernek, akivel vidáman beszélgetett. Clifford volt, a jelentős córdobai *sportsman*. Az elhaladó emberek megálltak mellettük, és szájtátva nézték az angol férfit, akiről legendák keringtek Lisszabonban, mert versenylovakat tenyésztett, Spanyolország királyának barátja volt, és nagy divatfi hírében állt. Természetesen viselkedett, amibe némi *poseur*kedés is vegyült, egyszerű kék flanel *vestont* viselt, mintha vidéki közegében volna, és hangosan nevetve emlékezett Crafftal azokra az időkre, amikor a Rugby *college*-ében tanultak. Azután kedvesen megkérdezte Carlostól, hogy még emlékszik-e rá? Mintha találkoztak volna egy éve Madridban, egy vacsorán Pancho Calderónnál? De, igen. Még egyszer, most már bizalmasabban megszorították egymás kezét – Craft azt szeretne volna, ha ezt a virágba szökő barátságot meglocsolják egy üveg rossz pezsgővel. A körben állók ámulva nézték őket.

A büfé a tribün alatt volt, a padozat csupasz deszkái alatt találtak neki helyet, nem volt padlója, nem díszítette semmi, még egy virág sem. Hátul, egy kocsmai polcon üvegek és tányérra kitett sütemények látszottak. A durván ácsolt pult mögött két kimerült, szutykos csaposlegény szelte sebes mozdulatokkal, a sör habjától izmos kezével a szendvicsekhez szükséges kenyérszeleteket.

Amikor Carlos és barátai beléptek, a tribün lépcsőzetét megtámasztó oszlopok egyike mellett álló vidám csoportban, amelynek tagjai pezsgőspoharat tartottak a kezükben, meglátták a márkit, Darque vikomtját, Taveira-t, meg azt a fekete szakállas, sápadt fiatalembert, akinek a hóna alatt ott volt a vörös indítózászló, és a csupasz állú pályabíró, aki még jobban a tarkójára tolta fehér kalapját, a képe még jobban vörösölt, és a gallériáját már teljesen átítatta az izzadság. Ő töltögette a pezsgőt.

⁴ sp. Concha, hadd mutassam be neked nagy lírai költőnket, Don Tomás de Alencart...

gőt; amint meglátta a belépő Cliffordot, odarohant hozzá, és pohárral a kezében olyan hangosan köszöntötte mély hangján, hogy beleremegtek a deszkák:

– Clifford barátom egészségére! Ő a félsziget legelső *sportsmanje*, és jó cimborára!... *Hip, hip, hurrah!*

A poharak *hurrah* kiáltások közepette magasba emelkedtek, kivált közülük a *starter* öblös és lelkes hangja. Clifford mosolyogva, kesztyűjét komótosan lehúzáva mondott köszönetet – miközben a márki karjánál fogva félrevonta Carlost, és gyorsan bemutatta neki a pályabírót, unokaöccsét, Dom Pedro Vargast.

– Örülök, hogy megismerhettem...

– Még ilyet! Számomra elmondhatatlan megtiszteltetés! – kiáltott fel a pályabíró. – Ebben a sportszerető közösségben mindenkinek ismernie kell egymást... Mert mi olyanok vagyunk, mint a testvérek, minden más csak bohóckodás!

Nyomban magasba emelte a poharát, s olyan szenvedéllyel kiáltott fel, hogy a vér az arcába tolt:

– A haza legkiválóbb emberének, Carlos da Maia-nak az egészségére! A legjobb kocsihajtóra... *Hip, hip, hurrah!*

– *Hip, hip, hip... Hurrah!*

A legzengőbb és leglelkesebb *hurrah* megint a *starter* torkából tört elő.

Felszolgáló jelent meg a büfé ajtajában, és a pályabíró urat kereste. Vargas egy *libra-t* dobott a pultra, és már ment is, de kívülről még csillogó szemmel vissza kiabált:

– Ez egyre jobb, gyerekek! A mindenit! Igyatok! És Manuel gazda, onnan lentről küldje már fel azt a jeget... A pezsgő nem jó melegen... Gyerünk, igyekezzen már egy kicsit! A kutyafáját!

Carlos, miközben felbontották Craft pezsgőjét, meghívta Cliffordot aznap este vacsorázni a Bokrétásba. A másik elfogadta, és a poharába belekortyolva megjegyezte, nagyszerű volna, ha folytatódna az a hagyomány, hogy együtt vacsoráznak, valahányszor találkoznak egymással.

– Nohát! Mit keres itt a tábornok! – kiáltott fel váratlanul Craft.

Mindenki odafordult. Sequeira lépett be, az arca pipacspiros volt, rövid zekét viselt, amitől még zömökebbnek látszott, fehér kalapja a szemére csúszott, hóna alatt hatalmas ostort tartott.

Elfogadott egy pohár pezsgőt, és nagy örömeire szolgált, hogy megismerhette Clifford urat...

– Mi a véleménye erről a giccsparádéről? – kérdezte rögtön fennhangon, Carlos felé fordulva.

Ami őt illeti, elégedett volt, és volt is oka rá... Ez az idéetlen lóverseny, ahol nem voltak lovak, sem zsokék, csak fél tucat néző, akik unalmukban ásitóztak, megerősítette őt abban, hogy nem lesz folytatásuk, és a *Jockey Club* feloszlik... Már épp ideje volna! Az emberek megszabadulnak egy olyan látványosságtól, amely idegen az ország hagyományaitól. A lóverseny arra szolgál, hogy valaki fogadjon. Lehetett fogadni? Nem!, akkor pedig mire jó ez az egész?... Angliában és Franciaországban lehet! Ott van a rulett és a baccarat... Még a bankárok között is akadtak *bookmakerek*... Hát erről van szó!

A márki azonban meg akarta békíteni a tábornokot, ezért a poharát letéve beszélni kezdett a fajtanemesítésről és a katonalovak utánpótlásának biztosításáról – amire az csak ingerülten megvonta a vállát:

– Mit össze nem hord nekem! Arról akar meggyőzni, hogy a fajtanemesítés és a katonalovak szaporítása összefügg? Akkor adjon a katonák alá versenylovakat! A hadseregnek nem olyan ló kell, amelyik gyorsabban fut, hanem amelyik szívósabb... A többi csak mesebeszéd!... Franciaországban állítólag pezsngővel itatják őket, jóember!... Erről van szó!

És minden mondata végén dühödten rántott egyet a vállán. Azután egy hajtásra kiitta a pezsngőjét, újból kifejezete örömét, hogy megismerhette Clifford urat, sarkon fordult, és fújtatva kiment, megigazgatva hóna alatt az ostort – amelynek a vége úgy rezgett, mintha valakit elverni készülne vele.

Craft mosolygott, meglapogatta Clifford hátát.

– Látja! Errefelé a régimódi portugálok nem szeretik az újdonságokat, a sportot... A bikaviadalt azt igen...

– Joggal – mondta komolyan a másik, és megigazgatta a gallérját. – Néhány napja is a spanyol király arról beszélt nekem a birtokán...

Hirtelen kavarodás támadt odakint, nyugalom, nyugalom, kiáltozták! Egy asszony, aki éppen arra járt a kisfiával, sápadtan bemenekült a büfébe. Egy rendőr rohanva közeledett.

Óriási volt a felfordulás!

Carlos és a társai, akik sietve kimentek, a királyi tribün lábánál egy nagy csoport embert pillantottak meg, a körükben Vargas hadonászott. A mázsálótér felől izgatott fiatal emberek futottak oda kíváncsian, és lábujjhegyen állva befűrták magukat a tömegbe; a kocsibeállóból is jöttek, átugorva a versenypálya koronján, hiába igyekeztek visszatartani őket a rendőrök – kavargott a kürtőkalapok és világos öltönyök tömege a királyi tribün lépcsőinek szorulva, ahonnan a király egy csillogó zsinórdíszekkel ékes szárnysegédje, kalapját kezében tartva békésen szemlélődött.

A tömegen átfurakodó Carlos végre megláthatta a sokaság közepén az egyik Produtos díjért lovaglóló zsokét, aki a Júpiteren lovagolt; még rajta volt a csizma, lovaglózekéjére világos színű kabát borult, és dühödten, fékevesztetten szidta Mendonça-t, a versenybíró, aki döbbenet, kimeredt szemmel állt, és egy szót sem szólt. A zsokét barátai szenvedélyesen nógatták, hogy nyújtson be tiltakozást. De ő csak dobbantott a lábával, remegett, egészen belesápadt, és azt kiabálta, hogy semmire nem megy a tiltakozással! Egy aljas csalás miatt vesztett! Itt a tiltakozás mit sem ér! Mert ezen a lóversenypályán a sógor-komaság és a gazemberség az úr!

Néhány komolyabb illető felháborodott ezeken a szavakon.

– Kifelé! Kifelé!

De többen a zsoké pártját fogták; és mindenfelől záporoztak a különbnél külön, ingerült megjegyzések. Egy szürke öltönyös illető azt harsogta, hogy a Mendonça az Escocést lovaglóló Pinheiro-ra fogadott, akivel jó barátságban volt; egy másik úriember, látcsóval a nyakában, azt mondta, hogy ez aljas gyanúsítás, és a két férfi ökölbe szorított kézzel majdnem egymásnak ment, miközben dühösen csirkefogónak nevezték egymást.

Ezalatt egy alacsony, óriási pöttyös gallért viselő férfi megpróbált odafurakodni, és karját a magasba emelve, rekedt, könyörgő hangon ismételte:

– Az Isten szerelmére, uraim... Egy pillanat... Nekem van ebben tapasztalatom... Van benne tapasztalatom!

Ebben a pillanatban mindent elnyomott Vargas hangja, mintha egy bika bődült volna. Megállt a zsoké előtt, hajadonfótt volt, a vér az arcába tolult, és azt ordította, nem lenne szabad ott lennie, tisztességes emberek között! Amikor egy *gentleman* kételkedik a versenybíró döntésében, tiltakozást nyújt be! De csak egy ilyen csirkefogó, egy ilyen himpellér emleget gazembereket, akinek nincs helye a *Jockey Club*-ban! Erre a megszólított, akit megpróbáltak visszafogni a barátai, sovány nyakát kinyújtva, mintha harapni készülne, mindennek elmondta a másikat. Erre Vargas, ellökdösve a mellette állókat, utat nyitott, feltúrte az ingujját, és ezt ordította:

– Ismételje meg! Ismételje csak meg!

Ebben a pillanatban az összeverődött tömeg meglódult, nekiszorult a királyi tribün deszkáinak, örvényleni kezdett, rendet, nyugalmat, kiáltások hallatszóttak, kalapok repültek a levegőbe, és ökölcsapások tompa puffanása hallatszott.

A hangzavaron dühödten cikázott át a rendőrök sípszava; az asszonyok felsíppentett szoknyával menekültek a versenypályán át, rémülten igyekeztek elérni a kocsijukat; a hitvány zűrzavar durva szele süvített át a lóversenypályán, felkavarva a civilizáció vékony mázát és a jólneveltség megjátszott felszínét...

Carlos egyszer csak a márki mellé keveredett, aki sápadtan ismételtette:

– Ez hihetetlen!... Ez hihetetlen!...

Carlos szerint viszont igen festői volt.

– Méghogy festői, jóember! Ez szégyen, ennyi külföldi előtt!

Eközben a tömeg lassan szétoszlott, engedelmeskedve a rendőrség egy tisztjének, egy soványka, de határozott fiatalembernek, aki lábujjhegyre állva harásny hangon mindenkit „lovagiasságra” és „türelemre” szólított fel. A világos színű kabátot viselő zsoké egy barátja karjára támaszkodva elsántikált a helyszínről, az orrából csepegett a vér: a pályabíró pedig diadalmasan, hívei társaságában lement a versenypályára, a gallérja lógott, a kalapját pedig összelapították. A zenekar a Próféta indulóját játszotta; miközben Mendonça, a szerencsétlen versenybíró a királyi tribün falának támaszkodva, lecsüngő karral, bambán maga elé nézve, értetlenkedve mormolta:

– Ez is csak velem eshet meg! Csak velem!

A márki tovább szónokolt egy csoportosulás közepén, amelyhez csatlakozott Clifford, Craft és Taveira:

– Most már elhiszik? Mit mondok már régóta? Ebben az országban csak a zöldségeskerteknek és a népünnepélyeknek van helye... A lóversenyekhez, mint a civilizált világ más dolgaihoz is, elsősorban művelt emberekre van szükség. A lelkünk mélyén mindannyian semmirekellők vagyunk! Mindennél jobban szeretjük a nagy ivászatokat, a fado-t, a jó bunyókat és ezt az atyafiságos állóvizet. Ez a helyzet!

Clifford, aki ott állt mellette, és az egész felfordulásban képes volt megőrizni *gentleman*hez méltó hidegvérét, elfojtott egy mosolyt, és megértő hangon kijelentette, hogy ilyesfajta nézeteltérések a világon mindenütt vannak... De ha jobban belegondol, ez az egész eléggé szégyenteljes.

Azt is hozzátette, hogy nem indítja Mistet. Volt, aki igazat adott neki. Az ördögbe is! Nem méltó egy ilyen szép, telivér állathoz, hogy egy olyan lóversenypályán versenyezzen, ahol nincs sem rend, sem tisztesség, és ahol bármelyik pillanatban megvillanhatnak a kések.

PÁL FERENC fordítása

PORTUGÁL ENCIKLOPÉDIA

Zelei Dávid beszélgetése A Maia családról

Zelei Dávid: – José Maria Eça de Queirós a portugál irodalom, különösen pedig a realizmus megkerülhetetlen alakja, itthon azonban, bár több könyve is megjelent, meglehetősen keveset tudunk róla. Ő maga igencsak berzenkedett attól, hogy beleírja magát a könyveibe: ahogy egyszer fogalmazott, „éppúgy nincs történelmem, mint az Andorrai Köztársaságnak”. Az ilyesmi hallgatásnak azonban általában éppúgy megvan az oka, mint a kortárs autofikcióra jellemző kitárulkozásnak. Milyen családi, társadalmi és szellemi környezetből érkezik ez a fiatalember az 1860-as évek Lisszabonjába pályakezdőként, és milyen irodalmi környezetbe lép be?

Pál Ferenc: – Az, hogy olyan keveset tudunk Eça de Queirós életéről a műveiből, elsősorban azzal magyarázható, hogy a XIX. században – ahogy Milan Kundera írta egy helyütt – az író kikopott, eltűnt a művekből, tehát sem az ismertebb romantikus, sem az ismertebb realista írók szépirodalmi alkotásaiban nincs jelen a szerző. De azért Eça – ösztönösen vagy tudatosan – gondoskodott arról, hogy valamiképpen ott legyen a műveiben. *A főváros* című, magyarul is megjelent regénye például utal azokra a botladozásokra, amelyekkel az ifjú író megpróbált közel kerülni a coimbra-i egyetemi társaiból Lisszabonban formálódó értelmiségi csoporthoz, az úgynevezett Cenáculo-hoz, amelynek tagjai Portugália megújítását tűzték ki célul. De megjelenik alakja az eléggé árulkodó Ega névvel *A Maia család*ban is. Másfelől azért volt némi rejtegetnivalója, mert szerelemgyerekként született egy ifjú joghallgató és egy fiatal leány kapcsolatából, amelyet csak jóval születése után törvényesítettek. Különös módon, bár szüleinek utóbb több gyereke is született, „elsőszülöttjüket” soha nem ismerték el törvényes gyermekükként, ezért a fiatal Eça-t a nagyszülei nevelték. Áttételes módon ez a motívum is megtalálható *A főváros*ban, amelynek árvaságra jutott főhőse két nagynénjénél talál otthonra. Egyes életrajzírói szerint édesanyja soha nem mutatott érdeklődést a fia iránt: talán ennek tudható be az író ellenérzése a női nem iránt, ami elég markánsan megjelenik korai műveiben, ahol jószerével egyetlen rokonszenves nőalakot sem találunk. Ez az ellenérzés csak az 1880-as évek második felében oldódik, amikor megnősül, és gyermekei születnek.

Z. D.: – Tudható, hogy Eça 1872-től élete végéig külügyi szolgálatban volt Kubában, Angliában, majd Párizsban, regényei színtere mégis mindig Portugália. Milyen irodalmi hatások érték ezalatt, és mennyire változtatta meg irodalmi pozícióját Portugáliában a szinte állandó távollét?

P. F.: – Az írók anyagi körülményei kényszerítették külügyi szolgálatba. Nem volt olyan családi és anyagi háttér, hogy független életet élhessen, mint például a romantika egyik vezéralakja, Almeida Garrett, és annyira sem volt termékeny, mint kortársa, Camilo Castelo Branco, aki az első írásaiból élő író volt Portugáliában. Eça nehezen és akkurátusan írt, több regénye – különböző okok miatt – kéziratban maradt, és megjelenő regényei sem jelentek meg egykönnyen. A fennmaradt nyomdai levonatokból látható, hogy egy-egy regényét levonatról levonatra szinte újraírta, ami valószínűleg elég tetemesen megterhelte a kiadás költségeit. Másfelől szerette az eleganciát, és ennek biztosítására is szüksége volt állandó jövedelemre, amit a külügyi szolgálat biztosíthatott számára.

Az, hogy mindvégig Portugália a színtere regényeinek – a külföld csak néhány szórakoztató regényében jelenik meg –, elsősorban művészi hitvallásából következik. Pályáját

vadromantikus írásokkal kezdte, de a főtebb már említett politikai csoportosuláshoz, a Cenáculo-hoz csatlakozva, amelynek vezetője a nagy hatású költő, Antero de Quental volt, úgy érezte, hogy társadalmi, politikai szereplést is kell vállalnia. Ezért a Cenáculo tagjai által szervezett 1871-es úgynevezett „Kaszinói konferenciákon” a művészet új kifejezőmódjáról, a realizmusról beszélt, és „bosszúálló művészként” úgy gondolta, hogy az irodalomnak is harcos szerepet kell vállalnia a társadalmi változásokban. Kijelentette, hogy a „portugál társadalmat akarja bemutatni”, de ezt a tervét csak felemásan volt képes megvalósítani, mert még időnap előtt elhagyta „éltető” írói közegét. Egy bűnügyi regényt, tucatnyi, *As Farpas* ('A tuskék') címmel megjelent írást és egy utóbb kétszer is átdolgozott, első változatában igencsak vadromantikusra sikerült regényt, az *Amaro atya bűnének* első változatát tudta maga mögött, amikor 1872-ben elutazott konzuli szolgálatra Kubába.

Maga is többször megvallotta, hogy írói közege nélkül nem sikerül maradéktalanul megvalósítani terveit, mert évente csak néhány hónapot töltött Portugáliában. Így kénytelen volt írói világát viszonylag szűkös emlékeiből felépíteni. Egyetemi tanulmányai után rövid ideig hivatalt vállalt Évora-ban és Leiria-ban, ezekből a szenteskedő, a „katedrális tövében tenyésző” közegben szerzett tapasztalataiból írta meg az *Amaro atya bűnének*, a Lisszabonban töltött évek alatt pedig csak a „Rossio-tól Sintra-ig” terjedő világot ismerte meg. Bár egy helyütt kijelentette, hogy Lisszabonon kívül minden beleolvad a föld egyhangúságába – de a portugál főváros a maga középszerűségével mégsem volt képes olyan sokrétűen és árnyaltan reprezentálni az országot, mint Balzac Párizsa, ahol szinte minden francia tájegység és társadalmi réteg jelen volt. Ezért is hagyott fel az 1870–80-as évek fordulóján a portugál „emberi színháték”, egyik tervezett címén a *Cenas da Vida Portuguesa* ('A portugál élet jelenetei') regénysorozatával, amelyben a vidéki életet, a prostitúciót, az uzorát stb. mutatta volna meg, és tért vissza harmadszor is a már említett *Amaro atya bűnének*hez, majd írta meg *A Maia család*ot, amelyekbe „mindent belegyömöszölt”, amit addig tudott Portugáliáról. Persze eközben születtek kisebb, könnyedebb és ironikus regényei is, többek között az *O Mandarin*, amelynek hőse Kínáig utazik, hogy egy szórakoztatónak tetsző kihívásban (megnyomna-e egy gombot, ha ezzel megölne egy mandarint és megkapná a vagyonát?) megölt mandarin családját felkuttassa, vagy az *A Relíquia* ('Az ereklye') amelyben a Szentföldet megjárt bohém fiatalember a kért ereklye helyett szeretőjének alsóneműjét hozza el az utazást fizető nagynénjének.

Kései korszakában írt két regényében, az *Ilustre Casa de Ramires*ben ('A jeles Ramires ház') és az *A Cidade e as Serras*ban ('A város és a hegyvidék') már elhagyja a fővárosi közeget, de ezekből a regényeiből már hiányzik a kemény, társadalombíráló hang, inkább szelíd ironiával és némi megbocsájtó optimizmussal szólnak, a közegük is inkább „metaforikus”, mint konkrét világ.

Z. D.: – Az Egy szőke leány különiségei *utószavában* remekül mutatja be az Amaro atya bűne egymást követő változatait, hogyan fordul Eça művészete a romantikától a panoramikus, erősen társadalomkritikus realizmus felé. Hogy zajlott ez a folyamat, és miben érhető tetten mindez?

P. F.: – Ahogy az előbbieken utalni szerettem volna rá, Eça nem természetes fejlődés útján jutott el a realizmushoz, hanem a „Kaszinói konferenciákon” tartott előadásában – csatlakozva társai radikalizmusához – jelentette ki, hogy „a realizmus mint a művészet új kifejezőmódja” társadalomra (vissza)ható harcos művészetként segítheti a változásokat. Elég elhamarkodott kijelentés volt, mert Eça-nak – ha megengedhetem magamnak ezt a kijelentést – ekkor még fogalma sem volt arról, miben áll az a realizmus, amelyet célként tűzött maga elé. Jól látszik ez az elkövetkező évtized tétovázásain és buktatóin. Az *Amaro atya bűnének* különböző változataiból két jelenetet szoktak kiemelni az író fejlődésének illusztrálására: a csecsemőgyilkosságot és a regény lezárását. Az első változatban a fiatal pap maga viszi és fojtja vízbe az újszülöttet, és eszelős menekülése közben rettenetes ár-

nyak kísérik az erdőben. A regény vége pedig a párizsi kommün eseményeiről tudósít, valószerűtlenül számolva be a Párizs utcáin folyó vérpatakokról, a hörgő sebesültekről. A második változat nyersen naturalista. A fiatal pap és szerelme ösztönlényként jelenik meg, és az elbeszélő szűkszavúan, szinte kegyetlen érzéketlenséggel tudósít a csecsemő meggyilkolásáról, ahogyan a párizsi híreket olvasó polgárok reakcióiról is. Ne feledjük, ez Eça egyik nagy tévútjának időszaka. Ekkor írja meg *A Basílio unokafivért*, amely valójában naturalista tézisregény: arról szól, hogy a Baixa-ban élő, lisszaboni polgárosszonyka eleve elbukásra van ítélve. És valóban, Luísa végig úgy cselekszik, ahogy az író a regény elején felvázolja a figuráját, nem szabadulhat az eleve elrendeléstől. A naturalista szemlélet nemcsak ebben érvényesül, hanem a szerelmi jelenetekben is. Eça meglepő részletességgel ábrázolja például a *cunnilingust*, ami nagy felháborodást váltott ki kritikusi részéről. A jó barát, Ramalho Ortigão egyenesen pirult a jelenetet olvasva. De naturalista hatásnak tekinthetjük az unokatestvérek vérfertőzésbe hajló testi szerelmét is. Ezt következő regényében, *A Flores utcai tragédiában* még csak fokozza, mert itt egy félárva fiú és édesanyja szerelmét írja le. A regényben a fiatal ügyvédbojtárt nagybátyja neveli, aki eléggé rosszaló véleménnyel van a nőkről, szinte pusztá tárgyaknak tekinti őket (ez, mint korábban mondtam, egybevág Eça korabeli felfogásával). A fiatalember egy este a színházban ösztetalálkodik egy ismeretlen nővel, akibe beleszeret, de csak egy idő múlva derül ki, hogy ez a kurtizán az édesanyja, aki valamikor elhagyta őt. A regény végén az anya öngyilkos lesz, de a fiú éli tovább az életét, mintha mi sem történt volna.

Eça végül nem jelentette meg *A Flores utcai tragédiát*, mert tartott a botránytól, és talán hatott rá Machado de Assis kritikája, amelyben a brazil realista komolyan bírálja őt azért, mert lélektelen, üres figurákat vonultat fel a regényeiben. Bizonytalán ez a kritika is érvényesül az *Amaro atya bűnének* harmadik változatában, ahol már nem a mindent elsöprő romantikus szerelem, illetve a brutális testi vágy, majdhogynem azt mondtam, üzekedő kedv sodorja egymás karjaiba a fiatal papot és a vallásos leányt, hanem a társadalmi háttér, a kisvárosi társadalom egyetértése, jóindulatú félrenézése. Így a csecsemőgyilkosság is szinte intézményesen történik, egy angyalcsináló asszony közreműködésével. A feszült, romantikusan túlzó zárójelenet helyébe pedig egy szimbolikus kép lép: az ország elmaradottságát tükröző Camões téren Amaro, egykori szeminariumi tanára és egy miniszter elragadtatottan néz maga elé, büszkén kijelentve, hogy egész Európa irigyli Portugáliát.

Z. D.: – Tudjuk, hogy a maga korában Zola is elismerően szólt Eça de Queirós művészetéről, de mennyire volt ismert életében Magyarországon? Ha jól tudom, kutatásai arra a meglepő tényre mutattak rá, hogy az 1880-as években Eça leginkább egy újonnan megjelenő zsáner, a krimi képviselőjeként lehetett ismerős a Pesti Hírlap olvasóinak, ami már csak azért is érdekes, mert egyrészt a magyar megjelenés pillanatában, 1886-ban Arthur Conan Doyle még előtte állt Sherlock Holmes színre léptetésének, másrészt akkoriban még spanyol műfordító is alig-alig volt az országban, nem-hogy portugál, ez a fordítás mégsem közvetítő nyelvből született, hanem portugálból.

P. F.: – Eça első, „négykezes” regényével *A Cintra ut titka*-val (sic!) – felváltva írták az egyes fejezeteket jóbarátjával, Ramalho Ortigão-val – néhány évvel, évtizeddel a műfaj franciaországi megjelenése után megjelent a bűnügyi regény Portugáliában. (Nota bene: Brazíliában csak az 1920-as években írták meg az első bűnügyi regényt – különös módon ott is több szerző fogott össze.) A regény magyar fordítását folytatásokban közölte a *Pesti Hírlap* tárcaregény rovata, különös módon csaknem ugyanabban a nyári időszakban, amelyben az eredeti is megjelent. A cselekmény felütése mai szemmel is izgalmas: a sintra-i úton elrabolnak három férfit, akiknek egy titokzatos halottat kell azonosítaniuk. Valószínűleg ez a kezdet ragadta meg a fordító figyelmét is, aki, mint némi filológiai kutakodás révén sikerült megbizonyosodnom róla, eredetiből fordította Eça krimijét. Somo-gyi Ede a parlament tolmácsa, fordítója volt, így tudott, tudhatott portugálul. *A Cintra ut titka* azonban láthatólag nem váltotta be a reményeket, mert egyre nagyobb és nagyobb

részek maradtak ki az újságközlésből. A műfaj szempontjából teljesen jogosan, mert Eça és író társa egy idő után a krimiből átváltott egy reménytelen szerelem bemutatásába, amely hosszadalmas leírásaival szükségtelenül terjengőssé vált. Ez volt egyébként Eça művészetének egyik „árnyoldala”, sokszor túlírta regényeit, a *Cenas da Vida Portuguesa* 100-120 oldalasra tervezett kisregényeinek némelyike épp úgy 300-400 oldalasra duzzadt, mint az eredetileg „Egy szőke fiú szerelmei” című, amelyből az *A Flores utcai tragédia* lett.

Hogy válasszunk a kérdésre: Eça bűnügyi regényének megjelenése „véletlen” volt. Eça nevét az irodalom iránt érdeklődők csak *A Pallas Nagy Lexikonjának* szócikkéből ismerhették. Máshonnan eddigi tudomásom szerint nem.

Z. D.: – *Az öt kiadást megélt Amaro atya bűne után Eça kiadásának reneszánsza az ezredfordulón (nem mellesleg halála századik évfordulója környékén) jött el, amikor három kötete is megjelent a portugál irodalomra szakosodott Íbis Kiadónál, miközben 1995-ben megszületett róla az első magyar nyelvű monográfia is, épp Pál Ferenc tollából. Az elmúlt bő húsz évben viszont viszonylagos csend tapasztalható a kiadástörténetében. Miért épp most, csaknem száznegyven évvel az első kiadás után látta elérkezettnek a pillanatot, hogy lefordítsa az író nagyregényét, A Maia családot, és milyen nehézségekkel szembesült a fordítás során?*

P. F.: – *A Maia család* fordítására már az ezredfordulón gondoltam, és bele is kezdtem a munkába, de egyetemi elfoglaltságaim meg egyéb kihívások következtében egyre csak halogattam a fordítást. Közbejött a Nobel-díjas Saramago, akinek egymás után megszülető regényeinek fordításával elhalmozott a kiadó. Azután az egyetemi tudományos követelményeknek és a Portugál Tanszék vezetésének való megfelelés sem tette lehetővé, hogy három-négy évre belefeledkezzek egy ilyen hatalmas munkába, hiszen Eça nagy családregegye jószerével meghaladja a hétszáz oldalt. Egy ilyen széles ívű regény fordításához nyugalomra és teljes beleélésre van szükség, nemcsak a sokszor költői szöveg magyar megformálása, hanem a számos kulturális és egyéb referencia miatt is. Eça nagyon adott a külső megjelenésére, és a közvetlen környezetére, mindent tudott, amit az öltözködésről, divatról tudni kellett. Ebből következően igen pontosan utána kellett nézmem a korabeli ruházatnak, szöveteknek, szobabelsőknek, bútoroknak, falburkolatoknak stb., és mindezt úgy, hogy ne legyen teljesen idegen a magyar olvasónak. Azután nagyon sok „szlenges” kifejezés is szerepel a regényben, amelyek igen nagy fejtörést okoztak, mert nem nagyon találtam olyan magyar forrásokat, amelyek épp azokra a helyzetekre vonatkozó korabeli kifejezésekkel segítettek volna. Hogy a különböző hintókról, bérkocsikról, fogatokról ne is beszéljek... Úgyhogy a regény fordítása szempontjából igen hasznos volt, hogy megértem a nyugdíjas kort, amikor teljes figyelmemmel és minden energiámmal a fordítás felé fordulhattam.

Z. D.: – *Ha a legszűkebb értelmezésből indulunk ki, A Maia család három generációt felölelő családregegye – hajdani családregegye-kutatásaim során pedig az az érdekes tendencia rajzolódott ki, hogy míg a tizenkilencedik század végétől nagyjából a második világháborúig upper class családok városi színterű hanyatlástörténeteinek lehetünk szemtanúi (ezek archetípusa mondjuk Thomas Mann A Buddenbrook háza), a háború után viszont jellemzőbbek a sokszor rurális környezetben játszódó felemelkedéstörténetek, mint amilyen Saramago Alentejo-ja. Mennyire hozza az 1888-ban megjelent Eça-regény a korabeli európai irodalmi konvenciókat, ami e három faktort illeti?*

P. F.: – *A Maia család* – véleményem szerint – hagyományos értelemben véve nem szabályos családregegye, hiszen nincs meg benne a felívelő vonal, az első nemzedékkel. Afonso de Maia-val nyolcvan éves korában találkozunk, amikor tiszteletre méltó aggasztánként hosszú, vidéken eltöltött évek után az unokájával visszaköltözik Lisszabonba. Korábbi életéről, a második nemzedékhez tartozó Pedro fiának történetéről csak egy viszonylag rövid „flashback” tudósít. A regény középpontjában a portugál hanyatlás áll, amelyet a harmadik nemzedékhez tartozó unoka képvisel, aki nagy reményekkel indul neki az életnek, de végül elbukik, mert minden jó képessége ellenére mélybe húzza az a

közeg, amelybe belekerül. Még az a nagy szerelem sem képes megváltani, amely a regény gerincét alkotja – több mint háromszáz oldalt foglal el a megismerkedéstől a tragikus befejezésig, pedig csak egy éven át tartott –, mert a sors kiszámíthatatlansága következtében Carlos saját testvérhúgába szeret bele, akit egy olasz herceggel elszökött édesanyja vitt magával nem sokkal születése után. Eça megint eljátszik a vérfertőző szerelemmel, de már nem a polgárpukkasztás a célja, hanem a portugál hanyatlást akarja szimbolizálni ezzel a termékelen, perspektívákat nem ígérő kapcsolattal.

Z. D.: – *Hogy viszonyul a Maia család hanyatlástörténete a portugál történelem alakulásához? Milyen képet fest a szerző Portugáliáról?*

P. F.: – Eça ebben a nyolc évig érlelt és írt regényében talán nemcsak egy család történetét akarta megírni, hanem bele akarta foglalni mindazt, amit a portugál társadalomról tudott. Hiszen ezzel a regényével lezárul egy korszak; utolsó évtizedének regényeiben más, vidéki közeget ábrázol, és ahogy már *A Maia család*ból is kiolvasható, felhagy a realizmussal, és újabb írói eszközöket alkalmaz. Abból a szempontból is lezár egy korszakot, hogy korábbi pesszimizmusát, a hazájáról festett borús, reménytelen képet elhagyva, visszafogott optimizmussal szemléli Portugáliát. Korábbi műveinek hősei mind elbuknak. Elbukik a kéjvágyát még papként is legyőzni képtelen Amaro, elbukik Luísa, aki nem tud ellenállni unokafivére csábításának, elbukik *A főváros* hőse, aki Lisszabonban hamis irodalmi ábrándjait hajszolva elherdálja hatalmas örökségét, és elbukik Carlos, akit a nagyapja hiába nevelt a portugál nevelési elvekkel szöges ellentétben, mégis hasonlónak válik ahhoz a közegehez, amelyben élnie kell. Eça írásaiban nemegyszer igen negatívan nyilatkozott Portugáliáról, amely képtelen felülkerekedni az évszázadok óta tartó hanyatláson (még a Kaszinói konferenciákon hangzott el Antero de Quental előadása, amelyben a költő ezt a hanyatlást a felfedezések korának lezárulásától számítja.) Ha ebből a szempontból nézzük, akkor *A Maia család* nem is annyira családregény, hanem kórkép a XIX. századi Portugáliáról, hiszen a francia forradalom nyomán, a XVIII. század utolsó éveiben megjelent várakozástól a száz évvel későbbi felemás modernizálódásig terjedő időszakról szól, amikor mindent, ami külföldről jön, viszolyogtató módon „ültetnek át” portugálra. És kórkép is, mert a XIX. századi Portugália ismerőjeként számos olyan figurával és helyzetrel találkoztam benne, amely szinte kulcsregénnyé tette *A Maia család*ot. Ahogy Shakespeare nem egy kortalannak tetsző műve reflektál a korabeli viszonyokra és figurákra, úgy Eça is sokszor odaszúr kora politikusaiknak, társaságbeli embereinek, költőinek a különböző, életből ellesett helyzetekben. Néha az az érzése az olvasónak, hogy a korabeli Portugália enciklopédiáját olvassa. Nem véletlen, hogy a portugál történészek és irodalomtörténészek *A Maia család*ot az olyan nagy, a portugál történelemmel és portugál sorskérdésekkel foglalkozó művek mellé állítják, mint Camões nemzeti eposza, *A lusiadák* és Fernando Pessoa *Üzenet* című verseskötete.

Z. D.: – *Ha az ember éveket tölt egy erősen karakterközpontú szöveg társaságában, akaratlanul is érzelmi viszonyulás alakul ki benne a szöveggel kapcsolatban. Volt-e kedvenc szereplője?*

P. F.: – *A Maia család* különleges helyet foglal el a fordításaim történetében. Általában csak végigfutok a fordítandó művön, bele-beleolvasva, hogy felmérjem, milyen szöveggel állok szemben. *A Maia család*ot viszont többször is figyelmesen végigolvastam, hiszen Eça de Queirós-ból írtam a doktori disszertációm, és hosszú éveken át tanítottam is a XIX. századi portugál irodalmat. Portugálul elringatott a szöveg, mindig újabb és újabb szépségeit fedeztem fel, és adtam tovább a hallgatóknak. Amikor még csak ismerkedtem az író munkásságával, az 1980-as években, lefordítottam *A főváros* című regényét, mert még Eça művészi fejlődésének a hatása alatt álltam, és ennek a regénynek a hőse az író fiatalkori bukdácsolását járja végig. Amikor megírtam rövid, tankönyvnek szánt monográfiámat Eça de Queirós realista korszakáról, egy időre befejezettnek tekintettem a vele való foglalkozást, csak néhány művének a kiadását gondoztam. Azután egy pályázat következtében

elém került a *Cintraí ut titka*, és miközben Somogyi Ede fordítását átnéztem, kiegészítettem a kihagyott részekkel, újra megkapott Eça világa. Nagy lelkesedéssel kezdtem bele a fordításba, az első ötven oldal szinte akadálytalanul megszületett... Azután jöttek az egyéb kihívások, amelyekről a korábbiakban szóltam, és évekre félretettem a regényt. Amikor újra belekezdtem a fordításba, mivel volt időm, érdekes kísérletként újra lefordítottam az első ötven oldalt. A megszületett szöveg szinte azonos volt a két évtizeddel korábbival. Azután jöttek a gondok. Egyfelől Eça stílusa, szövegalakítása kétszer-háromszor is árnyalatnyival módosul a regény során, amelyre korábban különös módon nem figyeltem fel. Így ilyenkor nekem is át kellett hangolnom a szöveget, de úgy, hogy az olvasónak természetesnek tűnjön a stílusváltás, ne pedig a fordító hibájának vegye. Másfelől egy idő után – talán mondhatom így – kezdtem annyira bizalmas viszonyba kerülni az egyes szereplőkkel, hogy fordítás közben szinte társalogtam velük. Hogy érthető legyen: Saramago feleségével, Pilarral beszélgettem egyszer, és mondtam neki, hogy legalább olyan jól ismerem a férjét, mint ő: hiszen évek hosszú során át naponta hat-hét órát töltök a szövegeivel, gondolataival... A Maia család alakjaival is együtt éltem hosszú évekig, és amikor a szerelmes főhős hosszadalmas tétovázását, túlzón romantikus belső monológjait, a szükségszerű szakítás miatti tipródását kellett magyarul szavakba öntenem, néha megszántam, és ösztönösen egyszerűbb, célratörőbb szavakat adtam szájába. Ilyenkor persze odahagytam a fordítást, és elmentem, hogy kiszellőztessem a fejem. Az egyetlen alak, akit igazán szerettem, Ega volt, Carlos barátja, Eça alteregója, aki minden „kajlasága” és művészi következtelensége ellenére is az egyetlen tiszta, egyenes ember a regényben, még a tisztas aggastyánként ábrázolt nagyapánál is elfogadhatóbb.

FORDÍTÓI ELŐSZÓ

A flamand Willem Elsschotot (Alfons De Ridder reklámszakember írói álneve) szerencsére már nem kell bemutatni a magyar olvasóknak. Nálunk is letette névjegyét profetikus erejű verseivel és kisregényeivel, a *Sajttal*, *A lidércfény*-nyel, vagy legutóbb a *Kenegetéssel* és *A lábbal*.

Az *Egy csalatkozás* (Een ontgoocheling) a fiatal Elsschot második, könyvalakban is megjelent prózai műve, amelyet 1913-ban fejezett be. Elsschot szokása szerint sokat javított a készülő szövegen, bővítette, többször is átírta – szó szerint is, egyik füzetből a másikba –, és a perspektíva átrendeződésével párhuzamosan a cím is folyamatosan változott: *Madame De Keizer*, *De familie De Keizer* (A De Keizer család), *Ontgoocheling* (Csalatkozás), *De roeping* (Az elhívás), *Een ontgoocheling* (*Egy csalatkozás*). Ironikus módon ebben a végső változatban sokkal inkább lebegteti, hogy melyik csalódásra is kellene gondolnunk – annyian, annyiszor csalódnak a szereplők közül.

Idősebb korában Elsschot többször is úgy nyilatkozott, hogy az *Egy csalatkozás* a legkedvesebb írása: „egy darab az ifjúságomból”. Kétségtelen, hogy mint minden könyve, ez is önéletrajzi elemekből táplálkozik – de egészen szabadon játszik ezekkel. Karetjével ellentétben Alfons egyáltalán nem volt rossz tanuló az antwerpeni Királyi Atheneumban, habár a franciának (a franciával szembeni viszolygásnak, és mindannak, amit az akkori Belgiumban a francia jelentett) az ő esetében is döntő szerepe volt abban, hogy ne fejezze be a tanulmányait. Első gyerekének viszont legendásan nagy volt a feje, és ő a kisregény megírásának idején erősen küzdött a franciával – csak még az elemiben. A karakán és zsörtölődős *Madame De Keizer* alakja inkább emlékeztet Alfons feleségére, mint az edesanyjára. Alfons apja pék volt, és egészen más karakter, mint a kisregény egyik főszereplője, az alamuszi szivargyártó *De Keizer* – és Elsschot éppenséggel magából is kölcsönözhetett vonásokat az apa alakjához. Pajtásai visszaemlékezéseiből tudható, hogy az ifjú Alfons az iskolai önképzőkört különböző kocsmákból irányította, sokszor úgy adott tanácsokat, instrukciókat – mert köztudomásúlag „mindent tudott” –, hogy fel se nézett a kártyázásból. A szöveg néha kifejezetten épít is arra, hogy egyik vagy másik szereplőben van valami Alfonsból, miközben sok másban különbözik tőle. Az *Egy csalatkozás* tele van belső poénokkal, amelyek *De Ridder* pályájának bizonyos fokú ismerete nélkül nem ülnek. Például *Stockmans* megkérdezi *Karetjétől*, hogy tudja-e a földrajzot – mivel külföldre szóló leveleket is rábízna –, mire az azt feleli jellegetes szavajárásával: „*Megyeget*” (*Dat gaat nogal*) – mármint Alfons a gimnáziumban a hollandon kívül földrajzból is évfolyamelső volt.

Az *Egy csalatkozás*ban jelenik meg először Elsschot egyik nagy témája, az egyensúlyvesztés, vagyis a mindennapi életbeli sikertelenség és a családfői tekintély ettől elválaszthatatlan megingása, amit jóval később a *Sajtt*ban sokkal egyértelműbben egy szereplőre koncentrálna, aprólékosabban is kidolgoz majd.

Elsschot könyvéből komisz és kegyetlen világ tárul elénk. A gyöngéknak, a mulyáknak, bizonytalanoknak itt nem sok fű terem; szimbolikus tárgyak sokasága sulykolja és vési be az emberek tudatába és lelkébe a fennálló rendet; a hierarchia legalján a gyerekek és az állatok állnak; teljesen elfogadott dolog a hatalommal vagy a testi erővel való visszaélés, a hecc, a zsarolás és a megfélemlítés, a korrupció és a nepotizmus (talán betyárbecsü-

let létezik). És egy antik tragédia könyörtelenségével múlik az idő. Igaz, az elbeszélő eléri, hogy átmenetileg megfelelkezzünk erről: néha éveket ugrik a cselekmény, máskor hosszasan olvashatunk két-három nap eseményeiről (de az elbeszélés gördülékenysége, a történet mindennapisága is ezt a hatást szolgálja).

A kezdetben már ott a vég. Ezt jelzi a felütésben De Keizer vásárlóinak hosszas felsorolása, ami az utolsó fejezetben az alságos temetési menet megjelenítésében köszön vissza. A kisbani szivargyártásra egy egész életforma alapul; ennek része az ivászat és a kártyázás, illetve a whist-egyletben betöltött funkció. Elég, hogy az egyik eleme meginogjon ennek az együttesnek, és dől az egész. Mivel De Keizer szivarjai nem elég jók és nem is híresek, értékesítésükhöz szükség van a szivargyártó állandó – felettébb terhes – jelenlétére. Ugyanakkor De Keizer gyáva természetű, rendre meghunyászkodik az erősebbek előtt. Amikor az egylet frissen megválasztott elnöke, Dubois felveti neki, hogy az ülésen be kellene tiltani a füstölést, akkor valójában azt üzeni, hogy bármikor megfoszthatja a megélhetésétől (hiszen De Keizer vevőinek jó része az egyletből kerül ki, és már azzal is elveszíthetett közülük egyeseket, hogy leváltották). Ugyanakkor az undok szénkereskedő fellépése azért is megsemmisítő, mivel tükröt tart De Keizer elé, aki szinte darabonként adogatja el és személyesen hordja ki a szivarjait, miközben ő nagybani árus, aki bizonyos mennyiség fölött ingyen vállalja a szállítást.

Egy jelentéktelen dolog, egy ismeretlen kis klub győzelme után kártyavárként dől össze De Keizer nagy nehezen felépített élete, ráadásul olyan pillanatban, amikor már csak egész kevés hiányzik a „nagy” diadalhoz, a kupa végső elhódításához. Ezután rohamtempóban számolódik fel a szivargyáros jelenléte. Mintha ott se lenne; alig hallatja a hangját, szinte nem is hallatszik a hangja. „Szinte már semmi súlya”, mondja a koporsóhordozók könnyed mozdulatának láttán (talán attól elbűvölve) a felesége (aki valószínűleg nem is tudja, milyen igaza van).

De Keizer nem is reménykedik abban, hogy előbbre juthatna az életben. Legalább ott-hon próbálná menteni a tekintélyét, de csak tovább ront a helyzetén. A feje fölött dönt a fia sorsáról, néha kártyázás közben... Egyfolytában kompenzál. Olyasmit kér számon a gyerekén (és a feleségén), amit magának minden további nélkül megenged: „Kareltje még nem jött haza?” Eszébe sem jut, hogyan segíthetné abban, hogy boldog legyen, ahogyan az sem, mennyire káros és személyiségtorzító hatású lehet a szülők vágyainak erőltetése.

Kareltjét az első két fejezetben szülei csatolt részeként ismerjük meg, mintha nem is lenne önálló élete, egyénisége (szinte sohasem jelenik meg a szövegben fokalizálóként). A folytatásból kiderül, hogy igenis vannak saját érzései, sőt gondolatai is. Egyáltalán nem olyan buta, mint sokan gondolják, inkább csak nem élelmes: naiv, engedékeny és jóra való gyerek, akinek néha még önálló akarata is van. Nagy feje és „magas” neve viszont lemoshatatlan bélyeg rajta. A műhelyben töltött első napján végtelenül torz törésben jelenik meg mindkettő. Piet – aki persze nem tudja, mit beszél – „Keizer Karel”-ként (Károly Császárként, a magyar fordításban: „Ez itt a mi nagy Károlyunk!”) mutatja be a többieknek az új tanoncot, majd a hecc részeként rögtön elkészítik róla a „fotót”, amelyen elvileg végre kicsinnek látszana a feje (vö. a De Keizerről a halála után készített megszépítő portréval).

De Keizer hanyatlás- és csalatkozástörténetével párhuzamosan egy felnövéstörténetet is kapunk, melynek során Kareltjének számtalan apróbb-nagyobb csalódásban van része. A fiú beleszokik a munkáséletbe, és lassan azt is megtanulja, hogyan találja meg benne – vagy mellette – a saját örömét. A történet végén aligha érzi annak a súlyát, hogy meghalt az apja, és meg is könnyebbül, még ha ez nem is fogalmazódik meg benne. A temetés idejére mintha egészen visszavedlne kisgyerekké: átadja magát a hamis ünnepség varázsának, hagyja, hogy a ceremóniamester, majd a nagybátyja megmondja neki, mit hogyan csináljon. Anyját is megbántja szokásos értetlen és naiv megnyilatkozásainak egyikével, gyermeki igazmondásával (anyja ugyanúgy próbálja elrejtetni a könnyeit Kareltje előtt,

ahogyan korábban az apa palástolta előtte a Kareljtje miatt érzett fájdmát). Az a mozdulat viszont, ahogyan a fiú a temetésről hazaérve felakasztja a kalapját, amelyet a temetésre kapott a lassan elszürkülő iskolai sapka helyett, a komisz Stockmansét idézi (s talán az is, ahogyan a pénzt reklamálja) – csak utánozni próbálja, vagy már próbálgatná az új szerepet? Kicsit talányos, hogy mi történik – és nem ez az egyetlen ilyen jelenet ebben a látszólag egyszerű történetben.

Elsschot (azaz De Ridder) egyik lánya, Ida többször is hangot adott annak a nézetének, hogy apja az *Egy család*ban nem is a gyerekkorát és az ifjúkorát szerette volna megidézni és feldolgozni, hanem írói kudarcát transzponálta át egy apa–fiú történetbe. Ebben lehet valami, még ha Ida el is ferdítette a tényeket, ugyanis Elsschot első regényét, a *Villa des Rosest* (1913) kifejezetten jól fogadta a szakma és a közönség is (csak aztán kitört a háború, és nem fogyott elég jól). Az viszont valóban igaz, hogy Elsschot – aki ekkor már gyakorló üzletembernek mondhatta magát – az *Egy család*ban is számtalan jelét adta az írással, az írás státuszával, értékével és megbízhatóságával kapcsolatos kétségeinek, és a mégoly realistának mutatkozó történetet elvont ellentétpárok is szervezik – közel/távol, kosz/tisztaság, hiány/felesleg, egyensúly/egyensúlyvesztés, teli/üres, külső/belső, állandóság/forgandóság stb. Ha az irodalomnak nem is egyetlen vagy fő célja vagy funkciója a „siker”, kétségtelenül fontos (különösen egy vállalkozó, ráadásul reklámszakember szemében), hogy a könyv „eladja magát”. Másrészt az írásban és a szövegelésben van valami illuzórikus és megfoghatatlan. Elsschotnál nemritkán egyenesen az ámitás eszközeként jelenik meg: képes olyasmire rávenni az embert – aki szereti szebbnek, jobbnak, okosabbnak látni magát, mint valójában, és szívesen kítűnne a többiek közül –, amit igazából annyira nem akar, s amiért aztán nagy és kegyetlen árat kell fizetnie. Igaz, az *Egy család*ban inkább csak motivikus utalások formájában mutatkozik meg ez az érdeklődés – az írás/irodalom szerepének megkérdőjelezése egyfelől, a kapitalizmus természetrajzának bemutatása másfelől –, még semmiképp sem vezértéma, szemben a későbbi könyvekkel.

Elsschot stílusának patikamérlegen kimért eleganciája, szabatossága és szenvtelensége, az „új tárgyilagossággal” is kapcsolatba hozott nyelvi visszafogottság és egyáltalán, a történet pragmatikus megformálása a kapitalista játékszabályok tudomásulvételét sugallja. Az *Egy család* elbeszélője nyilvánvaló közösséget érez jobbra vágyó, ha nem is mindig és mindenestül rokonszenves kisember-szereplőivel, Elsschot felfogásában azonban az író végső soron nem rájuk hasonlít, hanem a *Kenegetés*ben megjelenő imposztorokra, akik lelkiismeretlenül kihasználnak másokat, hogy kevés munkával sok papírt adhasanak el – értve ezen a példányszámot. Az is az eladást szolgálja (vagy legalábbis azt is szolgálja), hogy Elsschot olvasóiként szánhatjuk ezeket a jobb sorsra érdemes szereplőket, és/vagy nevetethünk rajtuk.

Egy csalatkozás

II.

De Keizer, aki büszke volt a fiacskájára, vasárnap délelőttöként mindig magával vitte őt a Víg Whistezők termébe és a többi olyan ivóba, ahol vevőt talált a szivarjaira. Karel sokáig épp csak belekortyolhatott néha az apja italába, ám amikor kilencéves lett, minden ötödik-hatodik pohár sör után, amit De Keizer leeresztett a torkán, ő is kapott egyet.

A mise tízkor véget ért, s mivel az ebédet csak fél kettőkor tálalta anya, De Keizernek teljes három és fél órája volt sörözgetni. Fél tizenkettőkor leült kártyázni, Kareltje pedig nézte, vagy tett egy kört a biliárdasztal körül, hogy felszedesse a golyókat, amelyek olykor a padlón kötöttek ki. Néha, amikor csak hárman voltak a whistezéshez, átmenetileg Kareltjét használták negyedeknek, mivel a fiú már majdnem olyan jól tudott kártyázni, mint az apja.

Az utolsó fél órában De Keizer felhajtott két kupicával, hogy kiöblítse szájából a sör keserű ízét, hanem ezektől a szíverősítőktől Kareltjének már távol kellett tartania a mancsát.

„Nem gyerekek való” – mondta De Keizer. S ha Kareltje sokáig rágta a fülét, néha kapott egy kockacukrot, amelyet előtte az apja megmártott az italában, arról azonban szó sem lehetett, hogy valóban ihasson is belőle.

Így aztán azokban az ivókban, ahová betértek az apjával, az összes odajáró úr a barátságába fogadta Kareltjét. Mindannyian örömeiket lelték a nagyfejű fiúban, akit Madame De Keizer gondos anyai keze takarosan öltöztetett és szépen megfésült, s akinek a cipője mindig úgy ragyogott, akár a tükör.

– Aztán mi lesz, ha nagy lesz, öcskös? – kérdezte meg néha fülhúzás kíséretében valamelyikük.

Kareltje ilyenkor nem felelt rögtön, és a padlót nézte, ahol köpöcsészék voltak szétrakva, és szivarcsutkák heverték az asztalok alatt.

Az apja pedig hátraszólt, dobálván körre kört, treffre treffet:

– Rajta, fiam, mondd meg szépen az úrnak, hogy mi szeretnél lenni!

– Ügyvéd – bökte ki végül.

Lemmers, egy szurtos alak, aki örökösen leitta a nyakkendőjét, lerakta a lapjait, szorosán Kareltje elé húzta a székét, és olyan közel hajolt hozzá, hogy az orra már a fiú homlokát érte. Sör- és dohányszagú volt a lehelete, szája egyik sarkából pedig, ahol a pipája fityegett, nyálpatak csurgott végig az állán.

Egyetlen csavarintással maga felé fordította Kareltje fejét, úgy, hogy a fiú egyenesen a szemébe nézzen, és szigorúan megkérdezte, hogy aztán a szegényeket és gyöngéket képviseli-e majd a nagykuttyák üzelveivel szemben.

Két kezével valósággal satuba szorította a gyerek koponyáját, akinek mindazonáltal a szemét forgatva mégiscsak sikerült kikerülnie a férfi kába tekintetét.

– Hagyd békén, Lemmers, és vedd fel a lapjaidat! – mondta az egyik whist-partnere.

– Megígéred nekem? – kérdezte Lemmers, aki még mindig a keze között tartotta Kareljtét.

A fiú riadtan mosolygott.

– Ígérd már meg neki! – kiáltotta De Keizer, attól tartva, hogy még rossz vége lesz a dolognak.

– Igen, uram! – engedett Kareljtje.

– Hurrá! – üvöltötte Lemmers.

Az urak pedig heherészve kacsintgattak az apára.

– Úgy látszik, van valami érzéke az ügyvédi munka iránt – mondta De Keizer.

– Ha erre hivatott a fiú, akkor nem szabad akadályt gördíteni elé – vélekedett a titkár.

– Mutatom, hogy kell védőbeszédet tartani! – folytatta Lemmers.

Azzal elengedte Kareljtét, és kiállt az ivó közepére, nyakravaló gyanánt zseb-kendőt kötött az álla alá, baretté lapította nemezkalapját, és szónokolni kezdett. Összevissza hadonászott és félelmetesen rúgkapált, míg végül a szuszából kifogyva vissza nem rogyott a székére.

Mármost az ügyvédkedéshez Kareljtének legelőször is *gimnáziumba* kellett járnia, amelyet Flandriában rendszeren csak athenaeumnak neveznek, és De Keizer még a nyári szünidő vége előtt be is íratta őt.

Az igazgató megkérdezte, hogy mi lesz a gyerek.

– Ügyvéd – felelte a fiú, amit De Keizer megerősített.

– Rendben, akkor a latin osztályban a helye – jelentette ki az igazgató, azzal személyét az összes keresztnevének kíséretében bejegyezte az előtte heverő könyv egyik oszlopába.

Ezután Kareljtje kapott egy paksaméta új könyvet, valamint egy zöld egyensapkát A. R. arany hímzéssel, ami az Athénée Royalt takarta, és csakugyan, október elsejével sok más egyéb mellett a latintanulást is elkezdte.

A fiúk, akik kezdetben De Keizernek szólították, már egy hét után dinnyének nevezték a feje miatt, ugyanúgy, mint az elemiben.

Hamar kiderült, hogy Kareljtje a hollanddal, a történelemmel és a földrajzzal nem áll hadilábon, ellenben a franciául oktatott főtárgyakból, úgymint latin, francia és algebra, egy kukkot sem értett, amiért is már egy hónap után külön ültették a számápadba, ahol nyugodtan élhette világát, csak a többieket ne zavarja. Egyébként nem volt az a vásott gyerek.

A fiú három évig járta az elsőt.

Harmadik tanévének második hetében történt, hogy a latintanár még egy utolsó alkalommal felszólította.

Öblös hangú férfiú volt, amúgy a polgárőregylet kapitánya. Úgy is feleltetett, mintha parancsokat osztogatna.

– De Keizer – tette fel a kérdést, miközben a fogát piszkálta –, comment dit-on en Latin *Le Seigneur*?¹

¹ Hogy mondod latinul azt, hogy *az Úr*?

Kareltje éppen azon ügyködött, hogy padja rekeszében sorba rendezze a papírgalacsinokat, és amikor hirtelen meghallotta a nevét, ami hónapok óta nem esett meg vele, felrezzent és zavartan nézett körbe.

– Tu ne comprends pas, De Keizer? Tu dormais sans doute? Je veux savoir comment on dit en Latin: le-seign-eur.²

Már abból hallani lehetett, ahogyan elvakkantotta a szótagokat, hogy zabos lett.

Kareltje, aki otthon mindig flamandul beszélt, már a francia szótól zavarba jött. Egyébként azt sem tudta, hogyan mondják latinul, hogy le seigneur.

Amíg gondolkodott, az összes fiú feléje fordult, tudván, hogy jó móka lesz.

– Ugyan már, De Keizer – nógatta most már jóakaróan a tanár, ezúttal a szabályzattal ellentétesen maga is flamandul, hogy Kareltje jobban érezze magát a bőrében –, a nyelvtan ennek a hímnemű főnévnek a példáján mutatja be a második deklinációt. Többet már nem segíthetek.

Kareltje némán bámult rá, miközben próbálta követni a hosszú mondatot.

Fejében egymást kergették a szavak: „A fő nyelvtan ezen a hímnemű példán mutatja be a második deklinációt. A második nyelvtan ezen a fő példán mutatja be a hímnemű deklinációt.”

A tanár már éppen felszólított volna egy másik diákot, hogy segítsen, amikor Kareltje egy fehéren világító cédulára lett figyelmes az előtte ülő fiú sötét hátán. Láttá, hogy oda van írva valami, előredőlt, hogy ki tudja venni a betűket, s még idejében elrikkantotta:

– Rosa!

Három-négy társából a legjobbak közül azonnal kipukkant a kacaj, mire a bizonytalanok is csatlakoztak hozzájuk. Olyan nevetést csaptak, hogy a negyedik osztályban órát tartó tanár bedugta a fejét az ajtón.

– Silence!³ – parancsolta fennakadt szemmel a tanár úr.

S amikor mindenki elcsendesedett:

– Milyen hivatást képzelsz el magadnak, De Keizer?

Kareltje már-már „ügyvéddel” felelt volna, ahogyan a hasonló kérdésekre évek óta mindig. Kinyitotta a száját, de nem mondta ki a szót. Nagy feje gondolkodóba esett, s egyszerre maga is felfogta, hogy a latinban és a többi francia-tudást igénylő tantárgyban mutatott tökéletes járatlansága egyelőre lehetetlenné teszi számára a tervbe vett tanulmányok elvégzését.

– Még nem tudom, uram – felelte.

A fiúk nevettek.

– Fonnóó! – hallatszott fel az utcáról álmos orrhangon.

– Menj székfonónak, fiam – mondta a tanár –, ahhoz nem kell latinul tudni.

Most már Kareltje is együtt nevetett a többiekkel, attól való félelmében ugyanis, hogy nem ússza meg ennyivel, nem mert tovább komoly maradni.

– Rosa – ismételte el ábrándosan a tanár.

Egy darabig nézte, majd azt mondta:

– Nagy lámpás, de kicsi kanóc. Van Geertruiden, comment dit-on: le seigneur?

² Nem érted? Alszol talán? Megtudhatnám, hogy mondják latinul...?

³ Csendet!

– Dominus, génitif domini – felelte Van Geertruiden.

A Rosa-eset óta Kareljtét végleg békén hagyták, s nem sokkal utána De Keizer apukát hívatta az igazgató, „hogyan elbeszélgessek a Karel dolgáról”.

De Keizer kesztyűt húzott, s mielőtt kilépett volna az ajtón, felesége még lekefelte a kabátját.

Dél előtt fél tíz tájban ment el, de amikor Kareljtje négykor hazaért, még mindig nem jött meg.

– Menj, és nézd meg a Testvériségben! – mondta az anyja, amikor már nyolc is elmúlt.

– És ha nincs ott, mama? – kérdezte Kareljtje, mialatt felhúzta a gumitalpú tornacipőit, mert már elképzelte, hogyan dönti meg az addigi rekordját, házuktól a Testvériségig és vissza.

– Akkor nincs több ötletem – mondta anya.

– Ne fussak tovább az Empire Tavernhez? – ajánlkozott Kareljtje.

– Empire Tavern, Empire Tavern – morgott az anyja. – Pimasz kölke! Apa nem megy oda többé, és különben is, ahhoz még nagyon korán van. Még hogy Empire Tavern! Látszik, hogy még nem nőtt be a fejed lágya.

– Szaladni fogok – mondta Kareljtje. – Csak akkor kezd el a számolást, ha hallod csukódnia a bejárati ajtót!

A Testvériségben aznap még nem látták apát.

– Lehet, hogy még felbukkan – mondta a kocsmáros.

A fél tizenkettőt is elütötte, mire De Keizer hazaért. Kareljtje és a húga már lefeküdtek, anya azonban még fent volt.

De Keizer egy szót sem szólt, de valami rendkívüli történhetett, mert búzlótt a pálinkától, márpedig keddenként ilyesmi soha elő nem fordult vele. Madame De Keizer nem is kezdte a kérdéses éjszakáról faggatni, hanem elé rakta az ebédjét, majd újra a kezébe vette az újságját. Tiltakozása jeléül nem melegítette meg az ételt, de látva De Keizer szokatlan viselkedését, mégis boldog volt, hogy pörköltet készített mártásban, ami hidegen is éppoly ízletes, mint melegen.

De Keizer némán evett. Nagy húsdarabokat tömött a szájába, egyfolytában csóválta a fejét, s amikor a felesége lopva ránézett, észrevette, hogy két könnycsepp pereg alá a bajszára.

A nő megdöbbsent, mert utoljára tizenhét éve látta sírni De Keizert, amikor járnai kezdtek és összekülönböztek valamin.

– Mi a baj, Louis? – kérdezte.

Louis kortyolt egyet.

– Ki vele, alamuszi fráter!

– Agyoncsapom – bökte ki végül De Keizer. Aztán kibújt a cipőjéből, és aludni tért.

Másnap kinyilvánította, hogy az iskolába járásnak ezennel vége, hozzátéve, hogy ne nagyon merjen a szeme elé kerülni a fiú.

– Azt hitted, ugye, hogy harmadikba jár ökelme? – kérdezte vigyorogva.

Madame De Keizer hallgatott, várt a válasszal, míg okosabb nem lesz a folytatástól.

– Ne nézz már úgy, mint a Krisztánné hala! Ismerd el, hogy azt hitted, harmadikba jár, mivel harmadik éve gimnazista.

– Miért, te is azt hitted – mondta anya.

– Harmadikba – folytatta De Keizer –, ahol görögöt tanulnak, vegytant meg miegymást. Nohát, még mindig elsőbe jár, de ott se bírja az iramot. Taknyos tízévesekkel jár együtt őkelme, de csak a hátukat nézi az utolsó padból. A helyedben továbbra is minden reggel csokoládéval traktálnám – nevetett.

S látva, hogy Kareltye milyen bünbánattal telt magatartást tanúsít, De Keizer nem állta meg, hogy rá ne vigyorogjon:

– Nézd csak, ahogy ott áll azzal a dinnye fejével! És még azt hittük, hogy ügyvéd lehetett volna belőle, ha akarja! Bizony, agyon kéne csapjalak – folytatta.

És fenyegetőleg tett néhány lépést Kareltye felé, aki éppen azon ügyködött, hogy immáron kiszolgált iskolatáskájának végleges elhelyezést találjon a konyhaszekrény tetején.

– Még hogy agyoncsapni! – pattant elébe anya, elállva az útját. – Érd csak hozzá, ha mersz! Eridj az Empire Tavernedbe, és a lotyóidat csapkodd! – kiabálta.

– Mármint a Van Tichelenéit.

– Csipkedj még, Margot! – emlegette fel anya.

Majd miután De Keizer kilépett az ajtón, szomorúsággal a hangjában Kareltyéhez fordult:

– Apádnak igaza van, fiam. Miért is nem igyekeztél jobban!

Fenséges időszak köszönt rá Kareltyére. Ugyanolyan módszeresen osztotta be a naplopását, mint egy üzletember a maga teendőit, mindig azt tartva szem előtt, hogyan rövidíthetné le gazdaságosan a reggeli és az ebéd, az ebéd és az uzsonna, az uzsonna és a vacsora közé eső órákat. Az első napokban nem mert volna *nem* ugyanolyan korán felkelni, mint amikor még iskolába járt, de fokozatosan elérte anyánál, hogy fél tizenkettőkor keltse, egy perccel se korábban, de nem is később, hogy még legyen ideje szép nyugodtan megmosakodni és felöltözni, mielőtt De Keizer beállít ebédre. Ebéd után elintézte anyjának a bevásárlást, majd lófrálni indult. Négytől ötig közös kávézgatás anyussal és hugicával, amit De Keizer nem zavart meg a jelenlétével, mivel ő bent kávézott a szivarüzemben. Ötől fél nyolcig megint lófrálás, majd vacsora, még ejtőzni kicsit a kályha mellett, aztán irány az ágy. Másnap pedig előlről.

A házból kilépve mindig bal fele indult, mivel így jutott a leghamarabb túl a sarkon, ugyanis csak akkor érezte magát jól a bőrében, ha már nem láthatták a szomszédok, mivel az volt az érzése, másról sem beszélnek, mint esetéről az ügyvédséggel.

Síró részegek, marakodó kutyák, füttyörésző homlokzatfestők, bekapcsolt porszívók, rohanó tűzoltók, egy nyitva maradt csatornafedél, néhány fákat gallyazó kertész, egy, a földön elterült ló talpra állítása – figyelmét semmi sem kerülte el, és már messziről felmérte, hogy nagyjából mennyi időt üthet el vele. S amikor néha egy darabig egyáltalán nem adódott semmi olyan az utcán, ami megérte volna a fáradságot, hogy lecövekeljen előtte, egyszerűen ráklépésben indult tovább, vagy elszámolt tízezerig. Ha szép volt az idő, néha fogta magát, és elment, hogy nézegesse kicsit a kikötői nagyüzemet, vagy a parkban ücsörgött idősebb naplopókkal, akik helyet szorítottak neki maguk mellett a padon, és megtanították bagózni. Ha szeles vagy esős volt az idő, órákon keresztül múzeumokban vagy postahivatalokban húzta meg magát, vagy valamelyik pályaud-

var várójában, melynek közepén óriási nyitott tüzelésű kályha ontotta a meleget, és a jegykezelő engedélyével maga vigyázhatott a tűzre.

A naplopás nagyszerű hatással volt otthoni magaviseletére. Mert ha azelőtt – amikor a puszta iskolába járással megtette a kötelességét – elő is fordult, hogy pimasz volt anyával vagy Mariekennel, vagy süketnek tette magát, amikor kértek tőle valamit, most azzal igyekezett jóvátenni a semmittevését, hogy takarodót fűjt mindenben, de annyira, hogy De Keizer néha napokig a színét se látta, és iparkodhatott, hogy újraébredje magában a korábban érzett felháborodást.

Apa és fia harca volt ez, mely hónapokig tartott, de Kareltje taktikája ellen nem volt orvosság. Már abban, ahogyan hazaérve becsöngetett az ajtón, egy bűnbánó élet bizonyosága bujkált. Olyan sokáig törölte a cipőjét, amíg egy por szem nem sok, annyi sem maradt rajta, de mégsem annyira durván, hogy elővehessék az elrongyolt lábtörő miatt. „Szervusz, mama, szervusz, papa”, rebegette el a szobába lépve, finom szemrehányással a hangjában, s még halkabban: „szervusz, Marieken”. Egy nyikkal se többet. A „szervusz, Marieken”-ből süttött a panasza: „Remélem, neked jobb sorsot szánt az élet”.

Ha De Keizer nyersen kérdőre vonta: „Megint hol tekeregtél”, akkor halálra rémülten meresztette a szemét, s azt felelte elhaló hangon: „Lófráltam egy kicsit, Apus”, ami ellen De Keizernek nem lehetett kifogása, mivel a fiúnak a bevásárláson kívül semmi dolga sem volt, anya pedig nem szerette, ha folyton láb alatt van otthon.

Vacsora után csendesesen ücsörgött a kályha mellett, látszólag a bűnein mélézva, ám amikor De Keizer hirtelen minél mogorvábban és érthetlenebbül kiadta az ukázt: „a pipámat” vagy „a papucsomat”, olyan fürgén iramodott ki a szobából, mint a nyúl, s egy szempillantás alatt már ott is volt az asztalon vagy apa lába előtt, amit kívánt.

Megfelelni vágyásában néhányszor odáig merészkedett, hogy pontosan kitálálja és kimondja, mit parancsol: „Az újságotat, Apus?”, „a pipádat, Apus?”, mielőtt még De Keizer kiejthette volna száján a szót.

„Igen, te takonypóc, persze hogy az újságot” – szentségelt ilyenkor az apja. Az egyik ilyen alkalommal pedig mérgeiben összetört egy tányért.

– Eridj a lányokhoz, és ott törjél-zúzzál, hallod? – kiabálta anya. – A fiú nem csinál semmi rosszat.

BALOGH TAMÁS fordítása

Látogatás Simon Betti anyjánál az otthonban

*Betti-el nem összejárós jellegű a kapcsolatunk,
de hogy egyszer egy pécsi buzibár előtt, egy februárban
vagy álltunk egymással szemben, vagy nem,
ezt már az irodalmi szocializációm korai pillanatában tisztáztuk.*

*Bettin messziről is látszik, hogy vers, akkor is látszott,
de más motivációim voltak akkor, más versekre várova a téli éjszakában,
és a lehetőség, hogy nem is Betti volt az, tisztáztuk, fennáll,
végül az kerül úgylis a versbe, amire először nem is figyelünk.*

*Nem kért meg, hogy kísérjem el az anyjához,
de egyértelmű volt, mint beleszarni a darálós wc-be költözés előtt.
Ha bájos kis hübriszeink lettek is volna, hogy például az én anyám meghalt,
és én is róla írtam az első kötetem, tudtuk, nem irigyelnénk el egymás sorait.*

*Először azt gondoltam, több lesz majd a szexus a felismerésben,
hogy meztelenül maradtunk, mint a paradicsomban,
és anyáink széttépett fényképei helyét először mindketten
embernagyságú plüssállatokkal, majd emberekkel próbáltuk feltölteni,
mintha két üresen hagyott gyerekkort át lehetne verni.*

*De a látogatás Simon Betti anyjánál az otthonban
ünnepélyes volt, mint egy kisebb koszorúzás.
Nem uralta le a protokoll, maradt hely az érzelmeknek,
de a nagy élő előtt a tisztelet és a tehetetlenség,
mint a kivételesen nagy nyelv, motyogásra kényszerít két költőt.*

*Anyád tényleg nagy vers – súgtam oda Bettinek már csak kifelé menet.
Pár év múlva majd szarral keni ki a felcsempézett falakra mindazt,
ami nemrég még ő maga volt, és a túlhajszott ápolók
csak a rutinná vált blaszfémiát látják majd, az érvényéről fogalmuk sem lesz.*

Bontják a szigetvári piacot, a költő pedig a régi wc-s nénire emlékezik

Végül lécekig és tégláig lebontják az egészet.

*A bódék fémlemezeit és a műanyag tetőket már az elején elvitték,
aztán a csarnok tereptárgyait, a hosszú asztalokat, ajtókat, plexiket a pultok előtt.*

*A wc-t bontják majd le utoljára. Külön kis épület,
próbafülkével, irodával, anyám hőszugárázóval próbálta befűteni,
amit a büfés teák és a sűrűn gyújtott cigik nem tartottak melegen.*

Innen halt ki. Így mondják nálunk azokról, akik nem éltek meg a nyugdíjat.

Anyámra jó asszonyként emlékeztek.

*Gyűjtést szerveztek egymás között, amikor meghalt,
de a temetésre – mi is figyelmetlenek voltunk,
piacnapra esett, karácsony előtt, fizetés után – csak ketten jöttek ki,
a közösen vett koszorújuk viszont az utolsók között száradt el.*

*Az épületektől, amik emlékeznek még az anyámra,
mégsem várhatom el, hogy örökké álljanak,
bár minden mauzóleum a hozzátartozó szemében.*

*Anyám végsősoron funkció volt a piacon,
amit december 8-án, hétfőn már valaki másnak kellett betöltenie,
a mécseseket, amiket a mosdó és az öltöző közé tettek, pár nap múlva kidobták,
anyám seperte volna fel őket, ha még élt volna.*

*A salakos sportpályára költöztették ki az eladókat, a gyógyfürdő mellé,
és az anyám emlékét nem pakolták magukkal.*

*Kiköltöztek a centrumból, el a buszállomás mellől, nem volt már neki hely.
Anyám nem haragudna rájuk, mert értette a dolgok pragmatizmusát,
és én sem haragudhatok, de csodálkozom mégis, hogy az emlékezésnek
lebonthatják a tereit, lécekig, tégláig szedhetik szét,
és ebben nincs semmi különös vagy performatív.*

*Állok a kerítés mellett, gyűjtök egy cigit, amit anyám megfordítana
a számban, ha élne.*

*Várom a buszt, ráérek egyébként is, két óra átszállási idő, fogok még gyűjtani.
Ha lát is valaki, nem tudja, hogy épp itt kell emlékeznem az anyámra,
aki ezek a téglák és lécek között olykor többnek hitte magát, mint funkció.*

*Anyám nevetése tényleg képes volt betölteni egy kisebb, korszerűtlen,
leromlott állapotú vásárcsarnokot, ami valahogy kiszolgálta a járást.*

*Nevetése nem visszhangzott a falak között, mióta meghalt, törvényszerűen
nem,
és az anyagok nem is emlékeznek rá, csak összetartottak, amíg kellett.*

*Az anyád nem vész el, csak átalakul, ezt mondta mindig, amikor túlórából
jött haza,
és hogy nem változik semmi, semmi lényeges, erre tanított,
de hogy tudom, most valami mégis elveszik, már kinek magyarázom el.*

W I R T H I M R E

A sárga rév, emlékszel-e,
*hogy féltünk, lesz-e visszaút?
Nem is csónak volt az, hanem
álom: egy fájdalmas hajú*

*révész fonta át életem,
őszí rozsdafény a vízben.*

*Túl messze vagy, repülni kell,
repülni kéne, de nem megy.
Egy helyben vár a várható.*

Remény volt minden szárnycsapás,
*az odúból kiröppető
cinkék, sárga villanásuk.
Óvatos kíváncsiságuk.
Évek óta vártam őket,
mint a borostyán, felkúszva
hozzájuk tavasszal-ősszel,
örvendve a sosem látott
fészekalj röptének reggel,
álmosan kávém szürcsölve,*

*hisz hajnalban elmehettek,
nem hallom őket. Remény volt
a láthatatlan cinkeség.
Alkonyodott, mikor mondtam,
rég nem láttam őket. Anyám
hallgatott, majd mellékesen
szinte, kávét kavargatva
megjegyezte, hogy a macskám
madarat hagyott hajnalban,
cinkét a szobám küszöbén.*

Meghalok. *Nincs ebben semmi
érzelem. Puhán szorítom
össze maradék életem.
Hangtalan távozás éjjel-
reggel madárscicsérgésben.
A szomszédban rádió szól.
Drónokról szólnak a hírek.
Cigánymeggyfán cinke odú.
Ha ennyi marad, már éltem.*

Alkalmi vers a halálról

*Négy óra negyven perckor fölbredtem,
hallgattam egy darabig a hajnalt:
madarak csipkéztek csillagot a csöndre,
mozdulatlanul fekiüdtem. Nem tudhattam,
hogy éppen meghalsz.*

*Ilyenkor gördül elő az új nap,
lassú vajúdás után szülnek, születnek,
nekifeszülnek a színek a szürkületnek,
ilyenkor vékonyodó héj a hajnal,
míg fölszakítják hangtalan robajjal.*

*Nem tudtam, anya, hogy ébren vagy te is,
de kórtermedben szél se jár, sóhaj se jár,
az infúzió cseppenként megalvad,
fogaid sziklák, hajad erdő, ráncaid
kiszáradt patakmedrek.*

*Ilyenkor fölbredni késő,
nem kapnak oxigént a hörgők,
a sokkos sejtek megborzonganak,
megdermednek, és az elme:
madárhangos kertre nyíló ablak.*

*Nem tudhattam, hogy már nem vagy,
hogy a semmi tükre néz rád vissza,
kezed egyszerre könnyű és nehéz,
nem lehet a homlokomra tenni,
nem is lehet onnan már levenni.*

*Ilyenkor azt mondják, hogy távozik,
elme, kilép, szóval hogy el.
Szerintem inkább itt marad, sőt, érkezik:
ilyenkor végleg egy a test, a lélek,
szétreped a remény vékony héja.*

*Egyszerre keltünk. Nem tudad, nem tudtam,
álomba nyíló álmom lett a hajnal,*

*feküdtél kőfogakkal, erdőhajjal,
és úgy voltál már itt, ahogy
az ablakon a kelő nap lobog.*

A hamvasztómester kikezel

*A kórházban, ahol születtem,
majdnem elcseréltek, mesélted, helyettem
egy másikat adtak oda szoptatáskor,
nem a fekete nagyhajút.*

*Nem fogom fölismerni a hamvakat.
Lezárt műanyag dobozba kerülsz,
amit az urnába raknak. A gondos
személyazonosításban bízhatok.*

*Gyerekkoromból nem is az arcod,
a kezed, a hangod maradt meg leginkább,
mint bizonyosság rólad, hanem
jelenléted, mozgásod, a játék közben
a látás holtterében derengő árny.
Amit az urna persze nem tartalmaz.*

*Halottvizsgálat után, kiszállítás előtt
két ellentétes végtagodra cédulát helyeznek,
ez rajtad is marad, folyamatosan
hútnak, mielőtt elhamvasztanak,
korszerű módszerrel bekezelnek.
Egyedi azonosítód egy éghetetlen
hamvasztásisorszám-lapka lesz.
Ügyelnek rá, hogy a por, amivé válsz,
ne keveredjen el a másokéval.*

*Ezer fokon öngyulladással ég el,
válík vízmentes ásványi anyaggá
az, aki nem tévesztett engem össze,
az, aki összetéveszthetetlen volt
(és haragom hányszor tolt föl ellened,
hányszor gondoltam, hogy mégis elcseréltek).*

*A folyamat végén csak izzó csontok maradnak.
A hamvasztómester ekkor kikezel.*

*Húlnöd kell, hogy átkerülj a csontórló malomba.
Fémgolyók járnak körbe-körbe ott
és őrlik szinte porrá hamvaid.*

*A hamvasztómester az urnabetéten,
amibe hamvaid s az éghetetlen lapkát helyezi,
kívül-beliül jelöli neved, születésed,
halálod és a hamvasztás idejét.
Végül az urnabetétet légmentes
forrasztással lezárja. Hiszek ebben:
létünk, nemlétünk garanciái szavakat,
számokat őrző dokumentumok.*

Téged fognak pénteken a sírba tenni.

„És eltemették...”

*Halálod legszebb része ez: a sírbatétel.
Már tegnap kiásták az üreget.
Egy kis halomban sárgásbarna föld.*

*Legszebb a szakszerű mozdulatok sora,
hiába száraz rög, olyan puha,
ahogy az urnát egy kendőbe teszik,*

*s aláereszkedik a sírba lassan,
mélyedbe szállsz, egy hófehér dobozba,
amire rögtön fehér fedél kerül.*

*Szépek a gyakorlott mozdulatok,
ásók, lapátok lendülése, puhán
hull rád, köréd a föld, latolva*

*vágják, dobják, terítik, egyengetik
a halandóság szakmunkásai,
ügyelnek rá, hogy fix legyen a fejfa.*

*Halálod legszebb része ez, megnyugtató,
nincs benne semmi elviselhetetlen.
Puha a föld fölötted, mint a hó.*

Hajnalig élni

Derékig ér már a fű, és nem szabhat határt e vélt oázisunknak se törött deszkapad, se rányomott rágógumi. A mentolos éjszaka szájszagával fölragad, illattá lényegül. Szívünkben nyűszítve tombol az emberállat, ha felhevül. A tömbház faláról visszapattan a forró hársfaillat, s a szmogos, városi lyuk gőze teává változik. Tea kéne, a bódító virág szájba ömlő essenciája, de a végtelenség alkohol, dübörgés és fémzene, s ott a padon, deszkára hajolva hasadna meg az égen a hajnal, fölhasadna és vérzene. És búgna, csattanna füliünkben sok telep régi gyárdudája, halványan derengő lámpafény szemünkben, a vörös téglák, mint romok álruhája csúszik le öntudatlanul matató kezünkben, makacs építőanyag, konok és szilárd. De maradjunk még a végtelen éjszakában, a mélykék sötét hűvöse alatt. Fejünk felett a Corvus és a Hydra, hollószárnyon megtörő, fényes szörnyeteg, és a világűrben száguldó, összetapadt, elképzeltetlen kőgörgeteg. Az Orion hármás lábnyomába belelép lassan a Szűz és a Mérleg. Fémzenétől lüktető füleinken borzolódó pihék, és beleinkben a felszívódó mérgek. Te rejts el engem, éjszaka, ezen a padon, a forró lüktetésben, e blokkszagba hajló, hársfaágról lógó soron kívüli sortörésben, míg itt ülünk, deszkapadra folyva két tömbház között, s mint tócsák, fölszáradunk lassan, álmosan. A hold, mielőtt még lemegy, kitarja karjait. Élni tanulunk itt, a földön, élni, de csak hajnalig.

ELŐSZÓ BERTÓK LÁSZLÓ HAGYATÉKBAN TALÁLT VERSEIHEZ (1.)

Nincs összehasonlítási alapom, hogy más költőnek milyen a hagyatéka. Mégis az a megérzésem, hogy Bertók Lászlóé az átlagosnál rendezettebb. Könnyű lenne ezt elintézni annyival, hogy könyvtáros volt, hát rendet tartott. De többről van szó. Az is látszik ugyanis, hogy – miként azt fiával, Attilával többször is megállapítottuk – Bertók az utókornak és az örökkévalóságnak dolgozott. S ebben bizonyára szerepe volt annak a költészetfelfogásnak, a költészetről alkotott elképzelésnek, valamint a művészértelmisségi szerepének és szerepfelfogásának is, amelyet a költészetében Bertók sem folytatott kritikátlanul, de amely szemléletformáló éveiben-évtizedeiben még nem is ironizálódott és inflálódott el szinte teljesen. S arról sem feledkezhetünk meg, hogy egy elsőgenerációs értelmiséggel van dolgunk, akinek a paraszti származása felől nézvést a versírás nehezen megragadható tevékenység, talán emiatt is bürokratizálta magát a költő, hogy ezáltal tegye „valódi” munkává a költészetet. (Ezt a gondolatot megvilágítja egy alább is olvasható, hetvenes évekből származó – Szegő János által profotírkának nevezett – kétsoros szóhasználat: „Merre jársz, Múzsza? Sehol egy lányom. / Régi verseim adminisztrálok”. De Bertók utolsó években folytatott levelezésének visszatérő fordulata is beszédes, amikor könyvheti szereplések, könyvbemutatók, író-olvasó találkozók stb. kapcsán az idézőjeles „dolgoztam” igét használja. Ez jelzi, hogy nemcsak a versírást, hanem a vele járó egyéb tevékenységeket is a „munkakör” részének tekintette. Ám azt is, hogy még nyolcvanéves kora körül is csupán némi fenntartással tudta a költészetet munkának tekinteni.)

A Bertók-hagyatéknak rendezettsége persze nem jelenti azt, hogy ne lenne nehezen áttekinthető – már csak méreteinél fogva is. Hiszen bő hetven év költészetéről beszélünk – ha a válogatásokat és az értekező műveket nem számítjuk, akkor is közel húsz kötet a szépírói életmű. A hagyatéknak Bertók lakásának beépített szekrényében sorakozott és sorakozik: általában minden kötet versanyaga két-két dossziéban. Egyszer egy gyűjtőmappában, amelyben a versek tisztázott gépiratai a megírás fordított sorrendjében állnak, tehát alul van a legkorábbi, felül a legújabb. S ezek a gépiratok szinte kivétel nélkül datálva is vannak – feltehetően a gépbe írás dátumával. A második mappa pedig már az összerendezett kötettervet tartalmazza. A kötetek anyagai mellett külön mappában szerepelnek a zsengek (az 1947-ben, tizenkét évesen írott verstől a kéziratos füzeteken át egészen az 1962-es *Kék ég bokra alatt* című gépiratos kötettervig). Egy másik mappa a műfordításokat tartalmazza: felerészben a Bertók által a nyolcvanas évek elején oroszból, nyersfordítás alapján fordított, különböző nemzetiségű szovjet szerzőktől származó verseket, felerészben Bertók saját lefordított verseit, amennyiben a külföldi folyóirat vagy a fordító megküldte a szerzőnek a publikációt (mellettük egy jegyzék minden fordítást felsorol, ebből tudható, hogy a mappában találtknál jóval több nyelvre fordították le a verseit). Egy újabb dossziéban a gyerekversek vannak, amelyek a hetvenes évektől a kilencvenes évekig születtek a költő tollán. S ami talán a legérdekesebb: Bertók egy külön mappában gyűjtötte a kötetekből kihagyott, olykor – a költő szavával – „elfuseráltnak” ítélt verseit. Bertók Attila rendelkezésemre bocsátott továbbá az apja számítógépéről két gyűjtőmappát: a *Doku-*

mentumok elnevezésű 400, a *Versek* elnevezésű 444 fájlt tartalmaz. (Az előbbi kevésbé érdekes, honoráriumszerződéstől levélpiszkozatokon át az ismert kötettervekig vegyesen tartalmaz mindenfélét. S az utóbbi is jellemzően az ismert verseket, olykor a felolvasásokra összeválogatott szövegsokrokat tartalmazza.) Ezeket kívül komoly segítséget jelentett az a három füzet, amelyek eleinte vélhetően arra szolgáltak, hogy Bertók azok segítségével tartsa számon honoráriumainak bevételeit és adóit, ám idővel átalakultak afféle anyakönyvvé, amelyekben egyre pontosabban vezette, hogy melyik verset mikor írta, mikor küldte el folyóirathoz, mikor kapott választ a szerkesztőtől, s hol és mikor jelent meg. (S persze van a hagyatékban levelezés – egy része már a Petőfi Irodalmi Múzeumban –, határidőnaplók, egyéb szövegek és feljegyzések, egy közel ezer tételes dedikált könyvtár, amelyek még feldolgozásra várnak.)

A fentiekből együttesen, valamint a folyóiratok archívumaiból állt össze az az 1259 írást tartalmazó gyűjtemény (amennyiben a kisebb-nagyobb versfüzéreket, s a „kilencesével kötött szövegsokrokat”, a „háromkákát”, a „firkákát”, sőt, az 1998-as *Dongó a szobában* kötet lírai prózáit ezúttal egységként számítjuk), amely idén késő ősszel, Bertók László születésének kilencvenedik évfordulója alkalmából a Magvető Kiadónál megjelenik majd. Ezek közül mintegy kétszáz vers alkotja a függelékét, amelyben javarészt kötetben korábban nem közölt versek (s néhány érdekesebb esetben versvariációk) szerepelnek. Kivételt a két különös státusú kötet szövegei képeznek: a Galambosi Lászlóval és Makay Idával közös 1964-es *Lengő fényhidak*ban megjelent versek, valamint a 2012-es *A hetedik boríték* anyaga, amely a korai versekből adott válogatást. E két megjelenés egymással is átfedő versanyagát kronologikusan összefésültem a kötetbe fel nem vett korai versekkel.

Bertók jóformán minden versét publikálta. Ha nem valamelyik komolyabb, országos periodikában, akkor – amíg volt a lehetőség – a Központi Sajtószolgálaton keresztül a megyei lapok valamelyikében. Kivételt az első köteteinek némelyik verse jelent – vélhetően azért, mert „pályakezdőként” több akadályba ütközött –, valamint a nyolcvanas-kilencvenes évek szonettkorszakának néhány verse – alighanem azokból az időszakokból, amikor sűrűbben készültek a szonettek. (Bár az is könnyen lehet, hogy egynémely publikációra egyelőre még nem bukkantam rá. Habár számításaim szerint az 1259 szövegből 1169-nél így is szerepelnek a megírás és/vagy a publikálás adatai, s talán csak maroknyi olyan szöveg van, ahol egyik információt sem sikerült kideríteni.) Egyébként a hagyatékban mintegy két tucat publikálatlan verset találtam, a legtöbbet a hatvanas-hetvenes évekből. S ezek jellemzően olyan szövegek, amelyekről Bertók László lemondott. Ennek természetesen az is az oka, hogy Bertók az utolsó éveiben már nem írt se könnyen, se sokat. Utolsó kötete, az *Együtt forog* ugyan posztumusz jelent meg, ám a kötetkompozíciót még ő maga állította össze, vagyis képletesen szólva kiürítette a raktárait. A kötet kiadása után Bertók még négy verscsokrot fejezett be, amelyeket halála után a *Jelenkor*, valamint az *Élet és Irodalom* publikált. Ebből következik, hogy a publikálatlan versek közül a legújabb is csak 2010-es.

Az alább olvasható *Az ősz lobogói* és a *Fészkelődsz a friss kertiföldben* illeszkedik az első kötet, az 1972-es *Fák felvonulása* egyik fő témájához: a nagyvárosi életmód idegenségéhez, nehezen megszokható voltához. Utóbbi abból a szempontból is figyelemre méltó, hogy ennek a léttapasztalatnak az ábrázolásához természeti-növényi allegóriát használ a költő, s ekként a vers az életmű egy hangsúlyos tendenciájához is illeszkedik. A [*Már-már Ezékiel*] hasonló témával foglalkozik, de más fókusszal, s mintha inkább a hétköznapi (csip-csup?) élet és a költői (el)hivatás feszültségeiről beszélne. A *Költők* epigrammatikus verspárja is érdekes: talán mindennél tisztábban érzékelhető Csorba Győző szarkasztikus epigrammáinak hatása, s egyszersmind előrevetítik úgy az 1987-es *A kettészakadt villamos* kötet magyar epigrammáit, mint a 2010-es évek utolsó jelentős Bertók-versformáját, a „firkákát”, s mindeközben már itt tettenérhető, hogy az a költői szerepfelfogás, amely Bertók pályakezdekori mintaként rendelkezésre állt, egyre kevésbé tűnik folytathatónak.

Az egyik leginkább különös és meglepő találat a *mindig alatta marad valami* című szöveg, amely azt mutatja, hogy az alapvetően klasszikus hagyományok talapzatán álló, bár az avantgárdtól és az úgynevezett népi szürrealizmustól a korszellemnek megfelelően megérintett költészetet – ha csak egy verspróba erejéig is, de – az 1975-ös e. e. cummingsfordításkötet olvasásakor megkísértette egy absztraktabb, konceptuálisabb avantgárd versnyelv – s ez akár az életmű nagyobb távlataiban is kérdéseket vethet fel. Hasonló a helyzet a Tandori Dezsőnek ajánlott *Még így sem* című vers esetében is. Bár az tudható, hogy Bertók és Tandori között a hetvenes évektől szellemi-költői és baráti kapcsolat volt, ennek a nyomai inkább a háttérben, esszéikben és levelekben találhatók. Itt azonban Bertók egy izgalmasan felbontott (vers)nyelvtan kísérletével próbálkozik, amely egyszerűsmind Tandori előtti tisztelgés is lenne.

Az alább olvasható versválogatás utolsó három darabjából kettő Csorba Győzőnek szól, s mindkettő alkalmi vers. Az egyiket nem is egyedül jegyzi Bertók, az apropója Csorba szerkesztőségi köszöntése, miután 1985-ben – első nem Budapesten élő költőként – elnyerte a Kossuth-díjat. A másik komolyabb darab, a hetvenéves Csorbát köszönti. Élőbeszéd, „dumálás” hangvétele némiképp az 1984-es *Ágakból gyökér* kötet idegenvezetős szövegeit idézi. Ami a szöveg érdekessége, hogy abban kettejükön kívül a nagy pécsi előd, Janus Pannonius is megidéződik – nyilván nem véletlenül, hiszen Csorba sokat tett azért fordítóként, hogy Janus versei magyarul is olvashatók legyenek.

És bizonyos szempontból a *Nagyobb nem lettem, csak védtelenebb* is alkalmi vers, hiszen a költő ötvenedik születésnapjára és az ünneplésére reflektál. (Bár az 1981-es *Tárgyak ideje* kötet *Kockakövek* című ciklusából azt is tudjuk: „Mert minden vers alkalmi vers, / alkalmat benne ne keress”.) Ugyan a költőszerep (ön)ironizálása ezt a verset is áthatja, talán egy fokkal személyesebb, énközpontúbb, a szerzői éltre fókuszáló ez a vers, mint a korabeli írások (és talán a teljes életműre kiterjeszhető ez az összehasonlítás). Talán ez lehetett az oka, hogy mindeddig ez se került a nagyközönség elé. Ugyanakkor érdekes látni az önreflexiónak azt a komplexitását, ami ezt a szöveget jellemzi.

B E R T Ó K L Á S Z L Ó

Az ősz lobogói

Szeptember tizenötödikén,
reggel, hat óra negyvenötkor
indult a szagok támadása.
Egy lábas ködös röpteréről
disznóveseszag-kötélék
rajtolt bombázni gyomromat.
A mosókonyha halma mögül
hipószag nehéztüzérséggel
lövete tudóm tornyait.
Orrom szélfutta szavannáit
kétsövű tankokkal tiporta,
elfoglalta fekete gázzal.
Szeptember tizenötödikén

a busz megtellett kígyószaggal,
gyalogosai szuronyrohammal
vették be koponyám falát.
Szomszédom ápolt felöltőjén
felrobbant egy naftalinbomba,
felhője belengett tüdőmbe.
És a negyedik megállónál
ejtőernyősök szállingóztak
vágóhídi, bőrgyári szaggal.
Szeptember tizenötödikén
egy ország megint elesett.
Csontjaim csúcsain az ősz
lobogóit fújja a szél.

(1960-as évek)

Fészkelődsz a friss kertiföldben

Elkéstél vízipálma.
Veled egyidősek virágba,
bokornyi zöldbe erősödtek.
Te nem bocsáthatod meg a földet,
árokpart lapulevele,
csalánja alól merítettet,
a megalkuvást, a diletáns
totojázást: tán az is jó lesz,
te ragaszkodtál a törvényhez,
megsápadtál, apró maradtál.
Miről koplalva álmodoztál,
fészkelődsz a friss kertiföldben.
Leszel-e ablakot betöltő,
szerencséseket megelőző?
Mikor látlak jó egészségben?

(1960-as évek)

[Már-már Ezékiel...]

Már-már Ezékiel
példája lett a mentség;
igen, ha hetven napra

szabadságra mehetnék,
csak, hogy magamba szálljak,
magam fölé kerüljek,
sanyargatni a testet,
repülni egyre följebb,
messze az emberektől,
a gondtól és zsvajtól,
igen, ha hetven napig
elmélkedhetnék, akkor
meglátnám dolgok mélyét,
minden látszat fonákját,
s lennék pontos igéket,
sötét utakra lámpát,
de hivatal, család van,
s nincs pusztaság közelben,
és az ókori módszer
manapság korszerűtlen.

(1960-as évek)

Költők

Az egyik

Ülök a dombom tetején
háttal a többieknek,
azt hiszem, rám figyelnek,
mit nézne sok szegény?
Repül a költemény
vállamon át a völgynek.
Hogy fejek is betörnek?
Ja, kérem! Látom én?

A másik

Merre jársz, Múzsza? Sehol egy lányom.
Régi verseim adminisztrálom.

(1970-es évek)

mindig alatta marad valami

avagy a guberáló motyog e.
e. cummings hétvégi telkén
egy valószínűtlenül magast
églarakás tompa árnyékában

itt ez a sok vacak no nézd
ez a hosszúkás vagy ez a l
apos talán ez a hosszukásé
s lapos jó lenne /mire is?
/ talán arra talán helyett
e vagy akkor semmiképpen n
e hagyjuk itt fogd meg ést
együk oda vissza hiszen it
t ez a sok vacak no nézd e
z a faágra hurkolható kötél
szerű izé ez a gigantikus
sá rákosodott összefonódott
s molekula erre talán /kip
róbálhatnánk ha éva évikev
ica nem hinne a megalázkod
ásban ha tör kötél helyett
nem lenne/ itt ez a sok va
cak no nézd valami halálfe
jes rovarirtó talán légtor
nász pókok ellen talán vár
atlan halál ellen /éva évi
ke vica érti a cselt mellé
artója is ide röpült ide a
környezeti ártalmak szemek
özé/ inkább túlnépesedést
mint belenyugvást számítgat
ják a tojásfejűek úgyis it
t ez a sok vacak no nézd e
z a szócséplés ez a rakosg
atás ez az éva évike vicam
i helyett talán ezért szer
etem ezért a mindig alatta
marad valamiért talán itte
z a sok vacak no nézd ez a

(1975. szeptember–november)

[e. e. cummings (1894–1962) a 20. századi amerikai költészet ikonikus alakja. Mind ez idáig egyetlen verseskötete jelent meg magyarul: az Európa Könyvkiadó *Napjaink költésze* te sorozatában, 1975-ben, *99 vers* címmel. A verseket Kálnoky László, Tandori Dezső és Weöres Sándor fordította. Bár a cummings-kötetet nem találtam meg Bertók könyvtárá-

ban, a vers keletkezési időpontja alapján nagy bizonyossággal feltételezhetjük, hogy ol-
vasta. Ugyan közvetlen hatásnak aligha tekinthető, ám ez a vers felveti a kérdést, hogy a
kilencvenes években íródó szonettek mondat- és szócsonkolásainak milyen magyar és
világirodalmi előképei lehettek. | Az *Emlékek választása* gépirata alapján úgy tűnik, a vers
Keszthelyi Rezső szerkesztő javaslatára maradt ki a kötetből.]

Még így sem

T. D.-nek

Évekkel ezelőtt írnom kellene,
hogyan tudjam, *ki volt...*, *hol jártál*, gyere!
de leszaladtam egy zacskó tejért,
és ott feledtem magam – nos ezért.

Egyébként jövőre is jólesett
az a *még így sem* megemlékezet,
szorítom, mint a deszkadarabot,
ha a tengeren sétálgatok.

Írhatnék (mit még?) butaságokat.
Te jól tudod, a költő okozat,
csókoltatom hát verebeidet,
viszek nekik tavaly, ha elmegyek.

Még annyit, hogy addigra lefogyok,
de ezt ne terjeszd, nem igazi ok,
s ha otthon találsz magad: ölelem
évekkel ezelőtt, azaz melegen.

(1978. november 8.)

[Eredeti címe: *Levél Tandori Dezsőnek*. Tudomásom szerint nyomtatásban korábban nem
jelent meg, ami azért is különös, mert Bertók és Tandori a hetvenes évek második felétől
már jóban voltak – aminek viszont kevés explicit jele maradt a Bertók-életműben. A vers
nyilvánvalóan Tandori 1978-as *Még így sem* című verseskötetére reagál. A Bertók könyv-
tárában található példány dedikációja arról árulkodik, hogy könyvet cseréltek. „1978. VI.
16. / Baráti szeretettel Bertók Lászlónak, viszonzásul *is*, boldogabban-szomorúan szép
kötetével immár!! / Tandori Dezső”. Tandori minden bizonnyal kapott egy dedikált pél-
dányt az *Emlékek választása* kötetből.]

Csorba Győzőnek, amikor a Jelenkor szerkesztőségében a Kossuth-díjára koccintottunk

Mert egyedül győztél, s nem perc vezetett diadalra,
sokszorosán Győző, büszke a pátria rád,
pörge babérkoszorúd levelét csipegetve reméljük,
eltart századokig, s él, ami kapta, a Mű.

Pécs, 1985. május 7.

[kézírással:]

Sok szeretettel:

Bertók Laci
Szederkényi Ervin
Pákolitz István
Hallama Erzsébet
Csordás Gábor
Parti Nagy Lajos

Kézírtos eredeti (változata)
a helyszínen átadva Csorba Győzőnek.
B. L.

Nagyobb nem lettem, csak védtelenebb

Ez azért túlzás, mondták illetékes
körökben alkalmi illetékesek,
mikor átmenetileg ötvenéves
lettem, s szülőmögém megünnepelt,

azazhogy néhány ember, mintha egy
vármegye lenne, fogott az egészhez,
s csatlakoztak vagy nem a többiek,
végül is megtelt étellel a képlet,

azt is mondhatnám csöndesen, hogy szép lett,
s hogy azért-e, mert olyan szép gyerek

vagyok, vagy talán mert mégsem az évek
számítottak? úgyszólván egyreমেgey,

nagyobb nem lettem, csak védtelenebb,
s most sem tudom, hogy kinek mennyit érek.

(1986. március – április 16.)

[A verset abban a mappában találtam, amely *A kettőszakadt villamos* kötet anyagát tartalmazza. Nem találtam nyomát, hogy bárhol megjelent volna.]

Csorba Győző hetvenéves

Győző, ez nem igaz... Várjuk meg inkább
a holnap délutánt és menjünk ki a
Kossuth Lajos utcába, álljunk meg a
Széchenyi tér sarkán s nézegessük a
gyönyörű nőket, akik mint a folyó
ölelnek és sodornak akkor is, ha
ránk se hederítenek. Tán föltűnést
kelthetünk valamivel, egyikünk se
dinnyehej még. Leülhetünk az eltűnt
járdaszegélyre, röpködhethetünk kicsit
a városháza s a Hunyadi-szobor
között, egyszer-egyszer ellibeghetünk
a Jelenkor ablakáig, esetleg
a belvárosi templomig, s ha akkor
sem vesznek észre, beszélhetünk, igen,
beszélhetünk nekik, hogy „mire föl?”. Vagy
annyit csak, hogy „jaj” s „de kérem!”
De talán magától is odanéz valamelyik
egy pillanatig. Mint amikor a hal
fölbukik a vízből levegőért, ku-
kacért, ki tudja mért. Talán, hogy még bizarrabb
legyen az egész. Hogy ne legyen igaz
sem a hetven év, sem az ötven-
egy, sem az ötszázötvenkettő. Hiszen
az történt csak megint, hogy kitudódott
az összeesküvés, vagy mi, s iszkolunk
dél felé János püspök tétova, de
leggyorsabb kocsijában, s az idő, mint
az árnyékunk, szalad utánunk. S épp elég,
hogy eddig kibírtuk. Nem lenne csoda,
ha magunkat önként földadnánk, dehát
régimódiak vagyunk, ragaszkodunk
az elveinkhez. A király bárkinél

jobban tudja ezt, azért nem küldött ránk
mind ez ideig katonákat, s azért
hagyja, hogy meglépjünk. Neki is jobb lesz,
ha így oldódik meg. Mi is? Dicsőség,
vagyon, könyv itt marad, s ami számít, az
mind ott, ahol az ifjúság, ahová
megyünk. Ferrarában? Padovában? Vagy
még messzebb? A déli tengerek párás
öbleiben? Csak a testünk ne hagyjon
cserben végképp. Hol itt, hol ott akad meg
benne valami, mintha egy vénembert
vonszalnánk máris, holott erre alig
készültünk, s most sincs vacakolni időnk.
Talán majd Medvevárban. Igen, ott majd
megpihenünk. De még hogy ilyet,
beleszakad a szív, hogy el kell hagynunk
kies városunkat, a Mecsek boldog
lankáihoz kötözött kerteket,
el a gyanútlan mandulafákat,
az asszonyokat, a lányokat, akik a
legszebbek voltak és maradnak most már
mindörökké. Ámen. Miközben így-úgy
azért megvagyunk még, és ők holnap is
ott bozsognak a Kossuth utcán, ott
a Széchenyi téren, s kiket nézegetni
méltóbb hozzánk, Győző, s ajándéknak is
ér talán annyit, mint egy vers, egy szagos
bukéta, egy ölelés, s illőbb, mint egy
ki tudja, hogy hány éves öregember
hetvenedik? ötszázötvenkettedik?
ötezredik? születésnapját-mijét
fölemlegetni, sőt, megünnepelni.

(1986. augusztus – szeptember 5.)

[A versben Csorba és Bertók alakján kívül Janus Pannonius is megidéződik – ez azonban több afféle pécsi költői „családfánál”, Csorba jelentős szerepelt vállalt a Janus-versek magyarra ültetésében, így például 1986-ban is az ő fordításában jelentek meg a humanista költő pajzán epigrammái.]

(folytatása az októberi lapszámban következik)

BASCH LÓRÁNT ÉS TÜSKÉS TIBOR LEVELEZÉSE (1960–1965)

(II. rész)¹

41. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1963. október 7.

Kedves Szerkesztő Uram,

Közeleg B. M. születésének 80. évfordulója, róla emlékezni, bizonyára a pécsi revűnek is kínálkozó alkalom. Fodor Bandinak említettem is már. Sok minden van a tarsolyomban – valamennyire készen, de a Jelenkor számára valami hasonlót, ha nem is aequivalent tartanék a legalkalmasabbnak –, mint az utolsó abban megjelent emlékezésem volt. Ismét egy év története: 1932/33 „az ötvenedik életévem”.² Betegség éve, – de az életért küzdő, – és gyógyulással végződő. (Az 1960-ban megjelent kis tanulmányom, – ebből lett kiszakítva.) Kezdődik alföldi emlékekkel (három látogatásával tiszamenti tanyámon,³ – Psychoanalysis Christiana, Vasárnapi impresszió autón,⁴ – Bányai Kornéllal⁵ találkozásai ott), – az ott kilobbant betegség kifejlődése;⁶ sokizületi gyulladás – Buday László fiatal orvosrokona kezeli – „Betegklapancia” és „forró csontok a máglyán”⁷ – Fontos üzenet a Nyugat-barátok köre (?)⁸ – önvallomással (facsimilében) – <lábadozás után> „Amor sanctus”⁹; megjelenése – Nagy Endre behódolás,¹⁰ újabb megbetegedés – János szanatórium – Schill¹¹ tanár (a Hintz tanársegéd¹² mintája) – a szanatóriumban keletkezett írások – előkészület az Európai irodalomtörténethez,¹³ – katolikus költészet, és B. hite (?); – Megbékélés Szabó Lőrincsel (az egész B. – Sz. L. ügy megvilágításával)¹⁴ – „Gyümölcsbe

¹ A Simon Zsuzsanna és Tüskés Anna által közreadott levelezés első része a szerzőpáros bevezetőjével a *Jelenkor* 2025/7–8. számában jelent meg.

² Ezt a tanulmányt végül nem írta meg. (T. A.)

³ A Basch-kúria a Tiszaföldvár határában elterülő Nagyhátpusztai családi birtokon volt. Babitsék többször ellátogattak oda. (T. A.)

⁴ A *Vasárnapi impresszió, autón* című vers a Basch-kúriához való autótutat örökíti meg. (T. A.)

⁵ Bányai Kornél (1897–1934) költő. (S. Zs.)

⁶ Török Sophie naplója szerint a nagyhátpusztai kúriában 1932. szeptember 17-én lett lázas Babits Mihály. *Török Sophie naptárai, 1921–1941*. I. kötet. Szerk., a szöveget gond., a jegyzeteket és a bevezető tanulmányt írta Papp Zoltán János, Argumentum, Budapest, 2010, 492. (T. A.)

⁷ A pontos verscím: *Mint forró csontok a máglyán*. (T. A.)

⁸ Betegen írta cikkét: Üzenet és vallomás (A Nyugat Irodalmi Szalonjának dec. 10-i estjére). *Nyugat*, 1932/24, 575–576. A Nyugat-Barátok Körének volt Irodalmi Szalonja. (T. A.)

⁹ Ez egy műfordítás kötet: Babits Mihály ford.: *Amor Sanctus*. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1933. (T. A.)

¹⁰ Nagy Endre (1877–1938) magyar újságíró, író, konferanszié, kabaréigazgató. Nem világos, hogy a behódolás mire vonatkozik, hiszen mindig jó kapcsolata volt Babitscsal. (T. A.)

¹¹ Babits szívizomgyulladásban szenved; a János-szanatóriumban gyógyul 1933. június 3. és szeptember 17. között, ahol Schill Imre (1888–1954) orvos kezeli, baráti orvos-beteg kapcsolata volt Babits Mihállyal. (T. A.)

¹² Török Sophie *Hintz tanársegéd úr* című regényének főhőse. (T. A.)

¹³ Babits Mihály: *Az európai irodalom története*. Nyugat, Budapest, 1934–1935. (T. A.)

¹⁴ Később Basch Lóránt külön tanulmányt írt erről: Mester és tanítvány. Babits Mihályról és Szabó Lőrincről. *Kortárs*, 1966/2, 293–304. (T. A.)

harapva” – Ismét otthon – az 50. születésnap, központjában a régi barát Kosztolányival (reflexió Esti Kornélra).¹⁵

Hát ez volna a történet, meg van írva, csak simítani és kerekíteni kell. 30-35 flekk. Akarja-e Szerkesztő Uram? Be tudja-e osztani a december–januári számba? Szíves választát kérném – megcsináljam-e? Ön é az elsőbbség.

Baráti üdvözléssel s egyben köszönettel a nyári emlékezéséért

BL

Kéziratleírás, lelőhely

2 f. kézirat borítékkal

Feladó: BL XII. Városmajor u. 48.

Címzett: Tüskés Tibor főszerkesztő, tanár Pécs József u. 13.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

42. Tüskés Tibor Basch Lórántnak

1963. október 25.

Igen Tisztelt Doktor Úr,

nem is érkezhett volna jobbkor levele. Épp azon töprengtem, hogyan, milyen anyagból kellene összeállítanunk januárra tervezett ún. „pécsi számunkat”. Ugyanis az idei júliusi, balatoni Jelenkorhoz hasonlóan januárban egy olyan számot szeretnénk kihozni, amelyben – a szépirodalmi és a tanulmányi részben egyaránt – valamiképp Pécs „fölfedezése” kapna hangsúlyt. S ha a város irodalmi hagyományaiából be akarunk valamit mutatni, akkor nem elsősorban Babits Mihályra kell gondolnunk? Ezért mondom, hogy a lehető legjobbkor kaptam Doktor Úr levelét. Természetesen a jelenleg hat íven megjelenő folyóiratnak és éppen egy ilyen tematikus számban terjedelmi korlátai is vannak, de semmiféle előzetes megkötést nem szeretnénk adni. Előbb a nekünk szánt anyagot kellene látni, aztán beszélni sorsáról. Kérem Doktor Urat, szíveskedjék a kéziratot mielőbb elküldeni.

Egy másik terv is fölmerült bennem. A Babits-évforduló alkalmat adna egy Pécssett tartandó nagybbszabású Babits-estre. Említettem a tervet a Városi Művelődési Ház művészeti előadójának, aki az effajta esteket méltó módon szokta lebonyolítani, s ígéretet tett, hogy jövő év eleji tervükbe föltétlen beillesztik. (Azért nem előbb, mert erre a költségvetési évre már elfogyott a pénzük.) Doktor Urat szeretnénk előadónak fölkérni, a műsor rendezését és betanítását pedig Németh Antal vállalná. Hogy az ügynek valami hivatalos látszata is legyen, arra kérem Doktor Urat, hogy a levelemben előadottak értelmében s arra hivatkozva, szíveskedjék a Művelődési Házat – ha egyetért elgondolásunkkal – közvetlenül is megkeresni (Cím: Pécs, Déryné u. 18. Futaky Hajna).¹⁶

Ismételt szíves elnézését kérem a némileg késedelmes válaszáért. Tisztelettel és szeretettel köszöntöm:

Tüskés Tibor

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. gépirat aut. aláírással, „Expresz!” rájegyzéssel a recto bal felső sarkában

¹⁵ Babits és Kosztolányi konfliktusokkal teli barátságának egyik fontos szakasza, amikor Babits olyan kritikát fogalmazott meg a *Nyugat*-ban közölt recenziójában az akkor megjelent *Esti Kornél* című kötetről [Könyvről könyvre. *Nyugat*, 1933/12, 685–689.], mely rosszul esett Kosztolányinak, aki egy verssel, az *Esti Kornél énekével* (*Pesti Napló*, 1933. június 25., 8.) válaszolt neki. Babits lezárásként újra megszólalt: Könyvről könyvre. Remekek hibáiról. Forma és tartalom. *Nyugat*, 1933/13–14, 71–72. (T. A.)

¹⁶ Futaky Hajna Dr. Bécsy Tamásné (1927–2011) kritikus, esszéíró. (S. Sz.)

Címzett: dr. Basch Lóránt úrnak Budapest, XII. Városmajor u. 48.
Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Basch Lóránt-hagyaték V.3820/14/8

43. Tüskés Tibor Basch Lórántnak

1963. november 11.

Kedves Doktor Úr,

úgy látom, rendben mennek a dolgok, s november 30-án ill. december 1-én méltó módon ünnepelheti a város Babits Mihály születésének 80. évfordulóját. Szombaton este lenne a városi művelődési házban az ünnepi irodalmi est, ezt a részét Futaky Hajna kitűnően intézi a dolognak. Másnap, vasárnap délelőtt az egyik pécsi leánygimnázium irodalmi szakkörének tagjai megkoszorúzzák a Hunyadi utcai¹⁷ kis diákszoba falán már korábban elhelyezett emléktáblát, aztán a mai Nagy Lajos (volt ciszter) gimnáziumban avatnánk emléktáblát, majd az Egyetemi Könyvtárban kis emlékkiállítás nyílna. Ehhez a Pécsset fellelhető dokumentumokat a magam korábbi gyűjtéséből rendelkezésre bocsátom, illetőleg Doktor Úr további segítségét kérem.

Már pesti beszélgetésünkkor szíves volt Doktor Úr segítségét felajánlani, most arra kérem, hogy a Babits-hagyatékából néhány emléktárgyat, kéziratot stb. – lehetőleg pécsi vonatkozású tárgyat – szíveskedjék küldeni ill. küldetni. Talán legjobb lenne közvetlenül a kiállítást rendező Egyetemi Könyvtárnak küldeni (igazgató: dr. Fényes Miklós, a kiállítás gondozója Tamásiné Holub Vera¹⁸), ez az ügy hivatalosságát, a tárgyak biztonságát szavatolná. Ismétlem, néhány dologra, főként eredeti kéziratra gondolunk. A pécsi Egyetemi Könyvtár címe: Leonardo da Vinci u. Jó lenne, ha ez a kis kiállítás itt helyben esetleg újabb emlékek napfényre kerülését segítené elő. Az ügy az én korábbi – aztán elaludt – tervemet is fölélesztette, hogy az Akadémiai Kiadó számára (az Irodalomtörténeti Füzetek c. sorozatra gondolván) megírjam B. M. pécsi diákeveinek történetét. Megkerestem Bodnár György¹⁹ szerkesztőt javaslatommal, nem tudom, mit szólnak hozzá. Nyilván, ha valami szerződés stb. kötne engem, nagyobb biztonsággal nyúlnék a kérdéshez. Most várom a választ. – A januári Jelenkorban föltétlen számítunk Doktor Úr tanulmányára.

Tisztelettel és szeretettel köszöntöm:

Tüskés Tibor

Kéziratleírás, leelőhely

1. 1 f. gépirat aut. aláírással és kéziratos javítással a Jelenkor fejléces papírján

2. 1 f. gépirat másodpéldány a Jelenkor fejléces papírján

Címzett: dr. Basch Lóránt Budapest

Lelőhely: 1. Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Basch Lóránt-hagyaték V.3820/14/9; 2. magántulajdon

44. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1963. november 19.

Kedves, jó Szerkesztőm,

köszönöm sorait, azok mellékletét, és mindennek fölött lelkes támogatását a Babits emlékének ünneplése körül. Ezúttal nem frázis, hogy ez „szívügyem”. Talán nincs is már más.

¹⁷ A mai Zrínyi Miklós utca.

¹⁸ Holub Veronika (1922–2001) Holub József egyetemi tanár lánya, a pécsi egyetemi könyvtár munkatársa. (S. Zs. – T. A.)

¹⁹ Bodnár György (1927–2008) irodalomtörténész, egyetemi tanár. (S. Zs.)

A pécsi egyet. könyvtárnak (Holub V. címére) nyomban írtam, de választ nem kapván, magam feje szerint állítottam össze egy igen érdekes kis anyagot. (Pécsett kelt gyerekkori és tanulókori levél, az első regény töredéke 1898-ból, Robur néven, A Hunyady ház,²⁰ egy kiadatlan kedves pécsi vers 1900-ból, a pécsi Madarász uszoda kéziratrészlete,²¹ a Janus Pann. társ. alakuló²² ülésén mondott beszéd szövege, az indexfénykép az első félévvel, szülei pécsi képe, a Balázsolás Pécsre utaló sorainak első kézírata, egy Weöres levél Pécsről – Babits-emlékkel). A Janus Pannonius társ. alak. ülési meghívója biztosan megvan odalent is és a Sorsunk első száma, amelyben B. utolsó verse megjelent, (Reményik Sándorhoz).²³ Az OSZK által küldendő csomag hétfőre legkésőbb ott lesz. A kis kiállítás dokumentumanyagáról érdemes volna a Jelenkorban valakinek írni.

A 30-iki ünnepet illetően: a megnyitó beszéd más lesz, mint amire eddig gondoltam, nem emlékezés, hanem ma szemmel látott pályakép, szakaszokra osztva és arra válaszolva, mit jelentett akkor nekünk B. – és mit jelenthet ma. Így a Balázsolás történetére nem kerülhet sor. A pécsi (januári) számba beillenek; hisz ez pécsi vers. A nagyobb tanulmány arra az időre úgyse lenne nyomdakész – a közbejött teendők folytán.

A pécsi estre le akarna jönni Éder Zoltán barátom, – és szobát kérne. Magam, kétágyas szobát kérnék, mert lehoznám irodalmárnak nevelt kis keresztfiamat. (Csak a vasútjegy és szállás díját fogadom el, ellátásomról magam gondoskodom, – és a részvételt kötelezettésemnek tartom.)

Bodnár Györggyel Mészöly Miklós van barátságban, – én nem ismerem.

Még csak arra kérem, hogy az egyetemi könyvtárral és Futaky Hajnával e levellem tartalmát közölni jó legyen. (Azt kérem, hogy az ünnepség a Cigány a siralomház[ban] – B. hangjával kezdődjék, mert ehhez kapcsol a beszédem).²⁴

Köszönettel, baráti üdvözzellettel őszinte híve

Basch Lóránt

Kéziratleírás, lelőhely

2 f. kézirat borítékkal

Feladó: BL XII. Városmajor u. 48.

Címzett: Tüskés Tibor szerkesztő Pécs József u. 13.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

45. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1963. november 22.

Kedves Szerkesztő barátom,

a rend kedvéért közlöm, hogy a pécsi egyetemi könyvtárnak szánt kiállítási anyag * a holnapi nap folyamán express lesz feladva az Egyetemi Könyvtárnak, 11 borítékot tartalmazó csomagban. Ha valamire még szükségük volna, kérem közölni, hogy pótolhassam.

²⁰ Tizenöt éves korában Robur álnéven történelmi regényt ír *A Hunyadi-ház* címmel. Robur Jules Verne *Hódító Robur* című regényének főhőse. (T. A.)

²¹ *Az Emléksorok egy régi pécsi uszodára* című vers kézírata. (T. A.)

²² A Dél-Dunántúl és Pécs város kulturális és irodalmi életének fejlesztésére alapított irodalmi társaság (1931–1945). A Janus Pannonius társaság könyvsorozatát jelentetett meg, köztük Weöres Sándor könyveit, illetve 1941-től a *Sorsunk* folyóiratot is a társaság adta ki. Babits Mihály üdvözlőbeszéde a Janus Pannonius Társaság 1931. június 10-én tartott közgyűlésén. Közli Tüskés Tibor: *A pécsi irodalom kistükre*. Pécs, 1970, 41. (S. Zs. – T. A.)

²³ Reményik Sándor (1890–1941) költő, szerkesztő. Babits Mihály: Egy verses levélre. Reményik Sándornak. *Sorsunk*, 1941/1–2, 58. (S. Zs. – T. A.)

²⁴ Basch Lóránt tulajdonában volt egy hanglezem, melyen Babits olvasta fel verseit, köztük a *Cigány a siralomházban* címűt is.

Levelemre Holub Verától máig nem jött válasz, talán nem is nagyon akarják? De Ön akarja és ez számomra egyet jelent.

Baráti üdvözléssel

Basch Lóránt

* Úgy hiszem, ez a gimnazistákat is érdekelni fogja, örülnék, ha azok is meglepettené.

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. kézirat levelezőlapon

Címzett: Tüskés Tibor szerkesztő Pécs József u. 13.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

46. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1963. november 27.

Kedves Szerkesztő barátom,

tehát szombaton d.u. $\frac{3}{4}$ 5-kor érkezem a gyorssal, és egyenest a Nádor Szállóba megyek, ha más értesítést nem kapnék, – úgy ahogy már írtam. Szívesen megmutatnám előzetesen is a beszédet – talán. A szerkesztőségben vagy a kávéházban keresném meg. A beszéd 15 flekk körül lesz, nyomatékkel szoktam előadni, ezt az időbeosztás miatt közlöm. Örülök a találkozásnak és barátilag üdvözlöm

BL

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. kézirat levelezőlapon

Címzett: Tüskés Tibor főszerkesztő Pécs József u. 13.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

47. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1963. november 27.

Kedves Szerkesztő barátom,

most kapom a meghívót, és amiért sürgősen írok, az egy hiba kiigazítása – az idézet a meghívón; amelyről nem tehetnek, mert az összes versek régebbi kiadásának a sajtóhibája: az első sorban kimaradt a „kis” szó (kis Babits Misi) amit a meghívókon azt hiszem, ki kellene javítani, mert valami különös ízt ad az egésznek (és Labancz Borbálát²⁵ is figyelmeztetni).

A másik amiért írok, a Cigány a siralomházban elmaradása. Valahogy az az érzésem, hogy nem szabad hiányozni Babits emlékesten. Nem lehetne-e mégis beilleszteni a műsorba, Bánffy György (hallottam úgy hiszem egyszer Juhász Gyula emlékműállításakor, nagyon tetszett) de Koós Olga is biztosan szépen mondaná az én beszédem előtt, hogy hozzá kapcsolhassák.²⁶ Ebben a versben maga osztja korszakokra a verseit Babits és valamennyire cezurát jelent a költészetében.

Az egész kétnapi ünnepség és a műsor is megkapó és megható, – ha Pécs nem is szeret levelezni, cselekedni tud!

A beszéd alakítása miatt, ha lehetséges, kérnék rövid szót sürgősen.

²⁵ Labancz Borbála (1930–1990) színésznő, a Pécsi Nemzeti Színház örökös tagja. (S. Zs.)

²⁶ Bánffy György (1927–2010) színművész. (S. Zs.) Basch feltehetően Segesdi György szobrásznak Szegeden a Roosevelt téren 1957. augusztus 20-án felavatott Juhász Gyula emlékművére utal. (T. A.) Koós Olga (1925–2011) színész. Ekkoriban mindketten a Pécsi Nemzeti Színház művészei. (S. Zs.)

Tehát egy kétágyas és egy egyágyas szobát kérünk szombatra, – előbbit vasárnapra. Mert úgy látom, kétszer kell elmondanom a beszédet, ami számomra csak öröm.

A viszontlátásig melegen üdvözlő híve

BL

Nem küldenének meghívót az Országos Széchényi Könyvtárnak szíves segítségével? És talán a Petőfi Múzeumnak és Esztergomba a Babits Emlékház címére?

Kéziratleírás, lelőhely

2 f. kézirat borítékkal

Feladó: BL XII. Városmajor u. 48.

Címzett: Tüskés Tibor főszerkesztő Pécs József u. 13.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

48. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1963. december 5.

Kedves Szerkesztőm és barátom,

az első szó a köszöneté. Mert jól tudom, hogy Önnek köszönhető a gyönyörű Babits emlékezés minden ötlete és részlete is. És Önnek köszönöm, hogy ezt az emlékbeszédet megírtam,²⁷ – sohasé írtam volna meg. Simítottam rajta, világosabbá tettem, rövidítettem (a József Attila részt kihagytam), és nyomdakészebbé, 10-ére készek lesznek a fakszimilék:²⁸ a gimnazista kép, a Jónás könyve kezdetének első kézirata, az Ady–Babits kép (a jegyzet²⁹ azt hiszem sokakat fog érdekelni, Földessyt,³⁰ ha szem elé kerülne, fojtogatni)³¹ és a Szabó Ervin-levél,³² a „Kant és az örök békéről” – amelyből árad B. felé a nagy szeretet. Fontosnak tartom, a közlés szempontjából is.

Fontosnak tartom a pécsi évekről írandó tanulmányt is, jó alkalom ez az évforduló a közlés indokaként. Megpróbáljuk Kereszturyval, Klaniczayn³³ keresztül is, mihelyt Linzből hazajött.

²⁷ Basch Lóránt: Emlékezés Babits Mihályra. *Jelenkor*, 1964/3, 242–248. A következő levelekben ennek szövegét és képeit javítják.

²⁸ A megjelent illusztrációk: A kisdíák Babits Mihály; Ady Endre és Babits Mihály; a *Jónás könyve* kézirataiból. (T. A.)

²⁹ A Székely Aladár által készített Ady–Babits képen a következő kézirásos „jegyzet” olvasható: Babitsnak – Ady Csúcsa 1917. aug. 7. (T. A.)

³⁰ Földessy Gyula (1874–1964) irodalomtörténész. Utalás arra a polémiára, amely Földessy és Babits között bontakozott ki Ady megítélése kapcsán. Ady halálát követően megjelent Földessy Gyula: *Ady Endre: tanulmány és ismertetés* (Hungaria Nyomda, Budapest, 1919.) című kötete. Babits hosszú, alapos, de vitázó tanulmányt közölt a kötetéről: Tanulmány Adyról. *Nyugat*, 1920/3–4, 128–147. A megsértődött Földessy nem hagyta válasz nélkül, és hamarosan kiadta polemikus hangvételű *Ady-tanulmányok* könyvét (Ethikai Tudományterjesztő és Könyvkiadó Rt., Budapest, 1921.). Babits erre újabb, terjedelmes vitacikkkel reagált: Megjegyzések Földessy Ady-könyvére. *Nyugat*, 1921/6, 472–478. Ekkor éleződött ki Babits évtizedekre nyúló ellentéte Földessy Gyulával. Az epés megjegyzés tehát arra vonatkozik, hogy Babits és Ady milyen baráti egyetértésben hajol a kinyitott Biblia fölé, s ennek Földessy nem örülne, mert ő a két költő közötti ellentéteket tematizálta. (T. A.)

³¹ Nem érthető a mondat, az értelme az lehetne: ha Földessy szeme elé kerülne [a kép, melyen Ady és Babits barátként vannak együtt], dühöngene, megfojtana miatta. (T. A.)

³² Szabó Ervin 1918 júliusában kéri fel Babitsot, hogy a *Természet és Társadalom* című új könyvsorozat számára fordítsa le Kant *Az örök béke* című művét. (Immanuel Kant: *Az örök béke*. Ford., bev., és jegyz. Babits Mihály, Új Magyarország, Budapest, 1918.) Kapcsolatuk, leveleik hangneme ekor, nem sokkal Szabó Ervin halála előtt, egész bensőséggé válik. (T. A.)

³³ Klaniczay Tibor (1923–1992) irodalomtörténész, az MTA Irodalomtörténeti (1969-től Irodalomtudományi) Intézet igazgatóhelyettese, majd az Irodalomtudományi Intézet igazgatója 1984–1992

Úgy határoztam, hogy a karácsonyi szünetet keresztfiammal a Mecseken töltöm, – akkor úgyis találkozni fogunk és elgondolásokról beszélgethetünk.
Addig is újabb köszönettel és baráti üdvözlettel híve

BL

A meghívók már útban vannak Anglia felé.

Kéziratleírás, lelőhely

2 f. kézirat borítékkal

Feladó: Basch Lóránt XII. Városmajor utca 48.

Címzett: A „Jelenkor” szerkesztőségének Pécs Széchenyi tér 17. I.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

49. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1963. december 9.

Nagyon tisztelt, kedves Szerkesztőm,

itt küldöm a fényképeket

1. „a kis Babits Misi”-t

2. Ady és Babits a Bibliát olvassa

3. Szabó Ervin levelét a Kant-kiadásról (Ebből talán a személyes állapotra vonatkozó rész kihagyható).³⁴

4. A „Jónás könyve” első fogalmazványából-t.

A küldött kéziraton a következő kis módosításokat kérném keresztülvezetni.

A 7. oldalon az utolsó sorban a ha „a Sziget nem elég magas” volt is, ott

A 8. oldalon a 6. sorban alulról a „valóban” szó helyébe: „mint valóság és költészet nemes ötvözeté”

13. oldalon alulról a 4. sorban „más is volt még” helyébe „mást is jelentett: humanista cselekedetet.”

A 15. oldalon a 16. sorban felülről „még nem volt befejezve” helyett „akkor még dolgozott”.

u.a. oldalon a 6. sorban alulról a „vonatot” után „miközben a költemény³⁵ mélyebb értelméről elbeszélgettünk. Emlékszem szavára: „a költő nem tehet róla, sem ellene, hogy verséből mit olvasnak majd ki”. – (Talán emlékszik, hogy ezt egyszer idéztem már a Bozsgatónál, de az alkalmat nem neveztem meg.)

Bizonyára olvasta Pándi³⁶ válaszát Mészölynek. Így csak a megbecsült és megnyugtatóni kívánt ellenféllel szoktak beszélni. A „Jelenkor” érdeme, hogy erre alkalmat adott.

Köszönettel, baráti üdvözlettel híve

BL

között. (S. Zs.)

³⁴ Ennek a levélrészletnek a fotója végül nem jelent meg. (T. A.)

³⁵ A *Jónás könyvéről* van szó. (T. A.)

³⁶ Pándi Pál (Kardos Pál) (1926–1987) irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő, a *Szabad Nép*, majd a *Népszabadság* kulturális rovatvezetője. Mészöly *Ablakmosó* című drámája (*Jelenkor*, 1963/9, 790–806; 1963/10, 925–939), illetve a hozzá írt *Jegyzet a darab ürügyén* (*Jelenkor*, 1963/10, 939–945) nyomán kiobbant irodalompolitikai botrány főszövege Pándi Pál *A tagadás tagadása* című kritikája (Pándi Pál: *A tagadás tagadása. Élet és irodalom*, 1963. dec. 7., 7–8.). Később Tóth Dezső is felsorakozott Pándi mellett. Tóth Dezső: *Hatalom, erkölcs, osztályharc. Kritika*, 1964/4, 3–13. A kiobbant botrány hozzájárult Tüskés Tibor leváltásához. Lásd erről Mészöly Miklós – Tüskés Tibor: *Az ablakmosó „története” Mészöly Miklós és Tüskés Tibor levelezéséből. Jelenkor*, 2004/1, 14–35. (S. Zs. – T. A.)

Kéziratleírás, lelőhely

2 f. kézirat borítékkal

Címzett: „Jelenkor” szerkesztősége Pécs Széchenyi tér 17. I.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

50. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1964. január 4.

Tisztelt és kedves Szerkesztőm,

22-iki levelét csak mecseki séjouromból³⁷ hazatérve most vettem kézhez. Észrevételeivel a folyóirat szempontjából,³⁸ nagyjában egyetérték, de a módosításokat magam kívánom keresztülvezetni, ezért kérem a kéziratom sürgős visszaküldését, hogy a beszéd (nem tanulmány) a februári számban már megjelenhessen, azoknak az irodalmi embereknek, (akiket láthatatlan szálak szőnek Babits társaságába) ami előbb-utóbb mégiscsak valóssággá váland – máris egyesítenek – várakozását kielégítve. Ezúttal csak két pontra kívánnék kitérni:

Ad. 3. a „történelmi material.”-ra való utalás, előre mutat a „Magyar költő 919-ben”-re.³⁹ Azt akartam és akarom kifejezni, hogy ha az elméletben nem is vezetett kapcsolatuk oda,⁴⁰ hogy a költőt a marxizmus hívévé tegye, – a gyakorlatban mégiscsak befolyásolják későbbi magatartását. Ezt Schöpflintől tudom. (Tudvalevő, hogy Sz. E. [Szabó Ervin] a forradalom legkezdetén meghalt). Igyekezni fogok ezt tompítva megfogalmazni.

Ad 8. az Illyés idézetet meghagyandónak vélem, de eltérően a szövegtől, annak illusztrálására: hogy akkor a fasizmus idején miként értékelték a hívek B. jelentését hazai szemmel nézve.

Az idézetek fontosak, de az elsőt szándékomban is volt törölni. A Kölcsey-idézetből legfeljebb a nem „az újító”-t gondolnám törölni. Hisz ez önarckép is. És bennem a ket-tejük affinitása, – régtől fogva él.

Talán érdekelni fogja, hogy mialatt e sorokat írom, felhívott a Szépirodalmi, és szerző-dést kínált egy tanulmánykötetre.⁴¹ Ne tessék tőlem félni, – én nem magamért írok, mint mások legtöbben, hanem egy meghurcolt igazságért.

A pécsi egyetemi könyvtárban felkerestem Holub Verát, hogy visszavegyem a „bogaras könyv”-et. Nem jutott el hozzá. Kérném ezt az ereklyét, a legbiztonságosabb módon hozzám visszajuttatni. A kiállított anyagot a pécsi könyvtárnak engedem át, későbbi alkalmakra tekintettel.

Sajnálom, hogy nem találkozhattunk, lett volna miről eszmét cserélnünk. Jókívánságait köszönöm, szeretettel viszonzom. Híve

BL

U.i. Futaky Hajnának leküldtem egy fényképfelvétel-lemezt, nagyítás céljaira, az ün-nepség alkalmából. Ezt szeretném visszakapni, – kérem, vegye tőle át.

BL

Kéziratleírás, lelőhely

2 f. kézirat borítékkal

³⁷ tartózkodás (francia) (T. A.)

³⁸ Nem ismerjük Tüskés levelét, de nyilván a folyóirat védelmében bizonyos helyeken politikailag óvatosabb megfogalmazásokat kért Basch Lóránttól. (T. A.)

³⁹ Babits Mihály: Magyar költő kilencszáztizenkilencben (Vita és vallomás). *Nyugat*, 1919/14–15, 911–929. (T. A.)

⁴⁰ Babits és Szabó Ervin kapcsolatáról van szó. (T. A.)

⁴¹ Ez a kötet végül nem jelent meg. (T. A.)

Feladó: Basch Lóránt XII. Városmajor u. 48.

Címzett: Tüskés Tibor főszerkesztő Jelenkor Pécs Széchenyi tér 17.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

51. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1964. január 9.

Kedves jó Szerkesztőm,

forduló postával küldöm vissza a kéziratot. A 3, 5, 8, 12. és 14. oldalakat újra gépettettem a javítások miatt. Alkalmazkodtam kívánságaikhoz (az eredeti fogalmazásokat mellékelem). Fontosnak érzem, hogy mielőbb megjelenjék, közelségben még az alkalomhoz. A Szikra nyomda vezetőjével⁴² beszéltem a különlenyomatokról. Baráti véleményektől teszem függővé. A szövegen még simítottam, bővítettem is, ahol az összefüggés kívánta. A Széchenyi Könyvtár nem kéri vissza az általa küldött anyagot.

Sok üdvözléssel, szeretettel

BL

Kéziratleírás, leelőhely

2 f. kézirat borítékkal

Feladó: Basch Lóránt Bp. XII. Városmajor u. 48.

Címzett: „Jelenkor” szerkesztőségének Pécs Széchenyi tér 17.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

52. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1964. január 10. szombat

Kedves Szerkesztőm,

köszönöm és nyugtatom küldeményeit. Ma már nem tudom a curriculumot⁴³ egybevetni az eredeti szöveggel, a jövő hét elején szerét ejtem és nyomban visszaküldöm a kefért.

A 3. bekezdésben feltüntetendő volna, hogy csak a „pécsi évekre” vonatkozó részt közli, – maga az önéletrajz kiterjed a későbbi időre is, egészen a kérvény benyújtásáig. A pécsi rész facsimiléjét szívesen bocsátom rendelkezésére. Nevemnél kérném a „dr.”-t törölni, nem használom, amióta megszűnt a tudományos jellege. A „bizottságban kurátortársa” helyett: „kuratóriumban társa”,⁴⁴ vagy csak a „bizottságban” szó törlendő. A kuratórium két tagból állott, bizottság nem volt.

Remélem, az átfésült kézirat ellen nincs senkinek se aggálya már. A kéziratban gépelési hibából kimaradt a 14. oldalon az első bekezdésben „az utolsó regénye” szavak után az „Elza pilóta”.⁴⁵ A pécsi diákkori szobának emlékszobává alakítását nagy örömmel vennék, és tőlünk telhetően támogatnók is.

Sok köszönet fáradozásáért baráti üdvözléssel

BL

⁴² Willert Andor. (S. Zs.)

⁴³ Babits Mihály kéziratból közölt egyetemi önéletrajzáról van szó (*A szakvizsgai folyamodáshoz kívánt önéletrajz impuruma jövődöbéli biographusaim rendelkezésére*), melynek szövege az évforduló alkalmából – s szignóval, mely nyilván Tüskés Tibort jelzi, megjelent a *Jelenkorban*. – s [Tüskés Tibor]: Babits Mihály emlékezete. *Jelenkor*, 1964/1, 89–90. (T. A.)

⁴⁴ Utalás arra, hogy Basch és Babits ketten együtt voltak a Baumgarten Kuratórium tagjai. (T. A.)

⁴⁵ Babits Mihály: *Elza pilóta vagy a tökéletes társadalom*. Nyugat, Budapest, 1933. (T. A.)

U.i. Nem volna jó, ha a pécsi beszédről említés történik, jelezni * alatt a következő számban megjelenését?⁴⁶

Kéziratleírás, lelőhely

2 f. kézirat borítékkal

Feladó: Basch Lóránt XII. Városmajor u. 48.

Címzett: A Jelenkor szerkesztőségében Tüskés főszerkesztő részére Pécs Széchenyi tér 17.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

53. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1964. január 14.

Kedves jó Szerkesztőm,

11-i sorait ma kaptam. Én nem bánom, – de barátaim szeretnék olvasni előbb. Ezért is arra kérném, hogy ha nem ütközik akadályba, két kefelevonatot lenne szíves küldeni. Remélem a tegnapi feladott B. kézirat-kefe időben érkezett meg.

Miklóssal beszéltem, – ő szolt B. Gy. -nek, – azt ígérte, hogy sürgeti.⁴⁷ Ha megbízást adtak L. L.-nak⁴⁸ (?) a sekszárdi vonatkozásokra (az Akadémiai Kiadó irányította hozsám) – mennyivel inkább kívánatos ez. Kérek majd hírt, mit választott B. Gy.?

A pécsi lehetőségekről jó volna egyszer szót váltani.

Baráti üdvözlettel

BL

Kéziratleírás, lelőhely

2 f. kézirat borítékkal

Feladó: BL XII. Városmajor u. 48.

Címzett: Tüskés Tibor szerkesztő Pécs József u. 13.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

54. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1964. január 16.

Kedves Szerkesztőm,

most, hogy régi jegyzeteimet átlapoztam, látom, hogy a szakvizsgai dolgozatokhoz mellékelte önéletrajz egyszer már megjelent a Magyar Nemzet 1943. karácsonyi számában.⁴⁹ Az ember feje nem káptalan, de a tudat alatt mindig mozgatja valami.

Szeretettel üdvözl

BL

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. kézirat borítékkal

Feladó: BL XII. Városmajor u. 48.

⁴⁶ Az *Emlékezés Babits Mihályra* című tanulmány megjelenéséről van szó, Tüskés végül nem jegyzetelte meg. (T. A.)

⁴⁷ Mészöly Miklós, Bodnár György. (S. Zs.)

⁴⁸ László Lajos (1923–2009), író, újságíró.

⁴⁹ Életrajz (A szakvizsgai folyamodáshoz kívánt önéletrajz impuruma jövődöbeli biographusaim rendelkezésére). *Magyar Nemzet*, 1943. dec. 25., 21. Lásd még 52. sz. levél. Tüskés jelzi is a *Jelenkorban*, hogy már megjelent. (T. A.)

Címzett: Tüskés Tibor szerkesztő Jelenkor Pécs Széchenyi tér 17.
Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

55. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1964. február 1.

Kedves Szerkesztőm,

arra akarnám megkérni, küldetne egy támpéldányt, amelyben a pécsi ünnepségről megemlékezik az OSZK kéziratárának, archívumunk számára.

A pécsi évekről megírandó könyvecske céljából (– nem nyugszom, amíg ez valóra nem válik –) közlök egy adatot az 1940. novemberi beszélgető füzetből:⁵⁰ „a pécsi cisztercita gimnázium⁵¹ némettanára, Zalay Mihály fülünk hallatára azt mondta egyik iskolalátogatónak: „Én nem sokat tudok németül, de a tanítványaim még kevesebbet. (Büszkén)”.⁵² Babits nem szerette, majd a hitlerizmus óta utálta a németeket. Németül nem szívesen olvasott, beszélni rosszul tudott. („Németül legfeljebb verset vagy filozófiát olvasok” – írja ugyanott).

Mikorra várható kefe a beszédről?

Baráti köszöntéssel híve

Basch Lóránt

Kéziratleírás, leelőhely

2 f. kézirat borítékkal

Feladó: BL Városmajor u. 48.

Címzett: Tüskés Tibor szerkesztő „Jelenkor” Pécs Széchenyi tér 17.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

Közölve: Tükrök között, 2014, 155–156.

56. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1964. február 5.

Kedves Szerkesztőm,

Köszönettel megkaptam a januári számot. Ezt fogom átadni az OSZK-nak. Sajnos a Babits-önéletrajzban⁵³ bent maradt egy szarvashiba – nyomdai, pedig a kefén feltűnően javítottam ki. B. nem Szokratészt únta meg, hanem Isokratészt, a szónokot; Sokrates soha nem írt le egy sort se, szavait Platónból ismerjük, (ha híven írta le azt); azt pedig, írja B., „annál szívesebben fordítottam”. Azt hiszem, ezt mint sajtóhibát ki kellene javítani.

Közben a debreceni irod. tört. intézeti *Studia litteraria* részére elígértem és már készítek is egy közleményt az Ady–Babits viszonyról.⁵⁴ Azt hiszem, ebben jobb helye volna a beszédhez utólag hozzáírt jegyzetnek a fénykép történetéről, és a fényképnek is.⁵⁵ Ha a

⁵⁰ Babits Mihály gégeoperációját követően 1938. február és május között, majd 1940 decemberétől 1941 augusztusáig, haláláig füzetekbe írott feljegyzésekkel közölte gondolatait. E feljegyzések nemcsak a költő betegsége körtörténetének, hanem az őt körülvevő világról vallott véleményének megrázó dokumentumai. (S. Zs.)

⁵¹ Babits középiskoláit a Ciszterci Rend Pécsi Római Katolikus Főgimnáziumában végezte (1893–1901). (S. Zs.)

⁵² Ez a részlet utóbb megjelent: *Babits Mihály beszélgetőfüzetei*, II. kötet. Szerk. Belia György, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1980, 133. (T. A.)

⁵³ Lásd még 52. sz. levél. (T. A.)

⁵⁴ Basch Lóránt: Adalék az Ady–Babits kérdéshez. *Studia Litteraria*, 1964, 79–89. (T. A.)

⁵⁵ A fénykép végül megjelent a *Jelenkorban*. (T. A.)

Jelenkor erre nem helyez hangsúlyt, inkább ott közölném, és kérném a jegyzet mellőzését és a fénykép visszaküldését. Inkább a pécsi egyet. ktári kiállítási anyagból lehetne valamit reprodukálni, – talán a gyerekkori, vagy a diákkori levelet, vagy amit jónak lát. De csak, ha ez nem okoz zavart.

Örülök, hogy a Jelenkor ügye elsimult. Elárulhatom, hogy ebben Németh Lászlónak orozslánrésze van,⁵⁶ van annyi mint M. M.-nak bűne az előidézésében.⁵⁷

Válaszát várva, szeretettel üdvözlí

BL

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. kézirat borítékkal

Feladó: Basch Lóránt XII. Városmajor u. 48.

Címzett: Tüskés Tibor főszerkesztő Jelenkor Pécs, Széchenyi tér 17.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

57. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1964. március 6.

A Jelenkor szerkesztőségének

A mai postával érkezett 3. szám vételét igazolva, örömmel látom, a hibátlan nyomtatványt, az egyébként kitűnően színvonalas számban ünnepi beszédemből. Szeretnék néhány példányt nevemben (így: BL kérésére) elküldetni, ha az illetők különben nem kapnák meg a számot. Ezek:

Illyés Gyula (II. Józsefhegyi út 9.)

Weöres Sándor (II. Törökvézi u. 3/c)

Keresztury Dezső (V. Semmelweis u. 4.)

Gellért Oszkár (V. Sziget u. 19.)

Bóka László (VIII. Kisfaludy u. 28/a)

<Pilinszky János> Kardos László Nagyvilág (V. Nádor u. 31.)

Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (VIII. Bródy Sándor u. 5-7.)

Babits Mihály Emlékház, Esztergom

Gyergyai Albert (II. Fillér u. 1.)

Előre is hálás köszönet. Egyben kérném az Ady–Babits fénykép visszaküldését. A többi facsimilét kérem az Egyetemi Könyvtárnak ritkaság anyagához csatoltatni.

Igaz tisztelettel

BL

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. kézirat borítékkal

Feladó: BL XII. Városmajor u. 48.

Címzett: Jelenkor Szerkesztősége Pécs Széchenyi tér 14.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

⁵⁶ Feltehetőleg Németh László *Interjú és levél* [Tóbiás Áronnal készült interjú és Simon Istvánnak, a *Kortárs* szerkesztőjének írt levél], *Kortárs*, 1964/2, 272–278. kapcsán kialakult vita. (T. A.)

⁵⁷ Végül Tüskésnek, többek között Mészöly Miklós *Ablakmosó*-ügye miatt, mégis mennie kellett a folyóirat éléről. Lásd 49. sz. levél. (T. A.)

58. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1964. április 1.

Kedves jó Szerkesztóm,

e levél indítéka több. Elsőbb azt közölni, hogy a Babits-beszédnek szélesebb körökben és nagyobb visszhangja volt, bármely korábbi publikációmnál. Sajnos kevés példányban árusították, napok alatt elfogyott (Pécsett bizonyára nem), és magam is szeretnék még néhány példányt eljuttatni azokhoz, akiket illet. (Elsősorban a Babits-emlékháznak, amelynek dukál is). Még az apró betű se tartotta vissza az olvasókat, ha ezt hangsúlyozták is. Szóval aggályai alaptalannak bizonyultak.

A másik indítékom, hogy felhívjam figyelmét Horgas Béla⁵⁸ fiatal költő tehetségének meglepő jeleire. Somogyi legényke ő is, villanyszerelő ma is még (bár már az esti egyetem hallgatója). Ha én lapszerkesztő lennék – (vagy Osvát szerkesztene) – biztos vagyok, a folyóirat nem kisebb előnyére válnék, az ő gyakoribb vagy egyszerre több verssel szerepeltetése, mint ő néki <egy> a kiemelés a Jelenkorban. Új költőket igyekezzünk szóhoz juttatni, de ha egy-két kimagaslót találunk (Kalász⁵⁹ is az), rá kell feküdnünk, ha a sok újonc rovására is.

Sok üdvözzellett öreg barátja

BL

Van válasz az Irod.tört. Intézetből?

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. kézirat borítékkal

Feladó: BL. XII. Városmajor u. 48.

Címzett: Tüskés Tibor Jelenkor szerkesztője Pécs Széchenyi tér 17.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

59. Tüskés Tibor Basch Lórántnak

1964. április 10.

Kedves Doktor Úr,

nagyon köszönöm levelét, örülök, hogy a beszéd közlése jó visszhangot keltett, bizony hozzám holmi hivatalos morgolódás is eljutott, sőt határozott véleményként is megfogalmazták azon a beszélgetésen, ahol a Jelenkor idei első három számát tették mérlegre a napokban. No, most már mindegy. A kifogás az, hogy a Jelenkor a Nyugat-nak és írónak valami megemelt tisztelettel adózik, értékeit túlbecsüli, nem elég kritikával adózik. De hát ezt azok a főiskolai tanárok mondják, akik savót szűrnek minden értékből, s fogcsikorgatva hajtanak csak fejet az előtt, ami mégiscsak kiállta az idő próbáját.

Köszönöm, hogy foglalkozik Horgas Béla sorsával, bár a fiú tehetsége nem ismeretlen előttem, mint az áprilisi számban közölt két verse is mutatja. Korábban is hozta írását, cikkét a Jelenkor. Bodnár ill. az Irodalomtörténeti Intézet semmiféle választ nem adott, de most már nem is akarok senkit sem fárasztani a közbenjárásért. (M. Miklós legutóbb tájékoztatott, hogy Bodnár azt ígérte neki, hogy ír majd.) Ha sikerül – remélem rövidesen – megszabadulni a szerkesztéstől, a magam kedvére is megcsinálom a munkát. (Ha – mint

⁵⁸ Horgas Béla (1937–2018) költő, író, szerkesztő, publicista. Horgas Bélának épp a levéllel egyidőben, 1964 áprilisában jelennek meg versei a *Jelenkorban*. (S. Zs.)

⁵⁹ Kalász Márton (1934–2021) költő, író, műfordító. Versei 1960 óta rendszeresen megjelentek a *Jelenkorban*. (T. A.)

az Irodalomtörténeti Füzetek legújabb számaként látom – érdemes pl. Juhász Gyula egyetemi éveiről írni.⁶⁰ talán Babits egy évtizedes pécsi diákélete is megérdemli a figyelmet.)

Őszinte tisztelettel és szeretettel köszöntöm:

Tüskés Tibor

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. gépirat aut. aláírással Jelenkor fejléces papíron

Címzett: dr. Basch Lóránt Budapest

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Basch Lóránt-hagyaték V.3820/14/10

60. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1964. április 17.

Kedves jó Szerkesztőm,

köszönöm 10-iki szíves sorait. Értem, hogy a vaskalaposoknak a pécsi beszéd nem volt ínyére. Íróbarátaim közt akadt, aki elég bátornak is találta. De sokan örültek, Bóka⁶¹ pl. ex katedra felhívta rá hallgatói figyelmét, – az érdem az Öné, hogy ezt lehetővé tette.

Sajnáltnám, ha többé nem küldhetnék közlésre érdemest a Jelenkornak, – ami azt jelenti, hogy sajnálnám, ha másnak adná át Nessus-ingét. De most úgyis a készülő könyv köti le minden erőmet. 1965. febr. a terminusom.

Töröm a fejemet, hol lehetne publicitást nyerni „B. pécsi évei”-nek. Talán 66-ban a Szépirodalminál. Természetesen az archívum rendelkezésére áll;⁶² utána nézek, hogy mivel járulhatnánk hozzá. Az esetleg függelékbe kerülő későbbi kapcsolatokra felhívom figyelmét, hogy a tervezett „Öttorony” előszava – annak idején megjelent a „Sorsunk”-ban (Weöres emlékszik) és kézirata talán megvan Várkonyinál.⁶³ Bármily kételyében forduljon hozzám. Dr. Babits István is, aki a Nagyszótárnál dolgozik (a Múvelőd. Min.-ban) bizonyára tud egymásról. Brisits cikkét a Vigiliában nyilván olvasta, – sok a feltevés benne, kevés a dokument.⁶⁴ De mindenképp írja meg!

Őszinte baráti üdvözlését küldi

Basch Lóránt

Kéziratleírás, lelőhely

2 f. kézirat borítékkal

Feladó: BL. XII. Városmajor u. 48.

Címzett: Tüskés Tibor a Jelenkor szerkesztője Pécs József utca 13.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

⁶⁰ Grezsa Ferenc: *Juhász Gyula egyetemi évei 1902–1906*. Irodalomtörténeti füzetek 44., Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964. (T. A.)

⁶¹ Bóka László (1910–1964) író, költő, irodalomtörténész, egyetemi tanár. (S. Zs.)

⁶² Az OSZK-ban levő Babits Archívum anyaga, melynek egyik kurátora Basch Lóránt volt. (T. A.)

⁶³ A pécsi egyetem fiataljai, többek közt Weöres Sándor, Takáts Gyula, Tatay Sándor és Várkonyi Nándor, 1935-ben új folyóiratot terveztek indítani. A lap címe, Pécs jelképeére hivatkozva, Öttorony lett volna. Babitsot kérték fel, hogy írjon pár üdvözlő sort a tervezett kiadás elé. A folyóirat ekkor csak terv maradt. A Babits-szöveget kéziratból Várkonyi Nándor közölte a *Sorsunk*-ban. Babits Mihály: Üdvözlés. *Sorsunk*, 1947/7–8, 385–386. (T. A.)

⁶⁴ Brisits Frigyes: Babits Mihály diákéveinek nyomában. *Vigilia*, 1963/2, 81–89. (T. A.)

61. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1965. augusztus 12.

Kedves tanár úr,

nagyon köszönöm, hogy gondolt rám. Azóta archívumunk a gyerekkori levelezés anyagában érdekes dokumentumokkal gyarapodott. Azt hiszem, sok mindent lehetne még felfedni. Egy sajtóhiba végigkíséri közleményeit. A curriculumban nem Szókratészről van szó, hanem Isokráteszről a szónokról, akit a filológusok a szónoki nyelv legnagyobb mesterének tartanak, de érthető, hogy Babits unta diákkorában. Bizony a Jelenkor – a múlté.⁶⁵ Érdeklődéssel olvasom itt-ott megjelenő cikkeit.

Őszinte becsüléssel öreg híve

Basch Lóránt

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. kézirat borítékkal

Feladó: BL. XII. Városmajor u. 48.

Címzett: Tüskés Tibor gimn. tanár Pécs Surányi M. utca

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

Közölve: Tükrök között, 2014, 187.

⁶⁵ Utalás arra, hogy Tüskés 1964 júniusáig volt felelős szerkesztője a *Jelenkornak*. (T. A.)

AZ AUTOFIKCIÓ PROBLÉMÁJA BORBÉLY SZILÁRD INTERJÚIBAN ÉS ESSZÉIBEN

„bene vixit qui bene latuit”
(Ovidius: Liber tertius. IV. 25.)

Borbély Szilárd írói magatartásában jelentős változás kezdődött a 2000-es évek közepén. A változás nyilvánvaló jele, hogy amíg korábban tartózkodott attól, hogy közvetlenül rá vagy a családjára vonatkozó személyes közléseket tegyen, 2004-től hangsúlyos pillanatokban és helyeken vállalkozott ilyen közlésekre. Amíg korábban ritkán adott interjúkat, ettől kezdve megszorodnak a vele készült interjúk, és azokban nagy gondot fordít saját személyiségének közvetlen megkonstruálására a nyilvános térben. Az interjúk másik szerepe az volt, hogy a megjelent kötetekre vonatkozó magyarázatokkal, háttérinformációkkal lássa el az olvasóit, irányítsa az érdeklődésüket és az olvasatokat. Az interjúk mellett az önéletrajzi esszék száma is megnő. Bonyolítja a problémát, hogy önéletrajzi információkat tartalmazó írások a *Halotti pompa* függelékében és az *Árnyképrajzoló* című kötetben is megjelennek, továbbá az is, hogy ettől kezdve mind a költői, mind a prózai munkák sok esetben ismételnék meg fikciós keretek közt olyan részleteket, történeteket, helyeket, amelyeket az olvasó az interjúkból és az önéletrajzi esszékből ismerhet. Ez vezette arra az értelmezőket, hogy Borbély Szilárd több művét autofikcióként olvassák.

Az autofikció fogalmát köztudomásúlag Serge Doubrovsky francia író használta először 1977-ben megjelent *Fils* című regényének előszavában. E helyütt az önszínrevitel módjait, szándékait és mindezek következményeit vizsgálom az életműben. Mindazonáltal fontosnak tartom Claudia Gronemann megállapítását az autofikciós próza egzisztenciális meghatározottságáról, mert megfigyeléseit Borbély Szilárdra is érvényesnek látom: „az autofikció sok írónak nyújtott lehetőséget arra, hogy olyan módon foglalkozzon önmagával, ami túlmutat a klasszikus irodalom műfajain, és azok kulturálisan meghatározott normáin. Az autofikció az írás egzisztenciális motívumait tárja fel, és emeli azokat az alkotóelemek közé az önéletrajzi vitában. Az írás a létezés szerves részévé válik, a szubjektivitás nyelvi úton történő előállításának véget nem érő folyamatává. A referenciális én önmagát – a szöveg szövetében – egy fikció részeként fogja fel, mert egyetlen szerző sem állíthatja, hogy ismeri saját történetének valódi jelentését”.¹ E megfogalmazás több mozzanatát kiemelendően tartom. Az egyik az, hogy a szubjektivitás csak nyelvi úton állítható elő, és így csak a sohasem végleges, mindenkor befejezetlen nyelvi megalkotottság mikéntjében vizsgálható. A másik mozzanat, ami a szubjektum eredendő nyelvi megalkotottságához kapcsolódik, hogy a referenciális én eleve egy fikció része, nem másodlagosan válik azzá. A harmadik mozzanat pedig az, hogy minden autofikcióban a saját történet építése és a jelentések keresése egyszerre zajlik.

¹ Claudia Gronemann: Autofiction. In: Martina Walter-Egelhaff (szerk.): *Handbook of Autobiography/ Autofiction*. De Gruyter, Berlin/Boston, 2019, 245.

Talán ezzel az utóbbi mozzanattal magyarázható, hogy az autofikció mint az irodalmi alkotás sajátos módja Borbély Szilárdnál nem csupán interjúkban és esszékben zajlik, hanem költői és szépprózai művekben is. A saját történet megkonstruálása és jelentéseinek keresése az ő esetében a 2000-es évek közepétől azonossá válik az írással.² Ebből a szempontból nem vonhatunk éles határt a szépprózai alkotások, az esszék és az interjúk közé. Ezzel kapcsolatban megjegyzendő, hogy az írók elvileg sincsenek morálisan arra kötelezve, hogy nyilvános, egyes szám első személyű megszólalásaikban igazat mondjanak. Ott vonják meg a fikcionalitás határait, ahol akarják. A fikció pedig nem azonos a hazugsággal, nem helyezhető el az igazmondás és a hazugság rendszerében. Amikor a következőkben kérdőjeleket teszek Borbély Szilárd önelbeszélésének bizonyos pontjai mellé, nem az vezet, hogy „leleplezzem”, még kevésbé az, hogy pszichológusként megértsem és magyarázzam azokat a pszichés folyamatokat, amelyek ilyen önkép kialakulásához vezettek. Kizárólag az vezet, hogy magát a jelenséget láthatóvá tegyem, és azt közelebről a Borbély-szöveg, tágabban az irodalom jelenségeként tegyem felfoghatóvá.

Ahogy Száz Pál már nyomatékosan jelezte, az autofikció kérdése Borbély Szilárd esetében, ahogyan valószínűleg minden más esetben is, szorosan összefonódik az emlékezés és a felejtés problémájával. Feltételezhető, hogy az autobiográfia terében azért van szükség több-kevesebb fikciós munkára, mert az emlékezet mindig karöltve jár a felejtéssel. Az emlékezet szövetében minden esetben kisebb-nagyobb hiányok mutatkoznak, amelyeket dokumentumokkal alátámasztható módon vagy mások emlékezetének ellenőrzött felhasználásával nem lehet kitölteni. Az emlékezetnek ez a felfogása azonban azt feltételezné, hogy mindaz, amire képesek vagyunk emlékezni, tehát amit az emlékezés mentális képessége hozzáférhetővé tesz számunkra, tárgyyszerű fedésben van az átélt múlttal, míg a képzeletnek, ami szintén mentális képességünk, de nincs része az emlékezésben, csak másodlagos szerepe van az átélt múlt rekonstruálásában. Ez a koncepció azonban valószínűleg nem állja meg a helyét. Már Plótinosz is úgy gondolta, hogy az emlékezet olyan lelki képesség, amely magában foglalja a képzeletet is. Az emlékezet ugyanis szerinte nem aktuális képet vagy anyagi lenyomatot őriz a távollévő tárgyról, hanem anyagtalan képzeleti képet, és annak a folyamatnak, ahogyan ez a képzeleti kép kialakul és változik, megvan a saját dinamikája.³ Az emlékezetkutatás későbbi időszakai sokféleképpen bizonyították, hogy az emlékezet és a képzelet kölcsönösen feltételezik egymást, és nem választhatók szét. Ha ez így van, akkor az autofikció fogalma nem az énelbeszélés megszületésének folyamatára, csupán egyezményes és változó műfaji kódokra vonatkozik, és külön nevet ad egy olyan irodalmi jelenségnek, amely nagyon régen, feltehetőleg a kezdektől velünk van.

Érdeemes inkább olyan modellből kiindulnunk, amelyben az emlékezet és a képzelet munkáját a múlt megőrzésének és konstruálásának kölcsönös folyamataként értjük meg. Igazi nehézséget azonban a felejtés elhelyezése jelent a képzeletben. A felejtés az emlékezet és a képzelet, vagyis a megőrzés és a konstruálás ellentéte volna? A hétköznapi gondolkodásunk az emlékezést természetes adottságnak tekinti, míg a felejtést hibának, elhalványodásnak, esetleg trauma vagy betegség következményének. Mint látni fogjuk, Borbély Szilárd is így beszélt a felejtésről a vele készített interjúkban. Az emlékezet- és a felejtéskutatás viszont egyre inkább olyan modelleket állít fel, amelyek nem azt magyarázzák, miért felejtünk el valamit, hanem hogy miért emlékszünk rá egyáltalán. Az interferenciaelmélet szerint például a felejtés a különböző emlékek egymás közötti interferenciájának

² Több pusztá egybeesésnél, hogy a zsidó motívumok beáramlása az életműbe ugyancsak 2005-től erősödik meg. Vö. Száz Pál: Mnemosziné és Mózes. In: Lapis József – Száz Pál (szerk.): *Körülírások. Tanulmányok Borbély Szilárd életművéről*. Alfold Alapítvány, Debrecen, 2024, 126.

³ Vö. Michael Schramm: Erinnerung und Vorstellung. In: Christian Tornau (szerk.): *Plotin Handbuch*. Metzler Verlag, Würzburg, 2024, 197.

eredménye. Minél inkább hasonló egymáshoz két vagy több esemény (például ha arra kell emlékezni, mi történt egy átlagos iskolai napon egy hónappal ezelőtt), annál valószínűbb, hogy interferencia lép fel.⁴ Ha viszont az eseményben van valami különleges, ami nem interferál más eseményekkel, akkor könnyebb lesz rá emlékezni. Az emlékezet nyomelmélete szerint viszont az emlék kialakulása és az emlék felidézése között bekövetkező eseményeknek nincs hatásuk a felidezésre. E tanulási modell alapján az események az agyban fizikai és kémiai változásokat idéznek elő, és ezek „nyomot” eredményeznek. A rövid távú memóriában lévő „nyom”, vagyis az agyban bekövetkező fizikai-kémiai változás eredménye csak néhány másodpercig tart. Ha a nyomot nem rögzítjük az emlék többszöri felidezésével, vagyis ha nem idézünk elő szándékosan neurokémiai változásokat a hosszú távú memóriában, akkor a rövid távú emlékezet nem őrzi meg, nyomvesztés történik.⁵ Az irodalomban legismertebb, mert már Proust által is használt emlékezetelmélet szerint az információ csak akkor hívható elő a memóriából, ha előhívási jelek kapcsolódnak hozzá. Ilyen előhívási jel lehet egy szag, egy íz vagy bármilyen szenzuális inger.⁶

Anélkül, hogy ezeknek az elméleteknek a részleteibe bocsátkoznánk, ennyiből is elfogadható lehet, ha a felejtést olyan természetes folyamatnak tekintjük, amely helyet ad az emlékezet és a képzelet konstruktív munkájának. Borbély Szilárd több interjúban is nyomatékosította, hogy nemigen maradtak felidézhető emlékei a gyerekkorából. Molnár Csabának például így vallott 2006-ban, tehát évekkal azt megelőzően, hogy a *Nincsteleneken* dolgozni kezdett volna, de már akkoriban, amikor folyamatban volt az új Borbély Szilárd-imázs megalkotása:

Emlékeim eltűntek. Többször estem át, különféle fokozatok szerint, olyasféle tapasztalatokon, amit a klinikai nyelv depresszióknak nevez. Ahogy visszagondolok, már iskolás korom előtt is, aztán közben is volt két-három igen mély időszak, aztán húszas és harmincas éveim közepén ismét. Úgy tízévenként rendszeresen depressziós lettem, mert valahogy nem éreztem magam a helyemen. És nem is érzektem magam az időben, mindig ki-kiestem belőle. Nem volt hozzá erőm, hogy hozzáigazodjak. Nem voltam képes felvenni a ritmusát, és kipotyogtam belőle. Ilyenkor be-bekerültem valamely klinikára, hosszabb-rövidebb ideig. Gyógyszereket adtak, amelyek segítettek elvenni az emlékeimet. De azok, azt hiszem, maguktól is eltűntek volna. Ahogy gyerekkorom emlékeiből egy-két nap maradt meg, miközben hosszú évekről semmi nyom.⁷

Az emléknymozgást Borbély Szilárd a pszichiátriai kezelése során kapott antidepresszánsok mellékhatásának tekintette. A szempontunkból mellékes, hogy valóban ez volt-e az ok. Fontosabb az állítás, hogy alig maradtak emlékei a gyerekkorából. Ebből viszont nem vonhatunk le messzemenő következtetéseket. Nem tudjuk, ebben a pillanatban igazat mondott-e, tehát hogy valóban nem tudott hozzáférni az emlékeihez. Másrészt azt sem tudjuk, hogy később nem váltak-e mégis elérhetővé számára. Ha azonban igaznak tételezzük az állítást, és az emlékekhez vezető utak elzárultak vagy eltűntek, akkor ez a mondat arra ösztönzi az olvasót, hogy ne annyira a felidézett tartalomra, sokkal inkább a

⁴ K. P. Darby – V. M. Sloutsky: The cost of learning. Interference effects in memory development. *Journal of Experimental Psychology*, 2015/2, 410–431.

⁵ T. J. Ricker – E. Vergauwe – N. Cowan: Decay theory of immediate memory. From Brown (1958) to today (2014). *Q Journal Experimental Psychology*, 2016/10, 1969–1995.

⁶ T. R. Jonker – P. Seli – C.M. Macleod: Less we forget. Retrieval cues and release from retrieval-induced forgetting. *Memory and Cognition*, 2012/8, 1236–1245.

⁷ Borbély Szilárd: Ráéró idő. Beszélgetés Molnár Csabával. In: Uő.: *Egy gyilkosság mellékszálai*. Vigilia, Budapest, 2008, 172.

tartalom konstruálásának módjára összpontosítson. Amikor ezt teszi, saját reakcióira is reflektálnia kell. Mert hiszen az is nyilvánvaló, hogy az autofikció kiterjedt művelésének köszönhetően Borbély Szilárd munkái másfajta olvasói attitűdöket hívtak elő és erősítettek meg a 2000-es évek közepétől kezdve, mint korábban.

Habár fentebb azt mondtam, hogy az interjúk, esszék és a szépirodalmi alkotások között ebből a szempontból nem lehet határokat kijelölni, a következőkben mégis csak az interjúkban és az esszéikben tapasztalható autofikciós gyakorlatról fogok beszélni. Ennek a döntésnek több oka is van. Ezek a szövegek a szépirodalmi alkotások szempontjából pretextusként értelmezhetők, önmagukban pedig alkalmasak arra, hogy kezdeményezzék az olvasói attitűdök átalakulását és meghatározzák annak irányait. Ennek vizsgálata nem csupán arra kínál módot, hogy világosabban lássuk, milyen szimbolikus mintázatot alakított ki önmagáról Borbély Szilárd pályájának ebben a szakaszában. Az ekkor kialakított szimbolikus mintázat az irodalom emlékezetgazdálkodását is befolyásolta. Úgy tűnik, az írói személyiség mítosza az öngyilkosság következtében lezajló cserefolyamatokkal igazolva és megerősítve – József Attila esetéhez sok tekintetben hasonlóan – folytatódni tud az író személye körül kialakuló kultuszban az utóélet és a kanonizáció fázisában.

Borbély Szilárd elméletileg és történetileg is reflektált arra a változásra, amely imázsának alakításában bekövetkezett. A reflexió azonban számos kérdésre nem tér ki, más kérdések elől pedig kitér. A *Várad* című folyóirat 2011-ben interjút közölt vele *Nem szeretnék költőként viselkedni* címmel. Az interjút készítő Szilágyi Aladár egyik felvetésére ezt válaszolja:

Nagyot fordult a költészettel a világ. Az, ami a 19–20. században még nagy érdeklődés tárgya volt, hogy Petőfi Sándor, Ady Endre mit gondol, mit csinál, és hogy Petőfi, Ady fontosnak érezte ezt mindenkivel közölni, ez most már eltűnt. Az afféle agresszió – elvárás –, amit a költészet gyakorolt a közösséggel szemben és fordítva, ez megváltozott. Az elvárás, mely szerint »úgy kéne viselkednem, mint egy költőnek«, engem zavart. Ebben az értelemben nem vagyok költő, ebben az értelemben nem szeretnék költő lenni... Azt éreztem a rendszerváltás után, hogy a mi dolgunk már terhére van annak a világnak, társadalomnak, amelyben élünk. A költészet, a művészet, mindez kellemetlenné vált, folyamatosan az áradt mindenhol, politikusoktól, közbeszédből, közhangulatból, hogy erre már igazából nincs szükség, ez az egész hagyomány, amit a költészet, az irodalom életben próbál tartani, halott dolog, nincs rá szükség, időszerűtlen. Tessenek csendben lenni, és meghúzni magukat!⁸

Borbély Szilárd feltételezi, hogy a költő társadalmi működésének lényege a modernség korában az volt, hogy valamiféle vélt vagy valós megrendelést teljesítve, folyamatosan beavatta a közönséget az életeseményeibe és a gondolataiba. Feltételezi továbbá, hogy erre ma már nincs társadalmi megrendelés. A reflexió mélyebb rétegében azonban felismeri, hogy a költői szerep színrevitele kölcsönös agressziót jelent a költő és a közönség viszonyában. Ezt az agressziót elvileg elutasítja, hiszen ezen a ponton ki mondhatná azt, hogy ő is ilyen vagy ehhez hasonló agressziót kíván gyakorolni a közönségre, és cserébe készséggel befogadja az intencionált közönségigényben rejlő beavatkozást. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy ő maga nem gyakorol agressziót, egyáltalán, hogy elkerülhető lenne az agresszió, amikor egy személy a nyilvánossághoz való hozzáférés hierarchikus és aránytalan hatalmi helyzetét arra használja fel, hogy önképét, élettörténeti elbeszélését, gondolatait mások érdeklődésének terébe helyezze, érzelmi bevonódást gerjesszen, és

⁸ Borbély Szilárd: *Nem szeretnék költőként viselkedni*. *Várad*, 2011/9, 15.

mások figyelméből minél nagyobb részt vonjon magára. Borbély Szilárd a 2000-es évek közepétől kezdve egyre hangsúlyosabban falusi⁹, a régmúlthoz kötődő, többszörösen deprivált emberként tüntette fel magát az interjúkban és esszéikben, ami abban a pillanatban már biztosan hamis állítás volt, hiszen egy nagy presztízzsel rendelkező egyetem oktatójaként dolgozott, mindenekelőtt pedig rendelkezett a megszólalás, a narratíva felállításának hatalmával, amihez mások készségesen teret adtak számára. A helyzete valójában erősen privilegizált volt. Ennek, mint látni fogjuk, a származás családi elbeszélésének megalkotásában messzemenően lesz szerepe.

A *Halotti pompa* első kiadása 2004-ben jelent meg a Kalligram Kiadónál. A megjelenést követően Kiss Szemán Róbert, a *Vigilia* korábbi szerkesztője, aki 2003-ban vette át a Prágai Magyar Intézet vezetését, meghívta Borbély Szilárdot Prágába. A 2004. október 5-én megrendezett esten a szerző a *Halotti pompából* olvasott fel. Elhangzottak Lucie Szymanowska fordításai is¹⁰, és sor került egy nyilvános beszélgetésre a fordító, Kiss Szemán Róbert és a szerző között. A következő hónapban megjelent egy interjú Borbély Szilárddal a *Roš chodeš* című havilapban, amely a cseh-, morvaországi és szlovákiai zsidó hitközségek orgánuma. A lap szerkesztősége Prágában működik. Feltételezem, hogy az interjúra a Prágai Magyar Intézetben megrendezett estet követően került sor. Elsősorban az októberi beszélgetés, de egyes részleteiben a novemberi interjú alapján készült az az interjúszöveg, amely később az egész pálya legfontosabb megnyilvánulásának bizonyult ebben a műfajban. Nyomtatásban először a *Pannonhalmi Szemle* 2005. évi első számában jelent meg, majd része lett az *Egy gyilkosság mellékszálai* (2008) című kötetnek is.

Az interjú első része Kafkáról szól, arról a szellemi viszonyról, amely Borbély Szilárdot Kafkához fűzte. „Kafka a zsidó sorsban rejelő és a kereszténységgel közös tragédiáról beszél nekem, arról a mélypontról, ahol kulturálisan és vallásilag vagyunk.”¹¹ A mondat világosan kifejezi, hogy a szerző szerint van, és általános utalásként értelmesen szóba hozható „zsidó sors”, és hogy az ebben rejelő tragédia rokon a kereszténység tragédiájával, bármiként gondoljuk is el egyiket, illetve másikat. Mivel a következő mondatban már Kertész Imréről, majd Auschwitzról beszél, az is nyilvánvaló, hogy bár Kafka 1924-ben meghalt, Borbély Szilárd is azok közé tartozik, akik döntően a holokauszt felől olvassák a Kafka-életművet. Sőt, Kertész Imre esszéiből megértve állítja, hogy Auschwitz „működik”. „A táborok bezárásával Auschwitz nem ért véget. Azóta benne élünk, csak már természetesennek tűnik.”¹² Kafka és Kertész neve ebben az elbeszélésben azonosítja egymással a „zsidót” és „Auschwitz” elszenvetését, ami a kereszténység számára elsősorban a szenvedő Emberfia jelenbeli valóságával lép kényszerítő rokonságba. Az interjú következő kérdésén Lucie Szymanowska teszi föl ekképp: „A költészeted a keresztény és a zsidó hagyományhoz kapcsolódó motívumok egyaránt áthatják. Mindennapjaidban, azt hi-

⁹ „Én falusi vagyok, két kicsi faluban éltünk, először egy nagyon kicsi faluban, amit úgy hívnak, hogy Túrricse. Ha átmegyünk a határon, akkor Zajta, Tiszaberek, aztán Túrricse következik. A határtól a harmadik falu. Mi ott laktunk egy kicsi faluban, aztán egy kicsit nagyobb faluban, egészen addig, amíg el nem keveredtem az egyetemre, azóta Debrecenben lakom. Azt szeretném csak mondani, hallottam, hogy nagyváradinak lenni milyen nagy dolog, és a falusiakhoz képest ez egy hatalmas vízvázalást. Én alapvetően falusi vagyok, és az is maradok most már, hiába élek városban valamennyi ideje. Alapvetően a gyerekkorom, minden, ahogy világot látok, ahogy gondolkodom, ahova szeretnék tartozni, az falu, nem város. Ott nem éreztem jól magam.” Borbély Szilárd: Az élet van előbb, aztán a szöveg. Beszélgetés Kőrössi P. Józseffel. *Várad*, 2011/9, 4.

¹⁰ A *Halotti pompa* cseh kiadása a 2006-ban megjelent második, bővített kiadást vette alapul, és ugyancsak 2006-ban adta ki *Pompa funebris* címmel Lucie Szymanowska fordításában az Opus Kiadó.

¹¹ Borbély Szilárd: Az igazi nevem nem ismerem. In: Uő.: *Egy gyilkosság mellékszálai*, 88.

¹² Uo.

szem, katolikus vagy. A zsidó sorssal való mély azonosulás innen ered?"¹³ Amikor Borbély Szilárd erre a kérdésre válaszol, olyan származásörténetet oszt meg a kérdezőkkel és a jelen lévő hallgatósággal, amely egy feltételezett családi titokba avatja be őket:

Éz személyes ügyem is, kínos történet, életünk szomorúságához tartozik. Kicsit kusza és tisztázhatatlan helyzet volt az, amelybe születtem. Kilencéves koromig egy picike, eldugott faluban éltünk, talán ötszázan laktak ott összesen. Ebben a faluban 1944 előtt egyetlen zsidó család élt, mígnem '44 májusában a csendőrök székereen elvitték őket Szatmárnémetibe,¹⁴ a gettóba. Három generáció, apa, anya, a fiuk és annak felesége, meg két gyerekük élt együtt. Csak a fiú jött vissza Auschwitzból. Szemben laktak az édesapám szüleivel. Korábban azonban, 1933-ban az apai nagyszüleim velük együtt, egy portán éltek, az utca túloldalán. Az édesapám, aki a baljós 1933-as évben született, a falusi és a családi pletykák szerint balkézről született, vagyis fattyú gyerek volt. Titok volt ez, de nyílt titok. Amint nagyobbacská lett, édesapám járt át a szigorúan vallásos családhoz sábeszkor begyűjtani a tüzet az odakészített sólet alá, lámpát gyűjtani vagy befűteni, meg ilyenek. Emberi dolog, megesik az ilyen. Ez a nyílt titok a zsidótörvények és a növekvő antiszemitizmus idején vált egyre kínosabbá. Persze ő nem számított semmiképp sem zsidónak, de gyanakvással és félelemmel teli időszak következett. Ettől kezdve a család, amelyben született, védte, de nem szerette. Boldogtalan élete volt, egy ötgyerekes család nehéz történetével. Aztán majd húszéves kora körül kérvényezte a minisztériumban a nevének megváltoztatását.¹⁵

A kérdező közbevételére megerősíti, hogy a Borbély felvett név, a Szilárd keresztnévet pedig nagymamája kérésére az ő egyik korán elhalt unokája után kapta. Majd folytatja:

A zsidó család nevét sem tudom, ugyanis a család Trianon után települt Magyarországra. Az ő családnevük is magyarosítás eredménye volt, azt hiszem, és előtörténetükről nem tudok semmit. Ez így kicsit furcsán, költőien hangzik, de az igazi nevem nem ismerem. Édesapámnak a táborból visszatért és vallását elhagyó féltestvérével távolságtartó viszonya volt. Ez a férfi a bátyámat és engem szeretett. Saját gyerekei, úgy tudom, öt és hét évesek voltak, amikor elvitték őket. A faluban bennünket, a bátyámat és engem Gogának és Majomnak¹⁶ csúfoltak. Én voltam a Majom. A zsidó család ugyanis Erdélyből települt be, innen volt a kisfiú neve Goga. Bennünket elzárva neveltek a velünk egykorú gyerekektől. Ha néha kiszöktünk és találkoztunk a többiekkel, gyakran leköpködtek, megaláztak. Nem értettem, miért. A faluban érezhető gyűlölet vett körül.¹⁷

¹³ Uo., 89.

¹⁴ Téves közlés. Túrricséről és környékéről nem a szatmárnémeti, hanem a mátészalkai gettóba hurcolták a zsidókat.

¹⁵ Borbély: Az igazi nevem..., 89.

¹⁶ A Goga csúfnév valóban utalhat arra, hogy a falubeli gyerekek román eredetűnek tekintették a családot. De ennek kézenfekvőbb oka az apai nagymama, Pap Mária felmenőinek román származása, amiről a *Nincstelenek*ben is bőségesen szó esik (a regényben Pop Máriaként szerepel). A Majom csúfnév viszont a többi falubeli fiú szemében meg nem értett és megvetett különösségre utal, aminek nincs köze az etnikai származáshoz.

¹⁷ Borbély: Az igazi nevem..., 90.

Nézzük, miket állít Borbély Szilárd:

1. Élt Túrricsén egy zsidó család, akik 1920 után Erdélyből települtek a faluba. Nagypapa, nagymama, a fiúk, annak a felesége és két gyerek. Borbély Szilárd azt állítja, sem a zsidó család magyarosított, sem a korábbi, feltételezhetően német hangzású nevét nem ismeri.

2. Borbély Szilárd nagyszülei 1933-ban közös portán éltek ezzel a családdal. Később átköltöztek az utca túloldalára.

3. Borbély Szilárd apja, Borbély Mihály balkézről való gyerek volt. A nagymama öszszefeküdt a zsidó család fiatalabb férfitagjával. Ez a faluban és a családban is tudott dolog volt. Borbély Mihály sábeszgojként a szombat bejövetele után átjárt a zsidó családhoz, amelyből félig származott.

4. A zsidótörvények nem érintették Borbély Mihályt, de a testvérei, a tágabb családja elfordult tőle. Ez még az '50-es években is érzékelhető volt, olyannyira, hogy Borbély Mihály húszéves kora körül, tehát 1953 táján a belügyminisztériumban kezdeményezte a neve megváltoztatását. Ekkor lett Bikásból Borbély.

5. A falu antiszemita közhangulata és általában a gyűlölet légköre még a '60-as években is olyan erővel kitartott, hogy Borbély Mihály fiait csúfolták, rendszeresen megalázták a vélt származásuk miatt.

6. A család második generációjába tartozó fiú jött haza. Ott maradt a faluban, a vallási szokásokat már nem tartotta. Ő másokkal ellentétben szerette Borbély Mihály gyerekeit.

7. Az interjú későbbi részében azt állítja, hogy a testvéreiben olyan indulatok éltek Borbély Mihály ellen a vélt származása miatt, hogy „apjuk halála után kitagadták, szeméretve, hogy nem az apjuk fia. Erre már jól emlékszem. Ez nagyon fájt neki”.¹⁸

Nincs ok kételkedni abban, hogy Borbély Szilárd ezeket az állításokat egytől-egyig igaznak tekintette. Nincs ok kételkedni abban, hogy ezek az állítások számára megélt valóságot jelentettek. A későbbiekben több interjúban megismételte őket, és végül a *Nincstelenek* regényvilágába is beépültek. Akkor sincs ok a kételkedésre, ha bizonyos helyeken hiperbolikusan fogalmaz, túlzásokba esik. Amikor azt állítja, hogy „igazi nevét” nem ismeri, az olyan túlzás, amely első pillantásra bizonyára figyelmet kelt. Borbély Mihály nevét természetesen ismerte, és azt is tudta, hogy eredetileg Bikás Mihálynak hívták. Az „igazi név” tehát arra vonatkozik, hogy nem a Bikás család, hanem az elhurcolt zsidó család sarjának tekintette magát. Az *élet van előbb, aztán a szöveg* című beszélgetésben, amelyet Kőrössi P. József készített a *Várad* számára, arra emlékezett, hogy milyen meséket hallott az apjától és a nagyapjától gyerekkorában. Itt tehát nagyon is emlékezett a gyerekkorára, és azt is elárulja, hogy a nagyapja mesélt neki esténként, ami viszont cáfolja, hogy a nagypapa rossz viszonyt ápolt volna az állítólagos fattyúval és annak gyerekeivel. Kőrössi P. József visszakerdező, hogy most melyik nagyapjáról beszél. „Ez a létező nem valódi. Mert volt a nemlétező valódi, Auschwitzban tűnt el, őt nem láthattam. De volt a létező, nem valódi, akiről nem tudtam sokáig, hogy nem ő az igazi nagyapám, de úgy szerettem és úgy éltem vele. Ő kulák paraszt volt, nagyon rendes, kedves ember, és neki volt egy hatalmas gazdasága, eszközökkel, mindennel”¹⁹. Borbély Szilárd a „nem létező, valódi” családnak is tudta, tudhatta a nevét. A *Nincstelenek* megnevezi ezt a családot, Mózesnek hívják őket. Ugyanerről a névről tud Halmos Sándor is, a *Szatmár vármegye zsidósága* című munka szerzője: „Mózes Lajos 1906-ban nyitott kereskedést Túrricsén, virilis képviselő lett. Az 1920-as években a faluban gazdálkodott Grosinger Salamon és fia, Miklós, aki később a Szatmár megyei birtokok ispánjaként működött. 1941-ben a Mózes család tagjai – hat fő – éltek a településen, akiket a mátészalkai gettóból vittek Auschwitzba. Egyikük sem élte

¹⁸ Uo., 91.

¹⁹ Borbély: *Az élet van előbb...*, 6.

túl a deportálást.”²⁰ Halmos Sándor munkája csak 2008-ban jelent meg, ezt tehát Borbély Szilárd nem olvashatta az interjú idején. Ugyanezt a nevet tartalmazza azonban a *Magyarország kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági címtára 1924* is. A kiadvány szerint Túrricsén 1924-ben Mózes Lajoson kívül egy másik zsidó szatócs, Weiszberger Bernát is működött.²¹ Ugyanebből a kiadványból az is megtudható, Mózes Lajos 1878-ban született a Máramaros megyében található Pusztahidegkúton. Itt is az az adat szerepel, hogy nem Trianon után, hanem 1906-ban telepedett le Túrricsén. Pusztahidegkút ekkor még szintén Szatmár vármegyéhez, annak egy másik járásához tartozott. Ez azért lényeges, mert kizárható, hogy a faluban a letelepedő zsidó családot románnak tekintették, és évtizedekkel később ezért nevezték Borbély Szilárd bátyját Gogának. A szatócsbolt mellett Mózes Lajos egyébként 31 kat. hold birtokkal is rendelkezett. Az első világháborúban a 25. gyalogezred kötelékében szolgált. Feleségét Kain Rózának hívták. Egyetlen fiuk született, József, akivel Borbély Szilárd is találkozott. Mózes József feleségét Schwartz Bellának hívták, a fiukat Mózes Ferencnek.²² A Bikás családról pedig azt tudjuk meg, hogy ifj. Bikás János, Borbély Szilárd nagybátyja 25 hold kültekli földdel rendelkezett. 1938-ra megduplázta a földbirtokot.²³ Megjegyzem, hogy ezekhez az adatokhoz hozzájutni nagyon könnyű volt, és Borbély Szilárdnak, aki képzett filológusként sokat járt könyvtárakba, Kölcsey-kutatóként pedig Szatmár vármegye történeti forrásait is jól ismerte, az internet megjelenése előtt sem okozhatott volna semmiféle nehézséget. Nem tudok más magyarázatot adni, mint hogy valójában nem érdekelte a Mózes család,²⁴ valós tudásra nem volt szüksége rájuk.

Vannak más, lényegesebb állítások is a felsoroltak között, amelyek, ha az igazságokra kérdezzük rá, legalábbis kétségesek. Ilyen Borbély Mihály balkézről való származásának története, és az, hogy a testvérek kitagadták emiatt apjuk halála után. Száz Páltól értesülhettünk először, hogy Borbély Szilárd hagyatékában, számítógépének „Nincstelének” című mappájában, annak „Háttéranyag” és „Bikások” elnevezésű almappájában található egy terjedelmes magánlevél, amely Borbély Szilárd másodunokatestvérétől, Borbély (Bikás) Mihály egyik lánytestvérének unokájától származik.²⁵ A levél 2011. augusztus 1-jei keltezésű. Létezését én is megerősítem. A másodunokatestvér leveléből megtudható, hogy a Bikás családban többeket felháborított és elkésérített *Az igazi nevem nem ismerem* címmel adott interjú. Kiderül belőle, hogy Borbély Mihály említett lánytestvére levelet készült küldeni Borbély Szilárdnak, hogy kifejezze ellenérzéseit, és néhány kérdésben korrigálja a szerző által előadottakat, de tekintettel a szüleivel szemben elkövetett rablógylókosságra és Borbély Szilárd fájdalmára, ezt nem tette meg. Időközben a levélíró unokatestvér nagymamája meghalt. A másodunokatestvér a *Nincstelének* keletkezése közben küldte el a levelét, mégpedig az édesapja kifejezett tiltása ellenére. Arról nincs tudomásunk, hogy Borbély Szilárd válaszolt-e neki.

²⁰ Halmos Sándor: *Szatmár vármegye zsidósága*. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára és Barankovics István Alapítvány, 2008, Nyíregyháza, 137.

²¹ *Magyarország kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági címtára 1924*. Rudolf Mosse Rt., Budapest, 1924, 1461.

²² Uo., 72.

²³ Fábrián Sándor (szerk.): *Magyar városok és vármegyék monográfiája 28. Szatmár, Ugocsa és Bereg K. E. vármegyék 1924-1938*. Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatala, Budapest, 1939, II. (Személyi adattár) 8.

²⁴ *Az igazi nevem nem ismerem* című interjúban Borbély Szilárd arra is utal, hogy a Mózes név nemigen lehetett a család eredeti neve. Ezt megelőzően feltehetőleg német hangzású nevük volt, amit magyarosítottak. Ez a feltételezés legalábbis kétséges. A Mózes név nem magyarosított névforma. Vezetéknévként székelyek között gyakori, köztük szombatos székelyek között is. Feltűnő emellett, hogy a Mózes család ismert férfitagjai közül egyik sem viselt kifejezetten zsidónak tekintett keresztnévet, ami hagyományhű családokban a 20. század első felében még gyakori volt.

²⁵ Lásd Száz: i.m., 121–124.

Lényeges, hogy mi motiválta a rendkívül tapintatos, finom retorikával írott levél megszületését. A levélíró szerint Borbély Szilárd hatalmi helyzetben volt és van a családtagokhoz képest, mert az ő emlékezete az irodalmi nyilvánosság csatornáinak közbejöttével intézményesül, míg a családtagoknak semmilyen eszközük nincs arra, hogy a saját emlékezetüket színre vigyék. Ilyen célja a másodunokatestvérnek nincs is. Mindössze azt szeretné, ha Borbély Szilárd szembesülne az övétől eltérő emlékekkel: „legalább tudd, hogy más olvasat is létezik, csak hát ők nem irodalmárok, nem tudják közzétenni az ő történetüket”. Hasonló helyzetek, ha nem is gyakoriak, ritkának sem számítanak az irodalomban. Az emlékezeti narratívák között normálisnak számítanak az eltérések, és az is, hogy küzdelem zajlik közöttük az érvényesülésért. A küzdelemben szerepet kaphatnak dokumentumok, források, és nagy szerepe van a meggyőzés retorikájának is. Az irodalom mint másodlagos emlékezeti forma egészen más elérést biztosít az elsődleges szóbeli emlékezeti formáknak, és a családi-személyes emlékezeti térből áthelyezi az emlékeket a közösségi-kulturális emlékezetbe. Az „ők nem irodalmárok” kitétel elsősorban arra utal, hogy a családtagoknak nincs lehetőségük az emlékezeti terek közti váltás kezdeményezésére. Ez azért is ébreszthetett bennük nagy feszültséget már a *Nincstelének* megjelenése (2013) előtt is, mert az interjú szokatlanul nagy visszhangot váltott ki, és a főbb állításai később több más interjúban megfogalmazódtak. A *Nincstelének* pedig még ennél is sokkal szélesebb közeggel ismertette meg Borbély Szilárd történetét, immár több nyelven, és – ma már talán ez is kijelenthető – hosszabb távon is a közösségi emlékezet részévé tette. Hogy az ilyen és ehhez hasonló helyzetek milyen morális felelősséget hárítanak a szerzőkre, annak taglalására e helyütt nem térek ki. Az egész jelenséget nem morális kérdésként szeretném megragadni. Annál is kevésbé, mert úgy vélem, nincsenek általános morális normák az ilyen helyzetekre. A döntéseket a szerzőknek kell meghozniuk, lehetőség szerint védelemben részesítve azokat, akiknek nincs beleszólásuk a róluk szóló állításokba, és aztán vállalniuk kell a döntéseikért a felelősséget.

A másodunokatestvér levelének célja azonban nem merül ki abban, hogy a család más tagjainak emlékezetével szembesítse a szerzőt. Ennél alaposabb cáfolatra törekszik. A levélíró tisztában van azzal, hogy a perspektívák különbözőek. Míg a családtagok minden részletet referenciálisan olvasnak, és az általuk ismert valósággal vetik össze, addig az irodalomban a fikciós gyakorlatok nem korlátozódnak a művekben megalkotott valóságokra, kiterjedhetnek a szerző élettörténeti elbeszélésére is. „Az irodalomban az írók, költők közül sokan írtak álnéven, találtak ki magukról fiktív, esetlegesen titokzatos származást, fedtek fel különleges családtörténetet különféle okokból, különféle célok elérése érdekében, bevett dolog ez, már a kezdetektől. Bizonyosan nyilvánosságra hoztak kompromittáló részleteket úgy is, hogy még éltek olyan személyek, akiket vádolt, rágalmazott, megrázott vagy felkavart mindez, mert személyükben voltak érintve. Bizonyosan volt már ilyen az irodalomtörténetben, és az a helyzet, hogy ezzel a beszélgetéssel te is valami ilyesmit tettél, amikor a nagymamád félrelépéséről, származásodról, édesapád testvéreiről állítás bizonyos – véleményem szerint megalapozatlan, sőt egy helyen kifejezetten valótlán – dolgokat” – írja a másodunokatestvér. Ezt követően a levélíró hagyatéki dokumentumokra hivatkozva cáfolja, hogy a testvérei bármilyen indokkal kitagadták volna Borbély Mihályt. Továbbá a nagyanyja és Bikás Andor, Borbély Mihály fivérének emlékeire támaszkodva azt is cáfolja, hogy Borbély Mihály Papp Mária és Mózes József törvénytelen kapcsolatából született volna. A sorokból kiérezhető felháborodás annak szól, hogy Borbély Szilárd semmiféle védelemben nem részesítette családjának tagjait, ellenkezőleg, a levélíró szerint hamis állításokkal kiszolgáltatta őket, tudván, hogy az élőknek sincs lehetősége a védekezésre, még kevésbé a holtaknak. A másodunokatestvér részletesen kifejti, hogy id. Bikás Mihályt Amália lánya (a *Nincstelének*ben Máli) gondozta. Ezért 1984 augusztusában kelt végrendeletében a kültelki földek nagyrészét Amáliára

hagyta. Jolán és Andor nem kért részesedést az örökségből. A kisebb részt Borbély Szilárd apja kapta meg. Ugyancsak jelentős részt kapott korábban id. Borbély Mihály és Pap Mária házának eladásából. Mindezek közjegyzői végzéssel és egyéb dokumentumokkal igazolhatók. Amáliát később Bikás Jolán vette magához. A másodunokatestvér kijelenti, hogy a családban senki nem vélte úgy, hogy Borbély Mihály törvénytelen gyerek és félig zsidó származású volt. A nevé 1953-ban azért változtatta Bikásról Borbélyra, mert a katonaságnál sokat csúfolták miatta.

A másodunokatestvér cáfolja továbbá, hogy id. Bikás Mihály és Mózes Lajos családja bármikor közös portán élt volna. Ezt valóban nehéz feltételezni, ha Mózes Lajos 1906-tól szatócsboltot tartott fenn, sőt kültelki földdel is rendelkezett, és ha a Mózes család ekkoriban valóban kóser háztartást vezetett. Valószínűbb az, amit a másodunokatestvér mond el, hogy id. Bikás Mihály a nála jóval gazdagabb bátyja, Bikás János szomszédja volt, akinek az utca túloldalán is volt egy telke. Együttélésük egy bizonyos pontján úgy döntöttek, hogy elmergesedő ellentétüket csillapítandó Bikás János vegye át id. Bikás Mihály házáat, és ellenértékül bocsájtja tulajdonába cserébe az utca túloldalán fekvő telket.

Száz Pál hangsúlyozza, hogy a családi emlékezet forrásaira támaszkodó cáfolat „nem a regény, hanem az interjú, tehát egy nem fikciós, de referenciális-diskurzív szöveg »ellenében«²⁶ íródott. Én úgy vélem, Borbély Szilárd gyakorlatában az interjú is a fikcionalitás skáláján helyezkednek el, miközben magától értetődően rendelkeznek referenciális jelleggel. Távol tartom magam attól, hogy ezt a gyakorlatot morális normák ellenőrzése alá vonjam. Azt viszont nem titkolhatom, hogy hitelt adok a másodunokatestvér érveinek, amelyek részben közjegyzői és földhivatali dokumentumokból ellenőrizhetők. Ugyanakkor nem kétlem azt sem, hogy Borbély Szilárd igazzá tette magában, amit elmondott, igazként élte át, és ezzel pszichológiai értelemben igazzá is vált. Ezt sok minden magyarázhatja. Például az, ha ezáltal más, bevallhatatlan, feltárulása esetén kiközösítéssel fenyegető traumát helyettesített magában a zsidó származás és a holokauszt emlékezet elszakításával. Nem tudhatjuk, hogy ha az interjúkban előadott származástörténet valóban a fikció körébe tartozik, milyen lelki okai és minden bizonnyal a gyerekkorig visszanyúló előzményei voltak ennek a folyamatnak.

A morális ítéletalkotás elutasításával egy időben az érdekel, mi történik az irodalmi térben ennek hatására. A származástörténeti elbeszélés egyszerre jelenik meg a nyilvánosságban a 2000 karácsonyán elkövetett betörés és az anya bestiális meggyilkolásának jól dokumentált történetével. Mindkét történet szorosan összefonódik Borbély Szilárd utolsó pályaszakaszának munkáival. Amíg a rablógyilkosság története a *Halotti pompában* jut főszerephez, a származástörténeti narratíva a *Nincstelének* világát határozza meg. A *Halotti pompa* befogadását természetes módon kíséri az érzések szintjén a megdöbbenés, az erős érzelmi bevonódás és a részvétel. A származástörténeti narratíva ezeket az érzéseket erősíti és sokszorozza meg, ha ez egyáltalán lehetséges. A származástörténet szintén traumákban és megfosztottságban fejezi ki önmagát. Az interjú címe az identitás jelölőjétől való megfosztottságot fejezi ki. Ez a megfosztottság a holokauszt következményeként jelenik meg, amihez járulékosan hozzátartozik a családból való kizártság és a gyerekkorban elszennvedett sérelmek sokasága. A befogadó legtermészetesebb kérdése az, miként érhet ennyi szerencsétlenség valakit. Hogyan lehet ezt egyáltalán elviselni? Az ismerősökben és a barátokban ehhez további bonyolult érzések kapcsolódnak. A segíteni akarással mellett megjelenhet a büntudatnak valami furcsa változata, amiért Borbély Szilárdot ilyen mértékben érték el a sorscsapások. Ezt kíséri az elégtelenség érzése, hiszen ezekkel a megtörtént, végbement borzalmakkal szemben nagyon nehéz valódi segítséget nyújtani. Mindebben érvényesül egyfajta agresszió, a részvétel és a bevonódás kikényszerítése.

²⁶ Uo., 123.

Amennyiben a származástörténeti elbeszélés igazsága helyettesítő traumaként pszichológiailag igazolható, azt is jelenti, hogy a származás efféle megélése semmiképp nem tudatos döntés eredménye volt. Vagyis ha a hatásában agressziót érünk tetten, az az elbeszélővel, Borbély Szilárddal szemben is érvényesült. Ő maga is kiszolgáltatottja volt saját elbeszélésének.

Ebből a szempontból érdekes szemügyre venni az interjúkészítők azonnali reakcióit. Lucie Szymanowska minden ellenállás nélkül elfogadja Borbély Szilárd történetét. „A táborból visszatért nagybátyáddal tudtál a két családról valaha is beszélni?”²⁷ – kérdezi. Vele szemben Kiss Szemán Róbert egyik kérdésében megjelenik a kétely: „Nem lehetséges, hogy visszavezetsz a gyermekkorodba bizonyos érzelmi hozzáállást egy későbbi időszakból?”²⁸ A kérdést Borbély Szilárd némi bizonytalankodás után elhárítja, majd a trauma jellemző időszerkezetére utalva majdhogynem annak definíciójával válaszol, de anélkül, hogy a gyerekkorban elszenvedett sérelmek okát megemlítené, vagyis hogy az érzések és a történet között kapcsolatot létesítene: „Nem, azt hiszem, nem. Mind a mai napig érzem a pofonokat, a köpéseket, hallom a csúfoló szavakat...”²⁹ A csúfolást a származástörténettel mindössze egy vélekedés köti össze, az, hogy a báty csúfneve, Goga, arra utalhat, hogy az osztálytársak románnak tekintették a Borbély fiúkat, mégpedig azért, mert Mózeséket, akiknek a sorsáról egyébként a faluban nem beszéltek, a falu emlékezete még mindig románnak tekintette. (Ehhez azt kell feltételeznünk, hogy Túrricse emlékezetében az 1970-es évek elején is élt még az 1938-ban elhunyt Octavian Goga emléke, és negatív tudattartalmak kapcsolódtak hozzá.) A szkepszis Kiss Szemán Róbert egy korábbi kérdésében is megjelenik. Egyszerre ad hangot a részvétnek, amiért ilyen halmozottan jutott ki Borbély Szilárdnak a sorscsapásokból, és a morálisan elvárt részvétől és sajnálattól való túlterheltség érzésének. Pedig a rablógyilkosság története még csak ezután következik: „Ha jól értem, akkor mindez olyan periférikus helyzetet teremtett nemcsak számodra, hanem egész családodra nézve, amely háromszorosan is a kisebbségi létmódot erősítette: vidéki voltál, törvénytelen gyerek gyermeke és zsidó... Nem sok ez egy kicsit? Hogyan lehet ebből a helyzetből győztesen kikerülni?”³⁰ A válasz erre a traumatizáltság elmélyítése, megerősítése, amire aztán hirtelen fordulattal felel a szeretet és a szeretetre való képesség mindent legyőző hatalmának kissé giccses megjelenítése, ami a beszélő felülemelkedő jóságát is megcsillantja: „Szüleim nagyon egyszerű, megfélemlített és megalázott emberek voltak, akik elveszetten kallódtak a világban. Olyan légkör uralkodott a családukban, amely igyekezett bennünket elzárni ez elől a világ elől. Nehéz volt és nagyon alacsony hatékonyságú, mert ők maguk is kétségbeesettek voltak. Nem játszhattam például a velem egykorúakkal. El voltam tiltva tőlük. Gyerekként megszoktam, hogy gyűlölnék. Valóban, elég mélyről jövök. De mindezt át lehet fordítani szeretetté, csak nagyon sokat kell rajta dolgozni.”³¹

A rablógyilkosság történetét, azt a sokszerű, a felfoghatóság határait feszegető hatást, amelyet a hír kiváltott, Borbély Szilárd legrészletesebben Kőrössi P. Józsefnek mesélte el:

A Halotti pompa létrejöttének – aki nem tudja – van egy életrajzi, a személyes élethez nagyon szorosan kapcsolódó oka. Kétezerben az én szüleim várták a karácsonyt és vártak minket – ez 2000. december 23-án este történt –, amikor utoljára beszélünk telefonon, hogy akkor majd holnap utazunk és akkor ebben marad-

²⁷ Borbély: Az igazi nevem, 92.

²⁸ Uo., 93.

²⁹ Uo.

³⁰ Uo., 92.

³¹ Uo., 92–93.

tunk, és valamikor december 23-án éjfél körül betörték a lakásba – rablótámadás, rablógyilkosság volt –, mind a kettejüket súlyosan bántalmazták, az édesanyám 24-én hajnalban 2 körül belehalt a helyszínen, a hálószobájában az ágy mellett. Az édesapám valami csoda folytán túlélte, súlyos agysérülése volt, beszakadt a koponyája, de túlélte, a funkciók visszatértek és nagyobb részt úgy tűnt, hogy rendben is van a dolog, de pszichésen nem élte túl, lelkileg. Kétezer karácsonyan elkezdődött a mi életünkben valami borzasztóság. Az első egy-két évet az tette különösen súlyossá, hogy a rendőrség nem mozgott az ügyben. Gyakorlatilag eltűntették a nyomokat, hihetetlenül érthetetlen volt, maga a hír is érthetetlen volt, felhívtak telefonon, felvettem, vissza kellett hívni egy számot, és akkor ott közöltek valami olyan elképzelhetetlen dolgot, amit nem is tudtam elsősre felfogni ... 25-én délelőtt 10 óra körül én hallgattam és nem érttem, hogy miről is van szó, hisz tegnapelőtt beszéltem a szüleimmel. (...) Ez egy bonyolult történet, és ennek vannak mind a mai napig nagyon nyugtalanító szálai, vannak nagyon kellemetlen szálai, amelyek magánélettel, családdal, családtörténettel kapcsolatosak, ezek nem publikusak, hadd ne beszéljek erről. Csak azt akartam mondani, hogy hónapok teltek el azzal nap, mint nap, hogy jöttek rendőrök, kérdezgettek, át kellett menni Nyíregyházára Debrecenből, ilyen-olyan tárgyakat mutogattak, közben meg látod, hogy nem nyomoznak, nem veszik fel a nyomokat, olyanfajta diktantizmus történik, amit magam is azt gondolom, hogy ez vagy azért történik, mert ennyire nincsenek a helyzet magaslatán a rendőrök, vagy pedig tényleg nem akarnak semmit tenni. Nagyon csúnya történet volt, iszonyatos, felfoghatatlan vérengzés, szétverték a lakást...³²

Az olvasók nagyon nehéz helyzetben érezhetik magukat ennek a tudásnak a birtokában, amely mindenképpen erős hatással van a szöveg olvasására és a szerzőhöz fűződő viszonyra. Ez a hatás nem irodalmi természetű. Archaikus és bizonyos antropológiai vonatkozásaiban homályos. Borbély Szilárd akarva, nem akarva az irodalmi árutermelés, és a hozzá kapcsolódó fogyasztói viszony részévé tette szülei történetét, kiszolgálva az olvasók borzongás iránti voyeur igényeit. Ezzel összefüggésben az egész írói pálya más összefüggésrendszerbe került. Mindezt a szerző is pontosan érezte, és küzdött a rossz lelkiismerettel:

Nehéz történet ez és rossz lelkiismerettel beszélek én erről, mert az lett volna a tisztességes, ha én erről nem írok. Ha megtartom azt a fogadalmamat, hogy én erről az egészeztől nem írok, majd csak ha egyszer talán öreg leszek. De én ezt megszegtem, és ez valamiképpen rossz lelkiismeretet jelent, mert kiszolgáltattam ezt a tragédiát. Ez nem tisztességes dolog. A borzalmakat szeretik az emberek. (...) Azzal mentegetem magam, hogy a *Halotti pompát* nem én csináltam, hanem kaptam ezzel a borzalommal. Én csak kibice vagyok az én szüleim tragédiájának, amin elősködtem egy kicsit. Mi mást tehettem volna? Magamat is meg kellett mentenem.³³

Nagyon nehéz általános kérdéseket vet fel a történet, amelyekre itt nem születnek válaszok. Mi történik a személyes tragédiákkal, amikor az elszenvedő minden szűrő nélkül a nyilvánosság terébe, az árutermelés rendszerébe helyezi őket? Mi történik ilyenkor a közönséggel, a fogyasztókkal? Milyen érzelmi helyzetbe kerülnek? Mi történik azzal, aki ezt valamilyen cél érdekében, vagy óvatlanságból megteszi? Indokolhatja ezt valamilyen cél? Valóban élős-

³² Borbély: Az élet van előbb..., 7–8.

³³ Uo.

ködő viszonyról van szó? Mi történik a nyilvánosság terével, miután az érzelmi behatolás lezajlott? Hogyan hat ez azokra, akik e behatolás után lépnek ugyanebbe a térbe?

A 20. századi magyar irodalom történetéből nem ismerek más példát, amikor egy élő író, költő műveinek befogadásában, és a személyének szóló odafordulásban ilyen halmozottan működött volna közre a részvét és a sajnálat. Hasonló szerkezetekkel halott írók esetében találkozunk, József Attila és Radnóti Miklós esetében, akik mindketten erőszakos halált haltak. Később Borbély Szilárd is József Attilához hasonló befejezést választott magának, de a működési mechanizmus és annak jellege már az életében érvényre jutott. Tanulságos, hogyan szembesült ő maga a két költő kultuszával.

A mély seb című esszé József Attila születésének 100. évfordulójára íródott. Borbély Szilárd ebben az esszében világosan érzékeli, hogy József Attila költészetének hatása a halála óta eltelt hét évtized (2005-ben vagyunk) minden fázisában a kultusz formáját öltötte, és természete szerint vallásos volt. A címadó metafora ennek a hatásnak a forrását hivatott reprezentálni. A mély seb keletkezésének pillanataként az öngyilkosságot mutatja föl, következképp feltételezi, hogy a hatástörténet minden fázisa közvetve vagy közvetlenül az öngyilkosságra reflektál: „Az élők lelkiismeretén mindettől csak mélyült a seb, amelyet – szó szerinti értelemben – végezetül a tehervonat kerekei vágtak József Attila testén”.³⁴ A József Attila-hatás és -emlékezet hordozója az élők mindenkori lelkiismerete. Vallásos középpontjában pedig az öngyilkosság sebének hordozó korpusz áll. Nem nehéz ebben ráismerni a kereszténységet megalapozó kultusz szerkezetére. Ugyanakkor felmerül a kérdés, kinek van joga az áldozatra épülő kultikus szerkezet privatizálására, önvádat elültetve a túlélőkben, és hogyan alapozható meg ez a jog. Zavarba ejtő és kísérteties olvasmány az esszé egyfelől azért, mert megírását csak néhány hónap választja el *Az igazi nevem nem ismerem* címmel megjelent beszélgetés idejétől, másfelől azért, mert kilenc évvel később Borbély Szilárd is öngyilkossággal fog véget vetni az életének. Az esszé azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy a kultusz mint a legerősebb, mert lényege szerint vallásos emlékezeti forma nem nyerheti elégséges alapját a szövegben. Szükség van hozzá a gyilkosságra mint áldozatra, amiről a *Töredékek a gyilkosságról* című esszében kijelenti, hogy „aki gyilkol, az a test által, amelyet elpusztít, Krisztust is megöli”.³⁵ Ugyanakkor a *Töredékek a gyilkosságról* című esszében – szerintem hajmeresztő módon – azt is állítja, hogy „a másik felé fordulás különleges esetét jelenti annak elpusztítása. Az önmagam megtapasztalása, az élet realitásának mérlegelése a kioltott élet felől válik felfoghatóvá. A másik individualitását a gyilkos tette teszi jelenlévővé”.³⁶ Ekképp Borbély Szilárd gondolatmenete feloldhatatlan paradoxonhoz jut. A József Attila-i öngyilkosság olyan áldozattá értelmeződik át, amely megismétli a krisztusi cselekedetet, ugyanakkor nem eltörli, hanem felfoghatóvá teszi az individualitást, és azáltal részesül a krisztusi szentségből, hogy megöli a Megváltót.³⁷

A kétféle értelem itt egyszerre állítja magát igazságként. Igazságuk egyetlen abszurd pontba sűrűsödik. Ez egy újabb, a képzavar határán, vagy azon is túl fogant metafora bevezetésével válik lehetségessé. A beszéd által feltárt seb mélyére látó tekintet metaforájáról van szó: „Vagyis az irodalmi szöveget nem irodalmi szöveggként olvasták. Azt hiszem, ez azért lehetséges, mivel József Attila belelátott abba a mély sebbe, amelyet saját

³⁴ Borbély Szilárd: *A mély seb*. In: Uő.: *Egy gyilkosság mellékszálai*, 120.

³⁵ Borbély Szilárd: *Töredékek a gyilkosságról*. In: Uő.: *Egy gyilkosság mellékszálai*, 7.

³⁶ Uo., 10.

³⁷ Borbély Szilárd Radnóti-ról írva felidézi, hogy „Pilinszkyt élete vége felé állítólag foglalkoztatta a szentté válás gondolata”. Majd sokatmondóan hozzát teszi, hogy az ötlet „csak első hallásra tűnik abszurdnak, valójában a huszadik század (keresztény és zsidó) hitvallói is elszántság és elszánás által váltak azzá”. Borbély Szilárd: *Megjegyzések az életszentségről*. In: Uő.: *Egy gyilkosság mellékszálai*, 119–120.

árvaságának történeteként mondott el: egy csecsemőről beszélt, az éhségről beszélt, a szexusról beszélt. A szeretetről beszélt, amely nem emberi érzés.”³⁸

Borbély Szilárd Radnóti-képe a halál körülményeinek gyökeres különbözősége miatt nélküli ezt a paradoxitást. Egyértelműen kijelenti, hogy „Radnóti Miklós az áldozathozatal felajánlás-jellege nélkül nem értelmezhető. De kiért vagy miért történt ez az áldozat? Noha Radnóti gyilkosai a zsidót látták benne, de ő úgy fogadta el a rá kiszabott halált, úgy halt meg, hogy költészetével keresztény értelmet adott neki: azonosult a Jézus-képpel, mint kulturális mintával”.³⁹ Az esszéíró e helyütt semmivel nem bizonyítja kijelentését, és magától értetődően indul ki a sors és a költészet egységéből, amit Ferencz Győzőnek, a Radnótiról szóló monográfia szerzőjének viszont a szemére vet. Mert hiszen a versekből következtet arra, hogy Radnóti hogyan fogadta a zsidóknak készített halált, és azt állítja, hogy nem a kulturális befogadás működtette ezúttal is a Jézus-mintát, hanem a költő azonosult vele. Saját hagiografikus olvasatára Borbély Szilárd itt nem lát rá olyan élesen, mint Ferencz Győzőre. Arra sem, hogy mit jelent, ha Radnóti halálát felajánlásnak és áldozathozatalnak tekintjük, sőt ezt tesszük meg a Radnóti-értés alapjává. Aki nem jézusi értelemben vett áldozatnak látja őt, az nem is értheti. Ferencz Győző Radnóti-monográfiája kapcsán Borbély Szilárd 2007-ben újra felvetette azokat a kérdéseket, amelyeket József Attila kultuszára vonatkozóan is vizsgált. De most ellenkező előjellel teszi, kritikusan. Vajon az élet és a sors egységét megteremtheti-e a versek költői ereje vagy mindenképpen valami irodalmon kívüli erő, az elszenvedett áldozati halál a felelős ezért, ami visszamenőleg minden verset a szentség dokumentumává avat? A kritikus hangütés azonban nem tudja megtalálni az érveit, mert Borbély Szilárd és Ferencz Győző Radnóti-értése között valójában nincs határozott különbség.

A könyv [t.i. Ferencz Győző: *Radnóti Miklós élete és költészete* című monográfiája] szemléletét szervező alapvető feltevés, hogy Radnóti esetében „élet és költészet ritka egységét” figyelhetjük meg. (...) Ezt az egyéget végül is ki teremti meg? Vagy a hagiográfiai hagyomány felől nézve: az életszentségben megnyilatkozó egység kinek a tekintete előtt nyilatkoztatja ki magát? Mit jelent a szemek késleltetett felnyílásának toposza? Az élet, a sors vajon dokumentumok által válik-e hozzáférhetővé vagy a versek költői ereje teremti meg, a nyelvi átformálás energiája hozza létre az egység feltárulását? A feltárulás mint apokaliptikus nem változtat-e mindent „dokumentummá”⁴⁰

Borbély Szilárd bizonyos esszéi, elsősorban az itt idézettek, amelyeket beillesztett az *Egy gyilkosság mellékszálai* című kötetébe, az autofikciós gyakorlatot összefüggésbe hozzák József Attila és Radnóti Miklós recepciójának kérdéseivel. Közös a két esszében, hogy a recepcióban tetten érhető folyamatokra úgy mutat rá, mint amelyek elfedik, eltávolítják a közösségi figyelem teréből azt az eseményjellegű, viszonyulásra kényszerítő törést, ame-

³⁸ Borbély: A mély seb, 133. Hogy a szeretet nem emberi érzés, az több Borbély-műben megismétlődik. Honnan jön ez a mondat? Nos, e sorok írójának *Lázár!* című regényéből, amelyet Borbély Szilárd olvasott és írt róla. Ott olvasta: „A szeretet elfedi a szenvedést, igen, teljesen elfedi, hogy még később se sejttesse meg senki a fájdalmat, amit a szüntelen csatározás okoz. Ezt mondta Péter, vagy valami hasonlót. És még hozzátette, mint aki máris nyeregben érzi magát, hogy a hitet bizony minden nemzedéknek az elején kell kezdenie, mindig újra kell kezdenie a hozzávezető erőfeszítést, anélkül, hogy számíthatna az előző nemzedékre. M. nézegette a Sendlingerstraße épületeit, a Nepomuki Szent Jánosról elnevezett templomot, és csak a szállodai szobában jegyezte meg, miközben lefeküdt ebéd utáni pihenésére, hogy a szeretet nem emberi tulajdonság.”

³⁹ Borbély: Megjegyzések az életszentségről, 125.

⁴⁰ Uo., 121.

lyet a költők sorsukkal és költészetükkel előidéztek a magyar nyelven hozzáférhető tapasztalati világ, és általában az emberi mivoltunk anyagában. A törést tehát mindkét esetben egyszerre idézte elő a beszéd és a sors. József Attila esetében szerinte ekképp: „A mosónő fiának történetét mondta el. Az apátlan árváét. A fiuét, akit fel fognak áldozni. És annak az alázatáról beszélt, aki végül belenyugvással mond igent mindenre. Ismerős elbeszélés ez, nagyon ismerős. A szolidaritás nagy története, amely az emberiség mély sebééről szól. De ma ismételten nem aktuális.”⁴¹ Ha József Attila itt vázolt „történetének” előképe a szenvedő Emberfiáé, akkor Radnótié a föltámadt Megváltó alakjában megjelenő ígéret: „Radnóti – a sors és a mű – iránti kulturális rokonszenv és szeretet a szembenállásokon való fölülemelkedés esélyét hordozhatná magában. Mert mi másra való egy »szent« világbeli vándorútja, alászállása és a halál felett aratott győzelme, ha nem arra, hogy gyógyító és csodatévő erővé váljon a megátalkodott szívekben?”⁴²

Az esszék mindkét esetben kivonják a költőkről szóló beszédet a diszkurzivitás köréből, és áttemelik a hit szférájába. A sors és a költészet egysége úgy valósul meg, hogy egyetlen vers esztétikai tapasztalata sem kerül szóba. A beszéd a szent és a szentség világbeli jelenlétéről szól. A szent pedig nem volna más, mint a passiótörténet örökös megismétlése és megismétlődése. A szemlélet ősmintája természetesen Pilinszky-nél található. Az *Egy gyilkosság mellékszálai* hátsó borítóján szokatlan módon nem a szerzőtől, hanem Julia Kristevától, az intertextualitás fogalmának megalkotójától olvasható egy idézet, amely Holbein *Halott Krisztus* című festményére vonatkozik. A bővebb szövegrészlet, amelyből a hátsó borítóra kerül az alábbi kérdés, mottóként olvasható a szöveg elején is. Vagyis a kötet anyagát ez a kérdés fogja közre: „vajon Holbein teljesen magunkra hagy bennünket, ahogy azt Krisztus is képzelte egy pillanatra, vagy épp arra hív, hogy megelevenítsük a krisztusi sírt, hogy osztozzunk a festett halálban és így azt saját életünk részévé tegyük?”⁴³

A kérdés természetesen költői. Az intencionált válasz nem lehet más, csakis igen. Az intenció, vagyis az, hogy osztozzunk Krisztus, számunkra hatásosan csak esztétikai közvetítéssel hozzáférhető halálában, a tanúságtévő hitre és a szentségre vonatkozik. A Borbély Szilárd által létesített mintázatba azonban zavarba ejtő alapmozzanatok keverednek. Nem az elbeszélés feltáró, ebben az értelemben apokaliptikus jellegére gondolok, ami feltehető, hogy ő lát valamit, amit mások, a kor a maga általánosságában nem lát. Hanem arra, hogy Borbély Szilárd szentségen lényegében kizárólag vértanúságot ért. Ráadásul amit vértanúságnak tekint, az a szó teológiai értelmében nem az. József Attila nem másokért halt meg, hanem pszichésen súlyosan beteg volt, és engedett az öngyilkos készletének. Az öngyilkosságával senkivel nem tett jót. Ellenkezőleg, hatalmas lelki terhet rótt a környezetére. Radnótit megölték. A meggyilkolása erkölcsi értelemben természetesen botrány, mint mindenkié, akit származása miatt, a közhatalom által elfogadott törvények alapján, és az állami szervek, valamint sokak öntevékeny buzgóságának segítségével hozzá hasonlóan megöltek. De azt állítani, hogy a halál Radnóti áldozata volt, és hogy ezáltal Krisztusként győzelmet aratott a halálon, nem csupán abszurdum, de valamiképpen a meggyilkolásának igazolását is jelenti, mert hogyan is arathatott volna győzelmet a halálon, ha nem ölik meg. Ezzel szemben Radnóti minden hátrahagyott versében az életről beszél. Az élet apró, banális jeleiről, a vágyról, hogy hazatérjen, és hogy ezért végsőig elgyötörtén is érdemes fölkelni a földről. Amikor Borban az első útnak induló kontingensbe jelentkezett, azért tette, mert azt remélte, hogy így nagyobb esélye lesz az életben maradásra. Az, amiről Julia Kristeva Holbein képe kapcsán beszél, aligha jelenti a halál szakrifikálását. Nehéz és bizonyos értelemben lehetetlen ezeket a sorokat leírni, mert én, aki ezt megteszem, szerencsére nem éltem át, amit Borbély Szilárdnak át kellett élnie.

⁴¹ Borbély: *A mély seb*, 134.

⁴² Borbély: *Megjegyzések az életszentségről*, 129.

⁴³ Borbély: *Egy gyilkosság mellékszálai*, 5.

Mint láttuk, Borbély Szilárd számára József Attila „szentségének” forrása végső soron az öngyilkosság volt. Ez a kereszténység szempontjából éppen a szentség, „az ember valódi, belső minőségének”⁴⁴ eltörlését jelenti. A kereszténységtől függetlenül, pusztán az élet értékességének szempontjából pedig abszurdum.

Zavarba ejtő továbbá az is, hogy Borbély Szilárd bensőleg megélt származástörténete, mint az árvaság története, amely alkalmasnak tűnik számára arra, hogy a „zsidót” és a holokauszt emlékezetét hozzákapcsolja a keresztény alapmintázathoz, és egyszersmind a saját bemutatott identitásának alaprétegévé tegye, nos, ennek valóságával kapcsolatban komoly kételyek vehetők fel. Hangsúlyozom, a zavar nem morális jellegű. Ami a fiktív származástörténetet illeti, nincs köze például az igazmondás erkölcsi normájához. Abban a pillanatban, amikor elfogadtuk, hogy az autofikció szükségszerűen kiterjed az olyan, alapvetően nem fikciós műfajokra is, mint az interjú, elvetettük az igazmondás elvárásait. A zavar inkább abból fakad, hogy Borbély Szilárd egész eljárásában nyilvánvalóan tetten érhető a hatás akarása, és itt nem a művek hatásáról beszélek, hanem arról a hatásról, amely a személyes történet közösségi történetként való újrafogalmazásából fakad. Ez az aspiráció a művekre is kiterjed, és nem biztos, hogy esztétikai értelemben az előnyükre válik. A hatás akarása az ő esetében kifejezetten számol a halál közbejöttével. Meglehetően korán elkezdett építeni egy olyan elbeszélést, amely életművét és személyének emlékeztét áttemeli az emlékezet vallásos, eredetileg Jézus figurája köré kiépített szerkezetébe, ami a kereszténység hatásövezetében kulturálisan a legerősebb emlékezetforma.

Nehéz ezt leírni, de azt hiszem, az interjúkban és az esszéikben kiépített áldozati elbeszélés arra szolgál, hogy az irodalmi szöveget kimozdítsa az irodalmi reflexió teréből, és az erős részvét felkeltésével, az olvasók maximális érzelmi bevonódásának előidézésével a lehető legerősebb hatást és tartós emlékezetet biztosítson a műve és önmaga számára. Persze, ki vethetné ezt a szemére? Nem az a célja minden művésznek, hogy ne csupán az életében, hanem a halála utáni időkre is figyelmet biztosítson magának? Ebben az értelemben a művész rövid élete során művészetével az elérhető legnagyobb nyereségre törekszik, ami nem más, mint a halál legyőzése. A halálé, aminek fullánkja, mondhatjuk, a felejtés. És ha ez így van, akkor ebben az esetben mindössze az volna a baj, hogy ez Borbély Szilárd esetében kis utánajárással és olvasással kellemetlenül láthatóvá válik? Azt hiszem, másról van szó. A kérdés még csak nem is az, habár már erre sem fogok tudni itt választ adni, hogy a felejtés fentebb természetesnek nevezett folyamatával szemben az olvasói bevonódás és az emlékezet biztosítása érdekében milyen és mekkora fikciós erőszak, milyen manipuláció engedhető meg. Valószínűleg akkora, amekkorát a közönség elvisel. Ha nem viseli el, tiltakozik és elutasít. Akkor hát mi a zavarba ejtő? Alighanem az, ahogyan Borbély Szilárdnál az igazság botrányának előidézése szétválaszthatatlanul keveredik a misztifikációval. És sohasem tudható, melyikkel találkozik az ember. Avagy túlságosan vaskalapos vagy egyenesen vak, aki nem veszi észre, hogy éppen ez volna a művészet? Lehetséges. És abban az esetben is így van ez, ha mindkettő a halál felmagasztosításában, az öngyilkosság áldozatahozatalaként való megszentelésében ölt testet?

⁴⁴ Karl Rahner – Herbert Vorgrimler: *Teológiai kisszótár*. Szent István Társulat, Budapest, 1980, 642.

„MEGHALT AZ ORNAMENTIKA. ÉLJEN AZ ORNAMENTIKA!”

Adalékok a kortárs építészeti ornamentika előtörténetéhez

Az elmúlt évtizedek újabb változásokat hoztak városaink építészetében, a városok képében, és ha ezek mértéke itt Európában egyelőre még nem is éri el a XIX. század nagyszabású városrendezéseinek szintjét, sejthető, hogy népesedési, ökológiai, technológiai, gazdasági és még számtalan ok miatt radikális változásoknak vagyunk a kezdeti, már érzékelhető, látható szakaszában. Írásom a város, e hatalmas organikus erőter egészének egyetlen elemét, az épületornamentikát vizsgálja. Nem szigorú értelemben vett építészettörténeti, alakítási változásokat követek, hanem azokat a szellemi változásokat igyekszem leírni, amelyek az ornamentikához való viszony történetében nyomon követhetők, és amelyek elvezetnek a mai úgynevezett „kortárs ornamentika” megjelenéséhez. Az elmúlt két vagy lassan talán három évtizedben éppen innen kiindul olyan jelentős változásnak lehetünk tanúi, ami alapvetően fogja városaink képét és így az általuk, bennük lehetséges esztétikai tapasztalatot formálni.

Az épületeknek az utcára, a köztérre fordított „arca”, hogy mindjárt egy régi megszemélyesítéssel éljek, meglehet, nem kulcsfontosságú az épület, pláne nem a város működése szempontjából, de közvetlenül befolyásolja a városi környezet által nyújtott esztétikai tapasztalatot, a város *képét*, vagyis az urbánus tér nyújtotta élmény egyik intenzív médiuma. Most az írás elején hadd nevezzem egyszerűen a homlokzat felületi kiképzésének, artikulációjának az ornamenst, amely, úgy gondolom, leginkább két képessége által formálja a városi élményt. Egyrésztől ritmust teremt, s ennél fogva a városi kinezetikus észlelés egyik rendezője, másrésztől épp mivel „arc”, „személyiség” jegye, imaginárius élmények forrása lehet. Ezen túl, *felszíni* díszítmény volta mellett vagy ellenére, az ornamens mindig az adott társadalom *mély* meghatározottságainak – gazdasági, politikai, kulturális – a köztérben való megmutatkozása, mondhatni, ezek színrevitelének egyik módja volt. Leon Battista Alberti írásában (*De re aedificatoria libri decem*, 1452) jelent meg először az építészettel kapcsolatban a cicerói retorikai követelmény, a *decorum*, amely arra utalt, hogy az *utilitas* és *venustus* egymásnak való megfelelése mellett a *perfectus artifex*, a tökéletes építész úgy díszíti a házat, hogy az mind funkciójával, mind a tulajdonosok társadalmi rangjával megfelelésben álljon. Vagyis az épület díszítése nem pusztán megengedett, hanem sok évszázadon át a *decorum* által szabályozottan el is várt, hiszen kifejezeshordozó, a város társadalmi és szimbolikus rétegzettségéről tanúskodik, ma (vagy inkább tegnap)¹ úgy mondanánk, hogy nagyban teremti a város olvashatóságát. Vagyis sokáig az orna-

A dolgozat az OTKA K-143294 számú *Környezetesztétikai perspektívák* című kutatási projekt támogatásával készült.

¹ E megjegyzéssel a hatvanas-hetvenes évektől meghatározó lingvisztikai irányultságú városértelmezési modellre gondolok, amely a városi tér elemeit olvasásra váró jelekként értelmezte. Az egyik legfontosabb első ilyen írás: Kevin Lynch: *The Image of the City*. MIT Press, Massachusetts, 1960. Magyarul részlet: Uő.: *A város szemléletének struktúrája*. In: Vidor Ferenc (szerk.): *Urbanisztika*. Gondolat, Budapest, 1979, 537–558.

mentális homlokzat összetett, rétegzett jelentések hordozója volt, ezek része az építési technológiához kapcsolódott, mások az épület funkcióját sugallták vagy tették nyilvánvalóvá, megint mások pedig az épületet és vele az egyént a társadalmi, politikai szövetbe helyezték el.

A felismerés, hogy a városi tér és az építészet nyújtotta tapasztalat korántsem merül ki az általa felkeltett értelmezési igényben, a kilencvenes évektől határozott fordulatot hozott az urbanisztikai elméletekben, egyre hangsúlyosabbá váltak az értelmezés sokszor esztétikainak, fenomenológiaiak nevezett, értsd perceptuális modelljei. Ez a váltás jól követhető az ornamentikáról való gondolkodás terén történő változásban is. A kortárs épületek ornamentálisága a számítógépes tervezés által lehetővé tett, és a marketingstratégiák nyomására már most klisévé váló szabad formák építészeti divatja, ám mégis úgy gondolom, nem pusztán múlt divatjelenségről, hanem a szellemi környezet mélyebb változásáról is szó van. És nem úgy van-e talán mindig, hogy ugyan a technológiai fejlődés nagy változásokat hoz magával, azonban a technológia megtalálásához, kifejlesztéséhez mindig kell egy azt megelőzően arra irányuló, ha nem is mindig tudatos, intellektuális vágy, vagyis a mentális mélyszerkezet már korábban ott hordja magában a változás lehetőségét, még mielőtt az azt lehetővé tevő technológia rendelkezésre állna? Gropius, kinek egy írása záró mondatait címként kölcsönvettem, e szövegében arról beszél, hogy bár felszínes és esetleges dolognak tűnik az ornamentika, valójában „a történelem azt mutatja, hogy az igazi díszítés csak az emberi faj harmonikus időszakában jön létre, amikor [a díszítéssel az ember] arra törekszik, hogy egy társadalom belső céljainak adjon formát, ne pedig pusztán személyes érzelmeinek. Kiderül, hogy az igazi díszítés nem egyének műve, hanem egy egész civilizációs korszak öntudatlan munkájának eredménye”.² Meglepőnek tűnhet a modern, vagyis a hagyományos ornamentikát eltörlő építészet egyik nagy alapítójától ilyen mondatot olvasni. Gropius saját korának díszítési gyakorlatát természetesen elvetette, a benuit képzelet pótcselekvésének tartotta, mert a kor, mondja, alapjaiban rendezi át a társadalmi struktúrát, s e folyamat még nem zárult le, tehát egyelőre még nem is képes létrehozni a fenti értelemben vett kollektív ornamentikát. Gropius írását itt annak a sokak által osztott gondolatnak éppen az ornamentikával való alátámasztására kívánom idézni, miszerint a formálódó szellemi, kulturális igények első megjelenítése az építészetben történik meg.

Már jó százötven éve szélsőségek között ingadozik épület és ornemens viszonyának története; újra és újra szenvedélyes, a morál és az igazság vagy hamisság fogalmait használó vitákban szélső értékeket elfoglaló álláspontokat képviselnek mind a gyakorlat, mind az elmélet emberei. Ha csak dióhéjban áttekintenénk e történetet, világosan látszana, hogy a kérdést nem lehet egyszerűen a változó stílus- és ízléstörténetre hivatkozva elintézni. Ennek oka, úgy gondolom, abban keresendő, hogy az építészeti ornemens által felvetett kérdések valójában egyáltalán nem specifikusak, és még csak az alkalmazott művészetek területére sem korlátozhatók. Hiszen az ornamentika alapvető kérdései a művészetek eredetének, funkciójának vagy egy esztétikai antropológiának a problémájához vezetnek, s ezek mind, akár explicit, akár implicit módon, de belejátszanak abba, hogyan gondolkodtak az épület díszítettségéről. Ha azt mondjuk például jó Hegel-olvasó módjára, hogy a művészet nem egyszerűen életünk díszje, vagyis nem redukálható díszítő funkciójára, ettől még megmarad a kérdés, hogy nem díszít-e mindig a művészet *bizonyos fokig, bizonyos módon*. Persze mi már láttuk és értékeltük például Cindy Sherman hányás képeit, és kulturális rossz közérzetünket sem csillapítják a mindent „dizájnoszá” varázsoló esztétizálódási folyamatok – hogy a skála két ellentétes tendenciájára, vagyis a művészet „anti-esztétikai” törekvéseire és a környezet „beautifigation” általi kommodifikációjára

² Walter Gropius: Für eine lebendige Architektur. In: Natasha Meuser (szerk.): *Zeichenlehre für Architekten. Ornamente*. Hochschule Anhalt, Dessau, 2017, 61–66.

emlékeztessenek. Ha mégis megtartom e kérdést mint relevánsan felvethetőt, akkor csak azért teszem, mert talán mégis ez a díszítés az, ami az építőművészetet definiálja. „Kőből, fából, cementből építkezünk; házakat, palotákat alkotunk belőlük: ez az építkezés. A leleményes ész munkálkodik. De hirtelen valami szíven üt, valami jólesik, boldog vagyok és azt mondom: szép. Ez építészet. Ez már művészet.”³ Le Corbusier persze a maga nagyon patetikus módján fogalmaz, de mégis éppen erről szól ez a 150 év, hogy miben áll ez a szépség, mi az épület valódi dísze, hogyan kapcsol össze tereket és embereket, falfelkszíneket és történelmeket. Hogy hogyan történik meg az építészet esetében az, amit általában a művészetről beszélve talán ontológiai „ugrásnak” lehetne nevezni, amikor az ornemens már nem külsődlegesen tapad ahhoz a tárgyhoz, amelyen díszként megjelenik, hanem mintegy maga teremti meg, hívja elő saját hordozóját mint műalkotást.

Az ornamentikáról való gondolkodás története során azt mint külsődleges, hozzáadott, kiegészítő, felszíni, az épület funkcionalitásának és statikájának megmaradása mellett eltávolítható elemet tárgyalták legtöbbször. Ám a viták mindig akkor lángoltak fel, amikor valami alapvetően megváltozott az építészet felfogásában. Manapság is monográfiák, tanulmánykötetek, fontos lapok tematikus számai és a témának szentelt kiállítások sora jelzi, hogy a felszín e problémájával valami olyan kérdés vetődött fel újra, amely az építészet lényegét érinti. Erre az ártatlanul hangzó kijelentésre azonnal egy kérdéssel lehetne visszavágni: meglehet, nagy dolog, hogy hosszú száműzetéséből visszatérni látszik az ornamentika, de miért érintené ez az építészet egészét? Az építészet lényegi elemei nem a térképzés, a konstrukció, a tektonikus vonatkozások, a struktúra lennének, amelyekhez képest az ornamentika valóban akár el is hagyható, felesleg, sőt túlzás? Úgy tűnik, az építészeti ornemens története során mindvégig ez a dichotomikusság a meghatározó: funkció szemben a díszítéssel, tömeg szemben a felülettel, belső tér szemben a homlokzattal, szerkezet a burkolattal.⁴ Ám úgy látom, hogy rendszeresen végigvihető lenne egy olyan építészettörténeti olvasat is, amely épp e kettősséggel szemben értelmezi a hagyományt. A mai elméletek igyekeznek is a történeti szövegekből kiemelni azokat az elemeket, amelyek e kettősséget vagy aláássák, vagy legalább nem lényeg vs. esetlegesség kettőssége mentén tárgyalják azt. Az ilyen „harmadik utas” elméletek első képviselőit a XVIII. század végi francia építészetben lehet elhelyezni Étienne Louis Boullé és Claude Nicolas Ledoux munkásságával, akik már nem a klasszikus elemek elhelyezésére akarták használni a homlokzatot, hanem az épület belső természetének kifejeződéseként akarták megjeleníteni. A XIX. század közepétől pedig már bőven sorolhatók olyan szerzők – Pugin és Ruskin, Viollet-le-Duc vagy Louis Sullivan –, akik a klasszikus szótár kimerülésével új, az anyagra, a szerkezetre, az „őszinteségre” alapuló elvek mentén kívántak építeni.

E szerzők közül Gottfried Semper az, akinek elméleteivel a maiak közvetlen kapcsolódást találnak. Ő a XIX. század közepén a felöltöztetésben, a burkolásban jelölte meg minden építészet – és minden művészet – alapját. Nem véletlen, hogy feltűnően megszapordott az irodalomban a rá való hivatkozás. Semper elméletéből, úgy gondolom, három elem lenne szisztematikusan hivatkozható, analógiába állítható a ma kérdéseivel, de inkább csak elszórt utalásokat találunk.

³ Le Corbusier: *Új építészet felé*. Corvina, Budapest, 1981, 173.

⁴ Nem véletlenül gondolta úgy Derrida, hogy a bináris oppozíciók lebontásával egész filozófiája az architektúra-modell kérdőjelezi meg, a megalapozás és megalapozott közti viszony hierarchiáját, ami, éppen az építészetben lesz világossá, nem egyszerű lebontás, hanem kérdésessé tétel, nemcsak destrukció, hanem konstrukció is. Mindezekről Bernard Tschumirol írva Jacques Derrida: „Point de folie – Maintenant l’architecture,” from Bernard Tschumi, *La Case Vide: La Villette* 1985. In: K. M. Hays (szerk.): *Architecture Theory Since 1968*. MIT Press, New York, 1998.

Az első Semper alaptétele, a Bekleidungsprinzip, azaz a felöltöztetés, burkolás elve lehet.⁵ Ezen elmélet szerint a térelhatárolás drapériák felfüggesztésével kezdődött, s mi-
kor már fix falakat építettek, továbbra is használták a textíliát egyszerre a fal védelmére és
díszítésére. Vagyis a semperi építészettörténetben kezdetben az állványzat elemei között
feszítettek ki szőnyegeket, ezzel egyszerre létrehozva magát a térelhatárolást és annak
díszítését is. Tehát nem a szerkezet burkolásáról van szó, hanem ez a „burkolás”, ami
egyben díszítés, „felöltöztetés” is, hozza létre a szerkezetet. A felöltöztetés létre is hozza
és ugyanakkor el is rejti a szerkezetet.⁶

Ez ma úgy aktualizálódik, hogy a díszítés és a szerkezet közti határvonal bizonytalan,
lehetséges az egyikből a másikba való átmenet, a jelek megfordítása. Az „új-ornamentika”⁷
egyik típusa nem a felszín kiképzéséhez akar visszatérni, nem kiegészítésként akarja a dí-
szítést az épület köpenyére illeszteni, hanem az ornemens és a struktúra kétosztatúságát
akarja megszüntetni. Ezt kétségtelenül az új digitális tervezési és gyártási technológiák te-
szik lehetővé.⁸ Greg Lynn például, aki a Columbia Egyetemen '92 és '99 között működő
úttörő jelentőségű Paperless Studios⁹ egyik oktatója volt, azzal a hasonlattal írja le a tömeg-
forma és az ornamentika immár szerinte szét nem választható egységét, ahogyan egy állat
szőrének mintázata is a teste formájához szervesen igazodó.¹⁰ Filozofikusabb nyelven ezt
úgy fogalmazhatjuk meg, hogy az ilyen ornamentika azt szemlélteti, hogy a kiegészítés, a
szupplementum – ahogy Derrida mondja – meghatározójává válik annak, amihez hozzá-
járul. A szupplementum sem nem külső, sem nem belső, sem nem esetleges, sem nem lé-
nyegi, hanem azt a paradox küszöböt jelenti, amelyen keresztül az a végtelen elkülönbö-
ződési folyamat végbemegy, amely nem engedi, hogy a strukturális, vagyis lényegi és a
nem-strukturális, vagyis esetleges közti kapcsolat hierarchikus viszonyra merevedjen.¹¹
Tehát a kortárs ornamentika azáltal, hogy egyszerre tölt be strukturális és felszíni szere-
pet, éppen ezt az alapdichotómiát bontja meg. Jacques Herzog, a mai építészeti világ
egyik vezető stúdiójának – Herzog & de Meuron – alapítója azt állítja, hogy nem kell
többé bocsánatot kérniük műveik egy-egy dekoratív részletéért, mivel az ornamentika
egygyé válik az épületeik formájával.¹² Ezt a hibrid, határokat összerosmó elemet egy koráb-
ban paradoxonnak számító megnevezéssel „szerkezeti ornamentikának” hívják.

A másik semperi hivatkozási pont lehet funkció és ornemens illeszkedésének követel-
ménye. Semper a rossz ornemens szellemes példaként a kockás nadrágot hozza fel, úgy

⁵ Lásd Gottfried Semper: *Die vier Elemente der Baukunst*. Friedrich Vieweg und Sohn, Braunschweig, 1851. Különösen az V. fejezet.

⁶ Magyarul rövid részlet: Gottfried Semper: A burkolás elve az építőművészetben. In: Moravánszky Ákos – M. Gyöngy Katalin (szerk.): *Monumentalitás*. Terc, Budapest 2006, 44–48.

⁷ A kortárs építészeti ornamentikának számos megnevezésével lehet találkozni. Én a „kortárs” és „új-” kijelölő jelzők mellett ezeket olvastam: kódolt vagy dinamikus ornamentika, ornamentals vagy éppen digitális Nouveau.

⁸ Ez az állítás csak akkor állja meg a helyét, ha eltekintünk attól, hogy az oszlop gyakorta kapott kettős értelmezést, egyszer mint az épület legfontosabb díszítő elemét, másszor pedig mint a szerkezet fundamentumát értelmezték. Így kapott Albertinél is az oszlop valójában bizonytalan identitást.

⁹ Bernard Tschumi dékánása idején jött létre egyik első kísérletként a digitális technológia terve-
zésben való felhasználására, még jóval a digitális lehetőségek megnövekedése előtt.

¹⁰ Greg Lynn: *The Structure of Ornament*. Conversation with Neil Leach. In: Neil Leach – David
Turnbull – Chris Williams (szerk.): *Digital Tectonics*. Wiley-Academy, Chichester, 2004, 63–68.

¹¹ Lásd Jacques Derrida: *Grammatológia*. Ford. Marsó Paula, Typotex, Budapest, 2014.

¹² Jean-François Chevrier: Ornament, structure, space. A conversation with Jacques Herzog. *El
Croquis*, 2006/129–130, 22–40.

érvel ellene, hogy annak mintája nem követi a láb funkcionális vonalát, mozgását.¹³ E példán keresztül is az ornemens olyan semperi felfogása mutatkozik meg, hogy az nem csupán kiegészítő, hanem lényegien kell illeszkednie, nemcsak kifejezést kell adnia valamely alapvető elemnek, hanem meg kell erősítenie, sőt szinte az ornemensnek kell lehetővé tennie.

Több szerző is továbbviszi a gondolatot, hogy a díszítés akkor jogos, s ott a leggazdagabb, ahol valamilyen módon funkciót tölt be. Amikor a kortárs szerzők szinte kézzel-lábbal tiltakoznak az új-ornamentika lehetséges ikonográfiai vagy szimbolikus olvasatai ellen, akkor még mindig a modernitás minden klasszikus ornamentikát letiltó szellemének kísértete ólálkodik itt. Tudjuk, mikor az elfojtott visszatér, meglehetősen rossz közérzetet hoz magával. Ez pedig úgy gyűrhető le, ha megmutatjuk, éppen az elfojtó keretrendszerén belül van mód az eddig elfojtott visszavételére. Vagyis míg a modernista építészet a tiszta funkcionalitás nevében kiűzi a külső referenciákkal operáló ornamentikát, annak visszatértekor sem a külsődleges szignifikációt fogadják el, hanem azt állítják, van funkcionális ornamentika. A teoretikusok egy része azon igyekszik, hogy „nem-jelölő jel”-ként, vagyis önmagán túl nem mutató, értelmezést nem kívánó elemként mutassa be a ma elfogadható ornamentikát.¹⁴ Tehát amikor azon igyekeznek – például Moussavi vagy Kubo¹⁵ –, hogy funkcionalitást rendeljenek az ornamentikához, akkor ezt újfajta önreferencialitásként kell látnunk, mert ezzel benne lehet maradni az építészet autonómiára való törekvésének projektumában.

A harmadik elem pedig az a semperi tétel lehetne, miszerint a technológiát nem elrejteni kell, hanem díszítő elemmé kell változtatni, ahogy történt ez kezdetben, amikor az ornemens formája közvetlenül az anyag megmunkálásához kötődött. Semper dicséri, hogy az indiánok textiljeiken nem rejtik el a varrást, hanem az anyag technikai illesztésében magában képzik meg a mintázatot, vagyis a hangsúlyossá tett öltések mikéntje adja magát a mintát.¹⁶

Miközben mindenhol az anyag kulcsfontosságáról írnak, arról, szinte egybehangzóan Semperrel, hogy az épület és anyaga mintegy ornamentikus melléktermékként akár magán is viselheti gyártásának lenyomatát, mégis a „digitális épületek” egyik talán legfeltűnőbb jegye, hogy nemcsak a statikával, hanem az anyag által megengedett technológiákkal, vagyis az anyag természetével is dacolni látszanak. A mai írások egyik visszatérő fogalma a „digitális anyagiság”. Ez azt jelenti, próbálok érteni, hogy „digitális logikával gazdagítják” az anyag által természetes módon megengedett konstrukciókat, vagyis, egyszerűen fogalmazva, mivel a gyártás is digitálisan irányított, korábban kivitelezhetetlen, igen bonyolult szerkezeteket lehet finom részletességgel kialakítani.¹⁷ A mai (vagy inkább már tegnapi) hajló, görbülő, vékony, szinte membránszerű burkolatok teoretikusai azt a passzust persze már nem idézhetnék Sempertől, amelyben az Entstofflichung, az elanyagtalanodás egyszersmind művésziatlenséget is jelent. „Az anyag szóljon a maga nyelvén és szerepeljen leplezetlenül olyan alakban és olyan arányokban, amelyek a tapasztalat és a tudomány szerint a legcélszerűbbnek bizonyultak.”¹⁸

¹³ Gottfried Semper: *Textilművészet*. In: Uő.: *Tudomány, ipar és művészet*. Corvina Kiadó, Budapest, 1980, 91–100., 96.

¹⁴ Vö. Jesse Reiser – Nanako Umemoto: *Atlas of Novel Tectonics*. Princeton Architectural Press, New York, 2006, 172–73. Idézi: Antoine Picon: *Ornament. The Politics of Architecture and Subjectivity*. Wiley, Chichester, 2013, 43.

¹⁵ Farshid Moussavi – Michael Kubo (szerk.): *The Function of Ornament*. Actar – Harvard University Graduate School of Design, Barcelona, 2006.

¹⁶ Az ornemens mintái Semper szerint eredetükön túl már önálló életet élnek, a díszítés konvencióivá váltak, s technikai-anyagi eredetük után a kultúra szimbolikus jelentéshordozóivá váltak. Semper: *Textilművészet*, 91.

¹⁷ Például Mathias Kohler: Veiling. *Forward*, 2009/ősz. Ornament – tematikus szám.

¹⁸ Gottfried Semper: Előzetes megjegyzések. In: Uő.: *Tudomány, ipar és művészet*, 25

Aki viszont minden bizonnyal olvasta Semper írásait, s ma mint elrugaszkodási ellenpontot kötelező legalább címében idézni, az Adolf Loos (1870–1933) és *Ornamens és bűnözés* című híres-hírhedt előadása.¹⁹ Loos követi abban Sempert, hogy a burkolás törvénye tiltja, hogy egyik anyagnak egy másik látszatát adjuk. „Minden anyag a saját formanyelvével rendelkezik, egyik anyag sem veheti igénybe a maga számára egy másik anyag formáit.”²⁰ A dekoratív járványt, amelynek egyik utolsó tünete éppen a bécsi szecesszió volt, Loos azért tartotta leközöndőnek, mert hazugságokon, csalásokon, például egyik anyagnak a másik formakörébe való beavatkozáson, utáztatokon alapuló maszk építészettől volt, álruha. Vagyis a *Kleidung* és a *Bekleidung* immár szemben állnak, ahol a ruházat, Loos egyik állandó metaforája, legyen jól vagy rosszul szabott, szegényes vagy drága anyagú, de nem képezi a test részét. Loos szemében a bécsi Ringstraße hivalkodó díszítéssel túlterhelt palotái hamis módon, a múlt arisztokráciától örökölt jeleivel akarták az új polgári öntudatot megerősíteni. Mindeközben a bontakozó új rend leleplez, elutasítja az illuzionizmust, a hazug homlokzat ornamenseit az őszinteség, az átláthatóság nevében. A modernség egyik kitüntetett jegye éppen a transzparencia, az erre való törekvés pedig belül jól kipakolta, kívül jól leborotváltá az épületet. Walter Benjamin ezt is briliánsan elemzi: egyrészt a kipakolandó lakásbelsőről úgy látja, hogy az „adekvát módon mindössze a hullának nyújthat szállást”,²¹ másrészt forradalmi erénynek tartja az üvegházban való lakást.²² Tehát csak ott nem önkényes a díszítés, ahol a konstrukcióra, annak hangsúlyozására, vagy éppen kényszerű megoldásainak takarására korlátozódik. Loos persze nemcsak a díszítés ellen érvelve fektetett nagy hangsúlyt a burkolás elvére, hanem mert burkolással elrejtethők az egyre bővülő infrastruktúra elemei, csövek, kábelek, vezetékek, amelyek által Le Corbusier kívánalmának megfelelően a ház lakógéppé válik.²³ Ugyan a burkolat mint felület lehetővé teszi, hogy dekorációként is működjön, ám ez most nem régmúlt idők jeleinek applikálása a felszínre, hanem az anyag minőségeinek „őszinte” megmutatása által a felszín új birtokba vétele.

Nemcsak a századforduló képmutató díszítésdömpingjével való esztétikai és társadalmi szembenállás volt a legfontosabb oka annak, hogy a modern építészet elfordult az addigi ornamentikától, hanem az, hogy az egész avantgárdot jellemző, a többi művészeti ágat is meghatározó lényegkereső nyugtalanság az építészetben is azt jelentette, hogy törekedett a maga lényegi elemeinek mind tisztább megmutatására, mondhatjuk úgy is, hogy haladt az absztrakció felé, így az új stílust immár nem a díszítéshez, hanem a téralakításhoz és a konstrukcióhoz kötötték. Henry van de Velde már 1901-ben olyan ornamentikáról beszél, amely nem kötődik a történelmi szimbolikus jelentésekhez, és olyan elvontabb fogalmakra támaszkodva alakítja ki a maga „absztrakt ornemens” fogalmát, mint a

¹⁹ Adolf Loos: *Ornamens és bűnözés*. In: Uő.: *Ornamens és nevelés. Válogatott írások*. Szerk. és ford. Kerégyártó Béla, TERC, Budapest, 2004, 154–163. Loos 1908-ban tartotta előadását Münchenben, írásos változata először franciául jelent meg rövidítve a *Les Cahiers d'aujourd'hui* lapban 1913-ban *Ornement et Crime* címmel, s így a szöveg azonnal manifesztumszerűvé vált, a bontakozó modern mozgalom hívei is magukévá tették. 1920-ban aztán ezt a fordítást közölte újra Le Corbusier a *L'Esprit nouveau* hasábjain, és szerkesztői előszavában Loost dicsérve felszólítást látott az írásban a tisztogató hadjáratához, amely kiiktathatja végre az építészetből a felesleges dolgokat.

²⁰ Alfred Loos: *A felöltöztetés elve* (1898). In: Uő.: *Ornamens és nevelés*, 46–51., 47.

²¹ Walter Benjamin: Nagyúri módon bútorozott tiszobás lakás. In: Uő.: *Egyirányú utca*. Atlantisz, Budapest, 2005, 15.

²² Walter Benjamin: Tapasztalat és szegénység. In: Uő.: *Angelus Novus*. Helikon, Budapest, 1980, 741. „[...] az üveg a titok ellensége. Ellensége a tulajdonnak is.”

²³ Az 1977-ben befejezett párizsi Centre Pompidou (tervezők Richard Rogers és Renzo Piano) épp azzal lett a high-tech posztmodern egyik legfontosabb példájává, hogy a ház addig rejtett elemeit – csatorna-, villany-, fűtésrendszer stb. – az épületen kívülre, mintegy színes állványzatként helyezte el.

harmónia vagy az egyensúly.²⁴ A modern építészet súlyos kérdéseit nem a felszínen alakított stílus helyes megválasztásával látták megválaszolhatónak. „A művész, aki a szerkezeti elemek tervezését pusztán külső, dekoratív megfontolások alapján közelíti meg, eltereli a figyelmet a tiszta, nukleáris forma megtalálásáról” – írja Poelzig 1906-ban.²⁵ „Az építészet gyökere a térproblematika uralása”, mondja Moholy-Nagy is, vagyis az építészet radikálisan új formái megoldásai a téralakítás kísérleteiből következnek, s nem az épület, főként ornamentális elemeiben hordozott szimbolikus tartalmaiból. Az ornamentika mint a meghaladni kívánt régi történelem szimbólumainak hordozója ezzel relevanciáját veszti számukra.

Az anyag, a szerkezet és az ornamentika kapcsolata a különböző történeti korszakokban és a különböző építészeti gyakorlatokban a szoros összetartozástól a teljes autonómiáig terjedő skálán foglal helyet. Ám az ornamentals mint önálló kategória talán akkor jön létre, és felteszem, akkor lesz jelentős és ezzel persze problematikus, ha a formát szimbolikusként ismerjük fel, ha végső soron nem pusztán anyagi vagy funkcionális alapjaira redukáljuk.²⁶ És épp ezért olyan makacs és megkerülhetetlen téma e látszólag felszíni kérdés, ezért toladódik elő mindig az építészet meghatározásakor az ornamentika kérdéses státusza, mert mibenléte, milyensége nem válaszolható meg az építészet „tartalmi” kérdéseivel; a tömeg, a szerkezet az alaprajz stb. problémáihoz képest – bár természetesen ezek is lehetnek szimbolikusak – az ornamentals makacsabbul tartja szimbolikus mivoltát.²⁷

Ha azt állítom, hogy az ornamentika azért kényes és meghaladhatatlan kérdés, mert makacsul szimbolikus, akkor igaz ez elhagyására is. Világos, egy jel tagadása maga is jelként funkcionál. Loosnak *A férfidivatáról* (1989) szóló szövege világosan árulkodik arról, hogy a dísztelenség maga is lehet „dísz” mint a hiányzó jelölő jelentése. „Úgy öltözködünk, amivel a legkevesebb feltűnést keltjük. Egy vörös frakk feltűnést kelt a bálteremben. Következésképp a báltermi vörös frakk nem modern. [...] minden feltűnés a kellő kifinomultság hiányát jelzi.” És legfőképp beszédes: „egy ruhadarab modern, ha valaki a kultúra középpontjában egy meghatározott alkalommal a legjobb társaságban a lehető legkisebb feltűnést kelti”.²⁸ Loos a maga épületeiben az anyag sajátos tulajdonságait, azok értékét emelte ki. Nem mintha nem tette volna ezt a maga módján az art deco is, vagy éppen a modern mozgalom egy jelentős része. Gondoljunk a Mies van der Rohe által tervezett 1929-es barcelonai vásár német pavilonjának nemes anyagaira – a márvány, a vörös onix, travertin –, ezek nem a bemutatott forradalmi térszervezés, hanem a dekorativitás szolgálatában álltak. Ahogyan Loos leírásában az igazi eleganciát a legfinomabb anyagok feltűnést kerülő tökéletes szabása adja, úgy van der Rohe épülete is erejének egy részét éppen abból merítette, amit ki akart zárni.²⁹

²⁴ Henry van de Velde: *The New Ornament*. Ford. Harry Francis Mallgrave. In: H. F. Mallgrave – C. Contandriopoulos (szerk.): *Architectural Theory, Vol. II. An Anthology from 1871 to 2005*. Blackwell, 2008, 116.

²⁵ Hans Poelzig: *Fermentation in Architecture*. In: Ulrich Conrads (szerk.): *Programs and Manifestoes on 20th-century Architecture*. MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1970, 14–18.

²⁶ Ez a megfogalmazás, tudom, már Semperre vonatkoztatva is leegyszerűsítő, s ne felejtjük, hogy Alois Riegl már 1893-ban nagy ívű írásban érvelt ellene autonóm szellemi alkotásként értve az ornamentikát. Magyarul részlet: Alois Riegl: *Az ornamentika története*. In: Uő.: *Művészettörténeti tanulmányok*. Szerk. Beke László, Balassi Kiadó, Budapest, 1998, 121–140.

²⁷ Vö. G. M. Elrayies: *Architectural ornament in the twentyfirst century*. In: A. Catalini és mások (szerk.): *Cities' Identity through Architecture and Arts*. Routledge, London – New York, 2018, 9–26.

²⁸ Loos: *A férfidivat*. In: Uő.: *Ornamentals és nevelés*, 82–85.

²⁹ Le Corbusier ezt persze elutasította: „A hivalkodás végső menedéke a csiszolt márványban rejlik, nyugtalan erezetmintákkal, a ritka fákból készült lambériában, amelyek olyan egzotikusak számunkra, mint a kolibrók [...]” *Le Corbusier: Decorative Art of Today*. Ford. James Dunnett, MIT Press, Massachusetts, 1987, 49.

Robert Venturi modernizmuskritikájának éppen az volt az egyik eleme, hogy megmutatta, ez az eljárás éppen úgy a dekoráció egyik formája, csak nem vallják be.³⁰ Vagyis Venturi szerint miközben elvetik a külső dekorációt, maga az épület válik dekorációvá. „az ornamentika funkciója igen gyakran formalista – ilyen a barokk pilaszterek ritmizáló használata. [...] Ritka a modern építészetben az olyan formalista elem, amely egyúttal szerkezeti is, bár Mies olyan biztonsággal használja a formalista I-gerendát, hogy azt még Bernini is megirigyelhetné.”³¹ A posztmodern építészet nagy alakja azt tanulta Las Vegas-tól, a vernakuláristól, hogy az ornamentika retorikus voltát jobb felvállalni. Jobb egy dekorált fészert építeni, amelyben a struktúra egyszerű funkcionális doboz, ám a felszín denotatív, szinte hirdetésszerűen beburkolva saját jelentésével, mintsem modernista „kacsákat” építeni, amelyek a formán és az anyagon keresztül akarnak konnotatív módon jelentéseket hordozni.³² Ha kicsit tovább feszítjük ezt az állítást, akkor úgy is fogalmazhatunk, hogy az ornamentális (dekorált) építészet megengedett, de büntett közvetlenül ornamentikát (dekorációt) építeni. Ebben a felfogásban tehát a modernista épület sem mentes a szimboliktól, de ezt csak az elit által értett önreferencialitáson keresztül éri el, míg a posztmodern épület újra szabadon visszatér a történeti ornamentikához mint építészeti köznyelvhez, bár Charles Jencks, a posztmodern első teoretikusa úgy fogalmaz, hogy imár nem szimbolikusan, hanem „enigmatikus jelölőként” használja a posztmodern az ornamentális homlokzatot, mivel nem egyértelmű denotációkat, hanem többretegű jelentéseket hoz létre.³³ A kortárs új-ornamentika funkcionalizáló jellege mellett másik meghatározója, hogy általában hevesen tiltakozik bármiféle ikonografikus, szimbolikus jelentésképzés ellen, legyen az nyílt vagy „enigmatikus”, s ennek okai között, mondani sem kell, nagyon erősen jelen van a posztmodernről való távolságtartás hangsúlyozása. Persze a mai ornamentika újdonsága ellenére nem függetleníthető sem a modernizmus absztrakt felületeitől, sem a posztmodern felületi dekorativitás pastiche-aitól, sem a dekonstrukció kollázs geometriájától.

A félmúlthoz és közelmúlthoz való viszony szokásos logikájával, az új-ornamentika a posztmodernről távolságot tart, ám nagyban visszanyúl ahhoz az ötvenes években induló időszakhoz, amikor művészek sora, például Vasarely, Schöffer, Kepes, hogy csak a magyar származásúakat említsem, a kinetikus művészettől az op-artig és ezeken túl is kísérletezett a kibernetika fogalmain és módszerein keresztül az emberi érzékelés egészének megértésével, valamint az ember és környezete kapcsolatának feltérképezésével. A moduláció, a szerialitás mintázatai, a hálózatok, a horizontális közvetítések bővülő terei, a rácsszerkezetek, a ritmus, a textúrák, rétegek változása, váltakozása, a különböző mintázatok viselkedése és hatásaik, az érzékelés csatornáinak akár egymás ellen szegülése, akár egymást felerősítése mind olyasmit céloztak, amit a ma ornamentikája immerzióknak nevez, vagyis hogy az érzékelő, a szubjektum és az érzékelt, az objektum közti éles határvo-

³⁰ Robert Venturi – Denise Scott-Brown – Charles Iznavour: *Learning From Las Vegas*. MIT Press, Cambridge, 1972, 102.

³¹ A magyar fordításban mindvégig formalistának olvashatjuk az eredeti szövegben retorikainak megnevezett eljárást. A retorikai kifejezés kevésbé hordoz pejoratív jelentéstartalmakat, ugyanakkor mutatja a szónoki beszéd modalitástól függő díszítésnek cicerói elvét, melyet az építészetelmélet Albertitől fogva hagyományozott. Robert Venturi: *Összetettség és ellentmondás az építészetben*. Corvina, Budapest, 1986, 46.

³² Venturi Las Vegas épületeit két típusba sorolja: az egyik a kacsá, az olyan épület, amelynek saját szerkezete és formája szimbolikus, utalva egy kacsát formázó baromfivoltra, a másik a díszített pajta (decorated shed), amelyre külső elemként aggatják rá a szimbolikus elemeket.

³³ Vö. Charles Jencks: *The Story of Post-Modernism. Five Decades of the Ironic, Iconic and Critical in Architecture*. Wiley, Chichester, 2011.

nal megszűnjön, vagy legalább destabilizálódjon, vagy legalább az épített teret a szubjektum egy önmagával egységes kontinuumként érzékelje.³⁴

A kortárs új-ornamentika jelentős része is immerzív hatások elérésére törekszik, ezért is szokták sokszor a barokk építészet hatásaihoz hasonlítani. Ám míg a hatvanas évek jellemzően a kibernetika szókincsét használta, addig a mai teoretikusok és gyakorló építésszek Deleuze filozófiáját hívják segítségül, egyenesen „Deleuze-kapcsolat”-ról beszélnek.³⁵ Írásai egy egész gondolkodási univerzumot kínáltak néha burkoltan vagy akaratlanul a digitális tervezés születő elméletének, és katalizátorai lettek az építészet digitális fordulatának.³⁶ Úgy látom, Deleuze elsősorban két szálon hat az építészeti gondolkodásra. Az egyik az affektum fogalma, amelyet talán úgy lehetne összefoglalni, hogy az affektumok nem az elme személyes, individuális érzéseiként működnek, hanem eredendőbb, a személyest megelőző (fizikaibb, biológiaibb) módon jelzik azokat az intenzitásbeli változásokat, amelyeket az ember testileg érzékel, és az őt körülvevő teret is érintik. Míg az érzés lokalizált és benső, addig az affektum a felszínhez kapcsolódik és immerzív, a szubjektum és a külső világ folytonosságán alapul. A hangsúly olyan elemekre és módosulásokra esik, mint az erő, a mező, az áramlás, hajlás, csavarodás. Halljuk, olyan szókészlet ez, ami közeli analógiába hozható a számítógépes tervezés fogalmaival. A másik szám-matematikai, és a leibnizi aritmetika inflexió pontjainak megértéséhez kapcsolódik. Deleuze *Le pli. Leibniz et le baroque* című 1988-ban megjelent könyvében mint teoretikusra hivatkozik Bernard Cache matematikus építészre. Deleuze az ő gyakorlatának elvét Leibniz differenciálszámításon alapuló parametrikus görbe fogalmához hasonlította. Az ilyen számításokon alapuló eljárással létrejövő új tárgyat *objectile*-nek nevezi Deleuze, és Cache-tól veszi annak leírását: az új technológiai tárgy, az *objectile* olyan iparilag, tehát sokszorosítással előállítható egyedi tárgy, amely kiiktatja a szabványosítással járó homogenitást. Szembemegy az addig az iparból kiiktathatatlannak tűnő szabvány logikával, ami filozófiai értelemben még mindig a lényeg egy formáját tartja fenn a konstans elemek alkalmazásának, az állandóságnak a törvénye által.³⁷

Cache az *Objectile* technológiai értelmezésén keresztül közvetítette Deleuze-t a tervezők felé, majd ez lett építészirodájának neve. S hogy a hosszas *Semper*-analógiával talán nem lövök nagyon mellé, annak egyik megerősítése lehet, hogy Cache készítette az első olyan digitális építészeti alkotást, amelyben a tervezési eljárástól a gyártási folyamatig mindent ugyanazon a szoftverplatformon generáltak, s melynek neve *Semper-pavilon* volt.

Ha úgy tekintünk egy épületre, az építészetre, mint ami mindig is a megértés társadalomilag és történetileg szervezett formáin keresztül lép kapcsolatba világával, vagyis a szubjektumot a maga által nyújtott értelmezésen keresztül kapcsolja be a politikaiba, úgy magától értetődőnek tetszik az az álláspont, amely minden épületnek tulajdonít olyan jelentést, amelyet korábban csak az ornamentalszimbolikus jelentésképző, -hordozó potenciáljának tulajdonítottak. Tehát az új-ornamentika bár elfordul az építészetet jeleként

³⁴ Egyetlen példa: A Vasarely Alapítvány épületében (Fondation Vasarely, Aix en Provence, 1976) 42 monumentális, megtévesztő optikai hatású mű bizonytalanítja el a nézőt. A színek, az optikai illúziók, a transzparencia és a tükröződések egy instabil, szinte labirintusszerű univerzumba vonják a látogatót. Vasarely azt nevezi kinetizmusnak, ami egy ilyen tér hatására a néző elméjében történik. Ilyen hatásra az érzékletek nem rendeződnek a helyes észlelés rendjébe, hanem a percepció értelmezni, strukturálni kényszerül az instabil érzékelési mező. Vagyis a szubjektum a maga perspektívájával nem képes rögzíteni a látványt, az mintegy kimozdul a képpé merevedésből, hogy magával együtt érzékelési pozíciójából a nézőt is kimozdítsa. Szubjektum és objektum kölcsönös feltételezettségének dinamikája indul meg ezzel.

³⁵ Vö. Mario Carpo (szerk.): *The Digital Turn in Architecture 1992–2012*. Wiley, Chichester, 2013.

³⁶ Lásd erről például: David Savat: *Deleuze and New Technology*. Edinburgh UP, Edinburgh, 2009.

³⁷ Gilles Deleuze: *The Fold. Leibniz and the Baroque*. Ford. Tom Conley, The Athlone Press, London, 1993, 15–19.

olvasó értelmezhetőségtől, nem a jelentést, hanem az általa előállított érzékelést, észlelést hangsúlyozza, mégis, úgy gondolom, világosan jelentéshordozó, amennyiben működés-módja a korszak szellemiségének megfelelő.

Az új-ornamentika parametrikus tervezése generatív dinamikán alapul, amit asszociatív tervezési eljárásnak is neveznek. Ugyanazon építészeti elemek különböző léptékben ismétlődve ugyanazon az épületen, akár tektonikusak, akár díszítőelemek, fraktálarchitektúrát eredményeznek.³⁸ Összetettséjük ellenére a létrehozásukhoz szükséges műveletek általában meglehetősen egyszerűek. A felhasznált egyenletek önmagukban nem különösebben bonyolultak, de ha több százszor, több ezerszer ismétljük őket, végtelenül bonyolulttá válnak, miközben a kezdeti egyenletben felállított szabályok alapján minden szinten megtartják az ön hasonlóság (self-similarity) bizonyos arányait. Tehát korlátozott számú geometrikus és numerikus alaphoz indulnak ki, dinamikusak, vagyis a szoftver képes automatikusan értékelni a rendszer egy komponensében bekövetkező változást, és szükség szerint újratervezi az összes csatlakozó elemet. Vagyis a rendszer legkisebb összetevőjének megváltozása képes befolyásolni az egészet. Ehhez csatlakozik a rendszerelméletből származó emergencia fogalom, ami egy rendszer olyan tulajdonságait határozza meg, amelyek nem vezethetők le a részek összegéből. Számítógépes környezetben az emergens formákat létrehozó folyamatok matematikai modelljeinek használatával, morfogenezissel kialakuló formák és struktúrák is tervezhetők.

A hatvanas évek művészeti és építészeti érdeklődése a sorozatok, a rendszerek iránt a szerialitás legkülönbözőbb eljárásait használja az elemek modulálására. Az így létrejövő műalkotások, ornamentális elemek egy referencialitás nélküli, mindent mindennel kapcsolatba hozó, nem hierarchikus láncolatba állnak össze. Az egyes, de nem individuális elemek egymásmellettiségének variációit alkotják meg. Az új-ornamens újdonságát abban látom, ahogyan az egyest kezeli. Fix középpont nélkül formálódik itt is a struktúra, ám az egymással kapcsolódó részek összeadódása nem visz a formai egységesülés felé. Nem figura vagy csak mintázat sorolódik az elemekből, hanem szinte önkényesnek tűnő módon halmozódnak az elemek. Lehetnek bár a kezdeti szabályok egyszerűek, a rendszer logikája azért válik átláthatatlanná, mert az egyest másként rendeli alá az egésznek.³⁹ Az egyes elemek folytonosan módosulnak, s így végül illeszkedni tudnak a szintén módosuló keretekhez. Vagyis a szabály állandóságát felváltó ingadozó, változékonny normához úgy igazodik az egyes elem, ha nem egyszerűen szerialisan variálódik, hanem önmaga is folyton változik, s közben identitását, s ezzel individualitását mégis megtartja. Deleuze megfogalmazásához visszatérve ez azért jelenti a tárgy új státuszát, mert nem egy térbeli, azaz forma-anyag viszonyt jelent, hanem „időbeli modulációra vonatkoztatja állapotát, ami az anyag folyamatos variációjának kezdetét éppúgy magában foglalja, mint a forma folyamatos fejlődését”.⁴⁰

³⁸ Lásd a Benoît Mandelbrot (1924–2010) által kialakított fraktálgeometriát, vagyis a minden léptékben részletgazdag, szabálytalan alakzatok geometriáját.

³⁹ A 2007-es pekingi uszoda – PTW Architects, CSCEC + Design and Arup, Peking National Aquatics Centre, 2007 – esetében a mind különböző sejtek, vagy a TVCC torony – OMA 2012 Peking – esetében a hullámzóan megjelenő cellák egy rugalmas geometriába rendeződnek, ahol ismétlődés nélkül lehetséges különböző, rugalmas keretek feltöltése.

⁴⁰ Deleuze: *The Fold*, 19.

A GÉPEK IS TUDNAK SÍRNI?

Závada Péter: *Éngép*

Az újtárgyiasság jegyében fogant¹ és e boszorkánykonyhában tökéletesre csiszolt Závada-szabadversek a *Muréna mozgásának* nyelvileg magas fokon reflektált költeményei után az *Éngép*ben a maguk póré liriko-prózaik voltakban lépnek az olvasók elé. A kötet a prózaversben értelenített lírai megszólalásmóddal együtt a történeti avantgárdra és a későmodernre egyaránt jellemző beszélői szubjektumleválasztást is játékba hozza. A prózaversek egy évszázados lírai hagyományt folytatva (ha annak magyar irodalmi elterjedését Kassák Lajos *Tisztaság könyve* című, 1926-ban megjelent kötetétől eredeztetjük) feszegetik tovább a költészet határait, miközben olykor mégis meglepően tradicionális keretek között maradva járják körül a lírai ének fontos témákat. Felmerül már a kritika legelején a kérdés, hogy mindez az *Éngép* automatizmusából vagy Závada hagyománytiszteléből adódik-e. S úgy egyáltalán, egy gépi én további beépítése, amely a lírai egót kiborg-ember hibriddé vagy éppen Frankeinstein szörnyévé formálja, mennyiben ad többletjelentést a szövegeknek, mennyiben gazdagítja a költői én szereplehetőségeit, énkonstrukcióinak tárházát, a hibriditásra adott reflexiók és az ebben rejlő költői energiák kiaknázása mennyiben tekinthető a költői invenció jól eltalált gesztusának. A válaszokkal természetesen úgy a kötet, miként a kritika sem marad adós; ahogy azzal sem, hogy miért tekintem a kötetet a kortárs metamodern líra meghatározó darabjának.

E klasszifikáció kontextusát már előljáróban megejtem: a kortárs metamodern lírára általában jellemző, hogy a posztmodern belátásait megfogadva azokat úgy próbálja meghaladni, hogy mintegy kerülőutakon keresztül visszafordul a későmodern vagy éppen az egyes avantgárd törekvések lírai szubjektumfelfogásához. Ez Závada esetében nem mutat ennyire tiszta képet, viszont ahhoz, hogy dekonstruálhassa az *Éngép*ben keresztül „saját” lírai egóját, feltételezni kell egy eleve létező lírai szubjektumot. A kötet a dekonstrukció révén hitelesíti visszamenőleg e lírai ént, nyomokat hagy maga után. Emellett érdemes kiemelni a metamodernitás részeként, hogy az ezen – még igen heterogén és változó – felfogás szerint alkotó költőknél kiemelten fontos a lokalitás,² a rögzített helyekhez kapcsolt identitás, vagy éppen annak problematizálása, miként azt Závada esetében is megfigyelhetjük a gyermekkor színterének topografikus beazonosításakor; ehhez kicsit hosszabban idézek a tárgyias versek kö-

¹ Kiss Georgina: Aspektusok és hiátusok. Hozzászólások Závada Péter kötetéhez 4. *Műút online*. Elérhető: <https://muut.hu/archivum/28483> (Hozzáférés: 2025. 07. 08.)

² André Ferenc – Horváth Benji (szerk.): *Címtelen föld. Fiatal erdélyi metamodern líra*. Erdélyi Híradó – FISZ, Kolozsvár – Budapest, 2020.

Jelenkor Kiadó
Budapest, 2025
116 oldal, 3499 Ft

zül, *A Marosról* című szövegből: „Két és fél millió évvel ezelőtt, a negyedidőszakban a Maros kiterjedt hordalékkúpot épített, felszínén elhagyott medrek sűrű hálózata, hazugságvizsgáló görbéi a lapon, így a folyó le se tagadhatná, hogy miután a mai medrét elfoglalta, az erek vízutánpótlása fokozatosan megszűnt, bár a rendszeres kiöntések még jó ideig jelentős vízmennyiséget biztosítottak nekik, így ma is számos mellék- és holtága lép ki Románia területén a Marosból, és halad keresztül feltartóztatás nélkül az országhatáron, útjukat csak a hevenyészett nádasok állják, elszórtan harmatkása, hínár, békalencsetelepek, vízüikkel a Békés megyei falvakat is öntözik, így szeli apám szülőfaluját is a Száraz-ér egyik mellékága át (...)” (16.). A szenttelen hangot a tárgyiasság érzelemmentes modalitása indokolja, amit a finom humor és a távolságtartás ellenére is felszínre törő nosztalgikusság ellenpontos („A humoromat magas fokozatra állítom, az őszinteségemet alacsonyra...”, 96.). Az *Éngép* a Wikipédiáról szerezte információit, melyek szerint részben hibásak – ezt Závada Péter emlékeire alapozva meri kijelenteni. A kötetben máshol is találkozunk a mediatisztázált tudáselőállításra, valamint tudásfelhalmozásra és -megosztásra reflektáló részekkel. A szövegek azonban elkerülik a szótárakkal, online tudástárakkal kínáló posztmodern játékot, a kötet nem válik jelöletlen vendégszövegek visszafejthetetlen játszótérévé – legalábbis ezen a ponton.

A korábbi Závada-kötetekhez hasonlóan az *Éngép* is úgy lett megalkotva, hogy a kortárs líra értő olvasói, a művelt nagyközönség mellett az irodalomelméleti iskolák belátásain és problémafelvetéseinek pallérozott elméjű irodalomtudósok szintén kedvükre csemegezhessenek a szövegek, illetve az azokban felkínált értelmezési keretrendszer között. Mert bizony Závada Péter nagyon is tudatos költő. Az ELTE Esztétika Tanszékének adjunktusaként tisztában is kell lennie a mai teoretikus szeljárással, s ezt a tudást – nagyfokú önreflexióval, metapoétikai játékosággal, illetve az irodalmi hagyományt megidéző intertextusokkal – sikeresen önti (az *Éngépen* keresztül) formába. A szövegek jól sikerült költői remeklések, amivel a kötet látványosan tisztában van, ebben a szerénytelen verseskötetben nincs helye poétikai bizonytalanságnak, ami akár visszatetszést is kiválthat a leendő olvasóiból. Sőt, olykor úgy érezhetjük, hogy a szövegek nemcsak egy ideális – irodalomelméletileg és filozófiailag képzett – olvasóval, de egy ideális kritikussal is számolnak, s bizonyos esetekben mintha már maga a kötet akarna válaszolni és megfelelni a leendő kritikákra. A magas fokú önreflexió miatt a szövegek, miként a sakkmesterek, a befogadó előtt járnak és már kész válasszal bírnak a lehetséges reakcióra nézvést. Nem mondom, hogy a kötet lehetett volna némileg naivabb, horribile dictu esetlenebb, de az biztos, hogy egyesektől könnyen megkaphatja a sznobéria címkéjét.

A versszövegek a lírai én és az *Éngép* énjének szóródását viszik színre, az identitások illékonyságának elemi tapasztalatát. Závada kötetének gravitációs középpontja tehát egy nem-emberi létező, az ember legelemibb oldalából, az állati ösztönvilágon, valamint a test vegetatív, emésztést és szaporodást felelő aspektusán túlmutató self-ből részesülő (én)gép. Ez a lírai entitás azonban nem választható le a lírai énről. Így a kötet az emlékezésen alapuló identitáskonstrukciók kritikája, valamint a költemények referenciális olvashatóságának metakritikája mellett a poszthumán és a kiborg diskurzusok felé is nyit e kísérletes, nem emberi, mégis a freudi Doppelpängert idéző Závada-*Éngép* hibriddel. Az azonosuláson alapuló játékot egészen az élve megnyúztatásig, vagy másképp a poétikai-pszichológiai értelemben vett vivisekcióig járhatja, pattanásig feszítve a kötet húrjait: „A bőr is én vagyok, amit lenyúztak rólam, amíg aludtam, lehámozták, mint a csomagolópapírt...” (114.) Mert bizony nem akármilyen szakítószilárdságú nyelvi alapzat és poétikai felépítmény kell ahhoz, hogy ezt az elméleti-poétikai témabőséget kellő magabiztossággal megtartsa.

A kötetben két jól elkülöníthető hang jut szóhoz, amiket/akiket a verseskötet tipográfiai is elkülönöztet: az egyik az *Éngép*-ből és Závada lírai énjéből előálló hibrid

(megszólalása minden esetben kurzívan szedve), a másik maga az Éngép. A „gépi szövegek” három ciklust alkotnak: „Első fejezet, melyben az Éngép megírja Závada Péter tárgyias verseit”; „Második fejezet, melyben az Éngép megírja Závada Péter montázsverseit”; „Harmadik fejezet, melyben az Éngép megírja Závada Péter esszéverseit”. A cikluscímek egyrészt a lírai én(gép) és Závada Péter (autobiografikus költő, lírai én stb.) közti távolságot, valamint a versek műfaji jellemzőit is előrevetítik, kijelölve a befogadás műfaj- és megszólalásközpontú kontextusait. A ciklusokat az Éngép-Závada hibrid kurzív versei keretezik, amelyek öt alkalommal a ciklusok verseit is megtörik, így összesen hét alkalommal ragadja magához a szöveg és a kötet feletti hatalmat e hibrid költői entitás. A költő a gépi-emberi tudat szövegeken keresztül performatív módon létrejövő és működésbe lépő aspektusát teszi láthatóvá a kurzív szövegekben. Ezek nem kommentárok, nem egyszerű metapoétikus, önreflexív kommentek, sokkal inkább a folyamatában megszülető, Éngép által generált verseskötet szövegi-gépi/emberi tudati szubsztrátumának felszínre törései. A három fejezetben huszonnyolc tárgyias, huszonnégy montázs- és hat esszévers kapott helyet. Míg az adott műfaji keretrendszerben megszólaló szövegekben ott érződik az Éngép megfelelési kényszere, hogy minél tökéletesebb szövegeket hozzon létre, a kurzív részekben jóval zabolátlanabb módon jut szóhoz. A verseskötet az egymásra írt szölamok révén akár két köteté szétszalazható szövegegyüttesként is olvasható, mivel bár kölcsönösen erősítik egymást, de egymástól függetlenül egyaránt teljes értékű alkotások. A kurzív versek nem kommentek, nem margószéli jegyzetek, esetleg az alkotó gépi/emberi tudat munkajegyzetei.

Az éntelenítés paradoxonát képviseli maga a kötetcímből is felsejlő alkotói mechanizmus, a konceptkötet hátterét, a versek születésének keretét adó Éngép. A verseskötetben ugyanis Závada Péter lírai énje látszólag háttérbe szorul (vagy önként elvonul), hogy átadja a helyét az Éngépnek, aki/amely a betáplált emlékekből/érzésekből (stb.?) megalakítja a kötet verseit. Az előálló szövegegyüttes így egyrészt szöveggenerátorként létrehozott költemények soraként olvastatja magát, de ezzel egy időben éppen a digitális szöveggenerálásnak mutat fűgét, lévén a szövegek nagyobb része nem a nullák és egyesek bináris óceánjából, annak forrongó, habzó hullámai közül emelkednek ki, mint Aphrodité Paphosz szigeténél, hanem a mechanikus, gépi világ humorosan analóg közegéből. „Az Éngép vagyok, nem a beszélőgép, lényegesen fejlettebb vagyok nála, a működéshez nincs szükségem másra. Elmés szerkezet, mondják, okos kis kütyü, egyedül is primán elboldogulok, köszönöm, kifogástalanul eldiskurálok, mint most is, saját magammal” (70.). Az idézett részben Závada költői játékossága is megcsillan: a regiszterek csúszkálnak, miközben a gondolatritmust a belső rímek, a szöveg olykor már hip-hopposan könnyed lüktetése mozdítja ki a holtpontról. Később ezt olvashatjuk ugyanebben az Éngép-megszólalásban: „Pedig lehetnék például a sakkozó török (...). Mindez ugyanakkor pusztán képzelgés, én az Éngép vagyok, nem a beszélőgép, és még véletlenül sem a sakkozó fatörök, bennem nem rejtőzik senki, főleg nem Závada Péter” (70.). A gépi tudatot valami mégis mozgatja, a belső hiány és a külső kényszer a későbbiekben is fontos témája az Éngép önmegértést célzó kijelentéseinek. A gép analóg, mechanikus világa egy ponton mégis enged a digitális térnek, és két hosszabb megszólalás (86–88.) erejéig hashtagekből, programnyelvi srcipteket imitáló parancsokból és linkekből alkotja meg saját nyelvét, ám ennek nincs folytatása, megmarad zárványként a többi szövegtől körbezárva.

Az alkotói folyamat ennél mégis bonyolultabb képet mutat, ugyanis a rendre szóhoz jutó Éngép egyszerre rivalizál Závada Péterrel („főleg nem Závada Péter”), miközben lényegében abba az irányba tart, hogy minél tökéletesebb Závada Péter váljon belőle. A mimikri visszahat az utánzóra és az utánzótra, hogy végül úgy e két résztvevőt, mint a harmadik felet, vagyis az olvasót is elbizonytalanítsa az „eredeti” költői ént illetően. A szerepek felcserélhetők, beindul az öntükrözés, amely egyben a kiszolgáltatottságot is maga után

vonja: „Ahogy nemcsak én eszem meg az ételt, hanem az étel is megeszi a fogaimat, úgy a kép is néz engem, nem tudja, hová akasszon” (115.). Az elfogyasztás a fogyasztó fogyásával jár, ahogy a kép nézése, a látszólag veszélytelen szemlélődés egy pillanat alatt megfordulhat, és a nézőből lesz a nézett műalkotás. Máshol ezt olvassuk: „Egy báb bábja vagyok, vagy annak is az utánczata, rossz végtelen, végeim ostoba összege. Halálom kereszt és kötél általi élet. De ismerem a súlypont mozgásvonalát, ismerem a táncos lelkének útját, arányos vagyok, mozgékony és bájos, nem az étellel kívánok versenyre kelni. Nem reflektálok magamra, nem tudom, hol húzódik a grácia és a kísérteties határa. A marionett holt matéria, mondom, halálszerű szépségemmel olyan vagyok, mint Isten” (114.). A lírai én tekinthető tehát az első bábnak, amely egy újabb bábra, az Éngépre tesz szert. Egy üres, „holt matéria” mozzgat és tölt fel látszólag étellel egy újabb ürességet. S bár határozottan állítja, hogy nem reflektál magára, a reflexió hiányának kiemelése már önmagában reflexív gesztusként olvasható – vigyázzunk, a költő csal! (Hogy magával vagy csak az olvasóval, ebben a játékosan komoly felállásban kevésbé tűnik releváns kérdésnek.) A báb bábja az üresség kiterjesztett üressége. Az Éngép idézett megszólalásában Heinrich von Kleist 1810-ben megjelent, marionettszínházról írt esszéjét hozza játékba. Az Éngép analóg hasonlóságot mutat a bábukkal, de mégsem azonosulhat azokkal. Kleist példázata ugyanis a bűnbeesés pillanatát rögzíti, az emberi tudatot megelőző létállapokra, a természet gráciájára irányítja a figyelmet. A marionettbábunak nincs tudata, paradicsombb létező, mint az ember. Az Éngép viszont már túl van e kleisti bűnbeesésen, nehezen tagadhatná tudati meghatározottságát. Noha határozottan állítja, hogy egy „báb bábja”, ezt érdemesebb inkább óhajként olvasnunk. A bábu tudat nélküli, holt matéria; közte és a mindent mozgató isten között találjuk a bűnbeesett embert, akire a figyelés feladata hárul. Az Éngép Kleist marionettjeit és Rilke bábuit sem érheti el, egyszerre tükrözi az emberit és a nem-emberit.” Eszerint a Závada-szövegvilág tektonikus mozgásai alatt nincs szilárd vasmag, csak gomolygó szférák. De hogy ki van mégis a Závada-Éngép bőre alatt, arra maga a kötet felel egy megkapóan vallomásos részben már rögtön a nyitányban: „Rétegek határain, párhuzamos síkok mentén, ott, ahol a szerves találkozik a szervetlennel, tépem, kaparom, mígnem ráébredek, ez nem a szabadságot templomszolga, nem az ügyeletes díjbeszedő, még csak nem is a jónevű cserzővarga, végig az apám volt a bőröm alá temetve, végig az apám, jó, de akkor belé kicsoda?” (9.) A költő-lírai én-Éngép felállítás (bábos-báb-báb bábja) után a fiú bőre alatt rejtőző apa jut szerephez. Az lírai én „nem reflektál magára”, s bizony éppen ezért nehéz dolga van a kritikusként, amikor nem reflektált tükröződés mélységi tartományait próbálja felfejteni.

A kötet nem szereti a hierarchiát, így mi is bátran és vállaltan önkényesen léphetünk be a lírai én/Éngép projektált tudatába, lévén a kijelentések hol felépítenek valamit, amihez kapcsolódhatunk, majd ugyanazzal a lendülettel dekonstruálnak és elbizonytalanítanak. A szöveg a maga magányosságát az olvasó magára hagyásával teszi teljessé.

Meglátásom szerint ebben áll a kötet legnagyobb erénye: úgy válik egy időben önfel számolóvá és (ön)újraalkotóvá, hogy e folyamatos oszcillációban nem merül ki, sőt ennek ellenére (vagy éppen emiatt) képes elbírní e tömeget, a túlbeszélés révén pedig nem válik súlytalaná. Ez pedig csak pontos arány- és formaérzék révén valósulhat meg: abban a percben, ahogy automatizmusba csapna át (még az Éngép dacára is) a tárgyias, a montázs- vagy az esszéversek sora, a kötetben tökéletes ritmusban követik egymást a váltások, melyeket az Éngép/závadai lírai én felszínre törő kiszólásai csak tovább árnyalnak. S hogy nem csak egy závadai virtuóz tour de force-ról van szó, bizonyítja, hogy a kötet mer és tud is magán ironizálva viccelni. E finoman adagolt humor nélkül egy magasan intellektuál, de a költői-tudósi pózba merevedett mutatvány lenne csak (ám természetesen annak sem utolsó). S végső soron a költői mutatvány mögött a lírai én lelkének tektonikus mozgásai gerjesztik azt a morajlást, ami még az Éngép zakatolásán is átszűrődik:

egy közvetett módon megidézett szerelmet, valamint az apával megmérkőző fiúgyermek archetipikus, antropológiai állandóként tételeződő mitológemáját: „Apám szájszagát érzem a számból” (5.). S mindehhez járul a Biblia mint hipotextus – ehhez egy jól sikerült Evangélium-parafraízist idézek: „Légió a nevem, mert sokan vagyunk, sokan, mondom, mi, Závada Péterek (...)” (67.). Az idézett rész tovább bonyolítja a költői ének viszonyrendszerét, miközben a megszállás-megszállottság témáját is invenciózus módon elegyíti a költői ihletettséggel állapotával, valamint a lírai én–Éngép kettősének játékaival.

Korábban hosszabban idéztem *A Marosról* című versből, kiemelve a lokalitáshoz, a családi emlékezethez, valamint a személyes és az elszemélytelenített tudáshoz (Wikipédia) való kapcsolódási pontokat. Mivel a tárgyias versek motivikai hálózata szorosabb és lazább összeolvasási mintázatokat jelöl ki, egy-egy szöveg kiemelése torzít az összképen. A feszesség mint poétikai erény mindegyik költeményre egyaránt igaz. A tehát eleve erős felhozatalból különösen jól sikerült verseknek gondolom az azonos című két nyitó darabot (*A rózsáról*) az emlékezés alakváltozataira adott reflexiók miatt, a már idézett *A Marosról*t, valamint a tértapasztalat szubjektív, illuzórikus voltát kiemelő, a határok illelékonyságát izgalmasan tematizáló *A tisztásról* címűt: „Önmagát veszi körül a tisztás. Ott is tisztás van, ahol átlépi határait” (31.). Sokatmondó metaforaként a fogalmi rögzítetlenség és rögzíthetatlenség a tisztást a szubjektummal, az irodalmi műfajokkal, s úgy általában a megismerhető világgal teszi egyenértékűvé. Végül az önálló alciklusként olvasható négy verset (mind a négy *A léptekről* címet viseli) tekintem különösen jól sikerültnek. Változatok egy témára, melyek a tárgyias versek kevésbé poétikus terébe is zeneiséget csempésznek négytétéles, építkező szimfóniaként. „A szó egy hely, ahová vonakodva kilépsz, a térben magad előtt tolod érkezésed, lépteid kifröccsennek a talpad alól, igyekezeted kásás maradéka. Középre kényszerülsz ebben a tágasságban.” (39.) A középpontot vesztett lírai szubjektum elemi tapasztalatáról olvashatunk, ahogy a beszéd, a szavak és kifejezések megörökölt és éppen emiatt kötelező érvényűnek tűnő rendszerében akaratlanul is a középpont szerepét kénytelenek „vonakodva” magukra venni.

A tárgyias versek után a montázsversek teremtenek tökéletes lehetőséget arra, hogy azokban a kötet az Éngép általi szövegalkotás technikáját, az utánzás, ismétlés, újrafelhasználás és a semmiből való létrehozás rendszerét kifordítsa, olvasói figyelmét erre a poétikai programra irányítsa. S az sem véletlen, hogy az irodalom és a filozófia kérdései, valamint a filmművészet mint öntükröző társművészet éppen a montázsok között jelenik meg ilyen hangsúlyos módon. Viszont ezzel valami újat is elindít a kötet: a montázsoktól várt töredezettség kevésbé érvényesül, az adott szövegek koherens egészként kerülnek be a kötetbe, viszont egymással már nem alakítanak ki olyan dialogikus kapcsolatot, mint a tárgyias versek egymásra felelgető motívumai. Felvillantások, elkapott pillanatok és érzések, költői ígéretek tára a montázsversek sora, melyek nem használják ki a nyomtatott szöveg széthullásának, nyelvi jelekké törésének lehetőségeit: egyben maradnak, nem íródnak rá egymásra. Sokkal inkább olyan érzése van az olvasónak, hogy a megadott első mondat mint egy chatprogramba beírt prompt maga után vonja a további részeket, a generálás folyamataira irányítva a figyelmet. Az Éngép viszont szabadon ügyködhet, kezét nem köti meg a költő szigorú utasításokkal, a felütés téma- és hangulatkijelölő szerepe korántsem válik autoriter tényezővé.

Az esszéversek zárják a kötet műfajilag meghatározott szövegeit. A hosszabb próza-versek, noha komoly szöveggé olvastatják magukat, a három ciklus közül még a leginkább humoros és önironikus versek sorát gyarapítják, ami elsősorban a groteszk és az abszurd energiáiból táplálkozik, de a túl jól sikerült imitáció a paródia felé is utat nyithat. *A kutya* című szöveg a posztumán állat–ember kettőst boncolgatja tovább a hangadás és a beszéd témáját továbbgondolva. A kötet ezt viszi tovább *A bikában*, a művészetet, az alkotást a kínnal és a halállal összekapcsolva. A szöveg Phalarisz rézbikájáról szól, mely-

ben a szerencsétlen áldozatok élve égtek el, de közben egy tölcser révén hangjuk kiszűrődik a bikatestből: „Látjuk, a benne-foglaltság ilyenformán a halál záloga” (106.) – ezzel a kijelentéssel a rézbika képében idézi fel ismét a kurzív versekben már többször tematizált viszonyrendszert (Ki bújik meg kiben?). A testhatárookra kérdez rá *Az él* című szövegben, amivel a biztos határokkal bírt entitások (vers, test, tudat) illékony és sérülékeny voltát emeli ki. A *Beszédszűgörités*ben járhatja csúcsra a groteszk esztétikáját, de ezt sem öncélúan teszi: a fejek zsugorítását a nyelvi tömörítéssel hozza játékba („Am a nyelv, mint látjuk, könyörtelenül sűrít”, 112.) – ezen a ponton reflektálhatott volna a költészet sűrítő erejére is (vö. dichten – Dichtung – Gedicht), ezt kihagyott ziccernek érzem. Az esszéversek leg-sikerültebb darabja, véleményem szerint *A kúp csúcsa*: amellet, hogy releváns (recepció)-esztétikai megállapításoknak enged teret a befogadás misztikus élményének egyénre szabott oldalát kiemelve, a szöveget akár paródiaként is olvashatjuk, mivel mintha csak egy Földényi-féle tág szellemi horizontú, művészettörténetileg mélyen megalapozott eszme-futtatást kísérhetnénk végig. A szöveg ereje éppen abban áll, hogy elsősorban hommage-ként olvastatja magát, de a szájszéli mosoly is ott bujkál a sorok között.

Závada Péter *Éngépe* jelentős költői teljesítmény, amely a rögzítetlenségre adott ezer-féle reflexiója révén egy pillanatig sem hagyja, hogy olvasóinak figyelme ellankadjon. A verseskötet játszik az olvasóval, de nem csinál belőle bolondot. Kortárs és hagyományos költői, társadalmi és esztétikai-filozófiai témákat dolgoz fel, de a beszélői pozíció bizonytalansága miatt az autoritás folyton megkérdőjeleződik. Kinek higgyünk? Kit halunk? Ki bújik kinek a maszkja, arca, bőre mögé? A kötet nem ad választ, de éppen e lezáratlanságban rejlik valódi ereje. Az *Éngép* maga is szabadulni szeretne a diskurzusok és dichotómiák béklyóiból, de eközben maga válik Závada lírai énjének szökésvonalává. Az *Éngép* és a lírai én egymást táplálva, egymásból erőt merítve, kihasználva és legyőzve hozza létre ezt a maradandó költői produktumot.

HAJÓRONCS ÉS NAPLEMENTE

Mesterházy Balázs: *A Mediterrán-állandó*

Empirikus tény, hogy nagy a vonzása annak a földrajzi és történeti-kulturális területnek, amelyet Mediterráneumnak nevezünk, s ebben a tárgyalt kötetből kiolvasható vonzódásban a szerzővel a recenzens is osztozik. Ám amennyire hálásnak tűnhet első pillantásra Mesterházy Balázs vállalása, annyira összetett költői feladat is egyben, amely veszélyeket is rejt magában: mint például a már egy-két évszázada e konkrét és imaginárius területből táplálkozó giccs, amelyet utóbb a tömegturizmus mindent felzaboló mechanizmusa nagyüzemi szintre emelt és felsokszorozott, s amelynek torzító, akár a reflektált befogadót is befolyásoló esztétikai hatása aligha vitatható. Vagy felvetődhet az idill bonyolultabb problémája, hiszen az európai irodalom épp ebből a görög-római tájból eredeztetni a bukolikus, a pásztori költészetet. Az idill tehát – feltéve, hogy nem hamis – vajon milyen költői, esztétikai jelentést hordoz ma, és egyszerűen fogalmazva: mond-e valamit a mai életünk-ről.¹ Az előzetes félelmeknek elébe menve véleményem szerint Mesterházy Balázs verseskönyve sikeresen kerüli esztétikai Szkülláit és Kharübdiszzeit, és érvényes, sőt élvezetes, emlékeztető módon dolgozza fel költői tárgyát.

E tárgy a kötet címbe emelt (*A Mediterrán-állandó*), amely a maga matematikai-fizikai formulát idéző nyelvi karakterével ellenpontozva a tulajdonnév inherens jelentésmezéjét, máris igen összetett jelentésadásokra, képzettársításokra indíthatja olvasóját, ám a kötet fülszövege átmenetileg lehűti a kedélyeket, amennyiben konkrét meghatározást ad rá: „Az emberi élet eme abszurd igazságát, a végességben megnyíló végtelen nevezhetjük *Mediterrán-állandónak*”. A készen kapott definíció ellenére azért mi csak folytassuk az olvasást a könyv elejéről, lássuk, igaza van-e a kijelentésnek a saját tapasztalatunk fényében.

A kötet 73 rövidebb-hosszabb prózaverset foglal magában (csupán egy-két kivétel akad), s ez több szempontból is fordulatot jelent Mesterházy Balázs eddigi költői életművében. Korábbi versesköteteiben különböző versformákat használt az egyes könyveken belül, melyek az egy-két soros (hol epigrammatikus tömörségű, hol épp töredékszerű) vagy haikuszerű rövid formáktól a szonetten át a félhosszú versig, illetve a számozott nagyobb egységekből álló terjedelmesebb prózaversig széles skálán mozogtak. Az újonnan választott egységes költői forma, a prózavers jórészt sikeresen ellenpontozza, illetve moderálja a klasszikus költői hagyomány eszközeinek elhagyásával az olykor érzelmi szempontból felfokozottabb szövegrészeket, s evidens módon ad lehetőséget a bemutatandó

¹ Vö. Radnóti Sándor: Az idill halála és halhatatlansága. *Jelenkor*, 2025/7–8, 751–773.

& Kiadó
Budapest, 2025
112 oldal, 2900 Ft

világ részletezőbb, plasztikus leírására vagy rövidebb történetek elbeszélésére. Az egységes forma továbbá jótékony hatással van a kötet kohéziójára is, amennyiben a szövegformálás, a képkivágot szintjén összetartja az egymáshoz javarészt mindössze egy beszélő „én” révén (néha így is kérdésesen) kapcsolódó szövegegységeket.

A mediterrán topográfia jórészt azonosítható helyei tűnnek fel a kötetben. Az első egységben a horvát szigetek, Cres és Krk, aztán Montenegro, Split, a másodikban Olaszország (Szicília külön is), a harmadikban Dalmácia, a negyedikben spanyol, de főleg portugál helyszínek, az ötödikben albán és görög, valamint dél-spanyol (Málaga) terek, a hatodikban nincs konkrét utalás, a hetedikben Split, Görögország, Portugália, Krk, Cres, Málaga. A vékony kötet olvasása során meggyőződhetünk arról, hogy Mesterházy sokat tud a mediterrán világról, így például a tenger görög neveitől kezdve ősi szicíliai szavakon át a konobáig, tramontanáig és azulejóig számos arrafelé honos fogalmat beépít a versekbe. Az is világossá válik, hogy nem csupán olvasmányélményekből táplálkozik az ihlete, a geográfiai-topográfiai tények is pontosnak tűnnek, amennyire ezek a versszövegek alapján egyáltalán azonosíthatók. Egészében számomra a bennfentesség érzésének problémája nem merült fel, a mediterrán világról szóló ismeretek elősorolása még belül marad azon a határon, amelyen kívül az exkluzivitás hibájába esne a szöveg – kizárva magából az e vonatkozásban járatlanabb olvasót. Véleményem szerint a szerző esztétikailag sikeresen osztja meg olvasójával a megtapasztalt-kitalált sajátot, és vonzóan alkotja meg ezt a sokszínű, olykor színpadias és a mindennapokban a miénknél sokkal kevesebb frusztrációval és sokkal több nonchalance-szal működő világot a verseiben.

Ez sem lenne ugyan kevés a közép-európai/szárazföldi olvasó számára, de mindezek mögött van még valami tágabb kontextus, ami egyetemesen egzisztenciális: a végesség hangsúlyozott tapasztalata. A versek visszatérő motívuma a végesség–végtelenség tengely mentén az emberi idő és a természet „ideje” közti áthidalhatatlan különbség, azaz a másodiknak emberi ésszel alig felfogható hosszúságú szekvenciái (elindul egy tengeri hullám, ami több száz éve fut – 42., 95.). Számos vers viszi színre tárgyilagos leírással a hullámzó tenger, a parti sziklák, a pittoreszk városok (enni- és innivalóik!) közegében annak előérzetét, hogy ez a földi javakban gazdag és spirituálisan is intenzív hatású világ akkor is hibbanás nélkül működik majd, amikor a versek alanyának már nem lesz módja mindezt megtapasztalni.

Az új prózaversekben a szerző jórészt elhagyja a korábbiakban jellemző játékos posztmodern szövegformálást, (néhány kivétellel) szakít a Tandorira vagy Parti Nagyra gyakran szövegszerűen is rájátszó költői nyelvvel. A korábbi Mesterházy-kötetek egyes darabjaiban is jelen lévő filozofikus karaktert a megváltozott stílus még inkább kiemeli. Igaz ugyan, hogy a posztmodern idézetesség visszaszorul a kötetben, ám azért a szerző privát parnasszusáról ezúttal sem hiányzik Tandori és Parti Nagy, akik egy-két utalással vannak jelen, továbbá a kötetvégi jegyzet szerint Ottlik, Esterházy, Hölderlin, Lorca, valamint a Vad Fruttik zenekar szövegrészleteiből is elrejtett egyet-egyét. (Ezek szerint a Pilinszky-rájátszás önkéntelen történt, illetve a „Látom, ahogy ott állok a napon” – szedéssel is kiemelt – kezdődő sorba én olvastam bele akaratlanul az *Apokrif* „Látja Isten, hogy állok a napon” sorát.)

Ha már visszatekintettünk a költői életmű korábbi szakaszára, akkor e helyt érdemes megjegyezni, hogy a mostani kötet egyes szövegelményeit a másodikban, a *Soha nem láttott bálnák hangja* (2017) címűben találjuk meg. Az abban olvasható *A végesség szeretete* című, négy számozott egységből álló opus egyes darabjai transzformálódva önálló egységekké váltak a *Mediterrán*-kötetben, továbbá az ottani utolsó – a kötetcímet viselő – ciklus egyes darabjai is beépültek valamiképpen az új szisztémába. Az új kötet poétikai rendje szilárd és átlátható, de nem válik mechanikussá, a háromsorostól a két kis oldal terjedelműg váltakozó hosszúságú prózaversek némiképp eltérő karakterűek. Valószínűleg az epikus magvúak vannak (relatív?) többségben, vagy legalábbis összterjedelmük ezeknek a legnagyobb. De

akadnak állóképszerűek, amelyekben ritkább az igei állítmány (16., 27., 36., 72.). Vagy a történet minimumát nyújtók, amelyek szinte egyetlen pontot rajzolnak körbe (7., 10., 18., 19., 21. stb.). Néhány darab pedig egyenesen kilép a prózavers kereteiből, így például a nyilván Nápolyt idéző rímes kis vers, amely a Madonna/Maradona szavak játékával indul (28.). Vagy ilyen a szicíliai dialektus „mizzica!” – meglepetést, csodálkozást kifejező – szavát „feldolgozó” vers, amely belső rímekkel, gondolatrítmusokkal és Weöres *Galagonya*-versének alludálásával működik: „MIZZICA! IZZIK A BIKA vérekes töke, izzik a pizzatészta alatt a kemence köve, izzik a por a szélben, izzol fehéren a házak tövében...” stb. (31.). És ilyen a szavak hangalakjával játszó darab is a 73. oldalon: „HALSZ, HALASSZA TEENDŐ-IT, HA HAGYJA, HOLNAPRA, a tengerben a só, thalassza, rajta ősi, bálnaszerű hullám, kapja, marja, maródsz, ródsz, lerogysz, lerogynál, a tank már ott áll nullán...” Épp e versben olvassuk azt, hogy „magas a bukolikafok”, amelyre az állítás nem áll.

Visszaulva az első bekezdésre: bukolikus-e Mesterházy mediterrán költői tája? Olykor igen, de talán nem is annyira maga a táj, mint inkább az „én” és a „te” kapcsolatában jelenik meg az idill, általában valamiképp ellensúlyozva. Mint például amikor a vers alanya egy buszjegyet talál egy könyvben, ami elindítja a visszaemlékezés folyamatát egy Splitből Dubrovnikba vezető útra. A nosztalgikus keretben kibontakozó szerelmi idillt egy természeti jelenség billenti ki, színezi át: „Fogtam a kezed a vízben, te azt mondtad, egy egész, letűnt világ van most a talpunk alatt. Éppen megcsókoltalak volna, amikor átcsapott rajtunk, fellökött minket egy nagyobb hullám. Miután előkerültünk a víz alól, odabújtál hozzám, az illatodban só volt, tengervíz, izzadság és napolaj. Zavartan mosolyogtál, a hajadat kapkodva akartad kisodorni a szemedből. Úgy képzelem, hogy az a hullám több száz éve indult, nem ez az öböl volt, ahová tartott, és nem lehet tudni, hol keletkezett” (42.). A záró megjegyzést pedig úgy is olvashatjuk, mint ami az emberinél magasabb szintre helyezi az idillt.

Mesterházy ügyel arra, hogy a kötet versei ne idealizált, hamis képet adjanak az imádozott tájról. Váratlanul forró déli szél támad, „gyilkos hőség”, ami fizikálisan és mentálisan is az elviselhetőség határára taszítja a vers beszélőjét (34.). Megjelenik a tramontana nevű szél, „a belső föld bosszúja” (40.). Siralmas látvány a kérgüktől megfosztott fákkal a portugál parafaültetvény (60.), a kötet záró pozíciójába helyezett versében pedig egy Málaga melletti friss hajóroncs mementója emlékeztet a természet pusztító erejére (99.). Vagy például, amikor valaki (nem eldönthető, hogy a másik vagy esetleg önmegszólítással beszél magáról a versek alanya) a mediterrán toposz fonákját akarja megtapasztalni: eltölteni ott egy telet. Későbbi beszámolójából kiderül: apró tennivalókkal lopta az időt, hogy túlélje valahogy az unalmas hónapokat (87.).

Változatos érzelmi, illetve esztétikai regiszterek keverednek a kötet szövegeiben, ezáltal a szerző elkerüli, hogy a „Mediterrán-állandó” egysíkúságot, egyhangúságot közvetítsen. A filozofikus hangvételű, illetve líraibb vagy drámaibb tónusú szerelmi jelenetekben olykor fel-felbukkan a humor is: a Patmosz szigetén zajló történet (az egyik leghosszabb, 74–76.) váratlan kanyarral jut el egy afféle jelenethez, amit a *Picasso kalandjai* című filmből ismerhet az olvasó – a szárazföldön bemutatott úszáshoz („aqua!”) –, amelyhez természetesen itt is a közös nyelv hiánya vezet. Hasonlóképpen nyelvi félreértésből fakad az a humoros szituáció, amikor a turistákkal tudatosan szembemelve a montenegrói hegyekbe megy föl a szerelmespár, ahol egy keskeny úton szamarak állják el az autó útját. A beszélő egy szamarat ábrázoló borosüvegcímkéről tudni véli az állat nevét („plavac”), és a jelenetben a pásztorok által hajtogatott „magarac” szót vonatkoztatja magára, „magarként” fordítva le azt. Kiderül utóbb, hogy ez jelenti valójában a szamarat, amivel vidám perceket szerez a helyieknek (17.).

A versek elbeszélője maga is reflektált karakterű, leíró, visszaemlékező szövegeiben gyakran explicit módon értelmezi is tárgyait. Egy helyen például egy francia újhullámos

film jeleneteként ábrázolja horvátországi motoros újtjukat, mintha Alain Delon és Catherine Deneuve lennének, szerelmesen összekapaszkodva a motoron, zenei aláfestéssel, kamera-váltással. A giccsbe hajló jelenetnek egy görögországi történet esetében is a reflexióval „megy elé”: „UTOLSÓ ESTE LEMENTÜNK A PARTRA. Te a bokáig érő vízben meztláb, a buzukit utánozva táncoltál, kezdedben egy üveg ouzo. A parton már nem fért el több görög közhely” (92.). Bár Mesterházy szerfölött reflektált és tudatos szerző, akad egy-egy melodramatikus részlet is a versekben, így például a mólókról szóló, ami egyébként finom esztétikai vonatkozású megállapítást tartalmaz („A búcsúk és a találkozások színpadai”): „Éreztem az ajkaidon, baj van. Ahogy elnéztél a vállam fölött, a tenger vergődött a szemedben. Vártalak, és reméltem, hogy egyszer megérkezel majd te is” (47.). Egyébként a tenger, a kékség az egyik legfőbb eleme e költői tájnak, Tolnai Ottó szavával: az azúr. Talán mert annyira magától értetődő lenne, Tolnai költészete azért nem jön elő sehol a versekben.

Már első kötetéről megírta Margócsy István,² hogy Mesterházyt a történeti romantika nagy témái, toposzai foglalkoztatják, továbbá a szerző irodalomtörténeti tanulmányokban is jelét adta ez irányú érdeklődésének és jártasságának.³ Bár mint a fentiekben igyekeztem bemutatni, nyelvében és formai vonatkozásokban komoly változást mutat *A Mediterrán-állandó* a korábbiakhoz képest, ez irányban kontinuitás mutatkozik. A szív motívumát, amely az élet és a szerelem szimbolikus szerveként ismeretes az irodalmi hagyományban, már korábban is mintegy provokatívan romantikus gesztussal emelte egyes szövegek középpontjába (például a *Bálnák* kötetben: *Szívizomjáték, Egyet lépni* stb.).⁴ A *Mediterrán* kötet sokszínű, szövevényes és talányos (nagy)történeteként bomlik ki vagy inkább bonyolódik a szerelmi szál. Mozaikos történetek egymásmellettségében él, a visszatekintő elbeszélés múlt idejében már mindig is megvan, még ha a vers jelenidejében már nem is létezik. A kötetet mintegy megpántolja a 9. és 97. oldalon olvasható két vers, amelyekben megjelenik ugyanaz a borral leöntött foltos fénykép, amin valaki áll a tűző napon, „a salétrompecsétes, zöld és mályvaszínű házak előtt, a szikrázó, sós melegben Cres főterén”. A két vers valamiképpen tükre egymásnak, ahogy két szereplőjük is egymásban tükröződik. A részletek rejtélyesek, ám az világos, hogy Mesterházy költészetében a *condition humaine* nélkülözhetetlen része, ami nélkül a világ nem elbeszélhető.

² Margócsy István: A pátosz és a posztmodern. *Élet és Irodalom*, 2006. december 8.

³ Mesterházy Balázs: *A szétcsúszás alakzatai*. Prae, Budapest, 2023.

⁴ Ebben a vonatkozásban Kukorelly Endre verses és prózai életműve kínál számos korábbi példát. Például *TündérVölgy avagy Az emberi szív rejtelméről*. Épp Margócsy nevezi őt „posztmodern romantikusnak” a kötetről szóló kritikájában. 2000, 2003/10.

ILYEN IS VOLT

Darvasi Ferenc: Csak hagyjanak békén. Mándy Iván élete és pályája

Az egyik kedvenc Mándy-művem, a *Fabulya feleségei* utolsó harmadában Zsámboky végképp elbizonytalanodik azzal kapcsolatban, hogy visszaadhatók-e irodalmi szövegben egy ember meghatározó jellemvonásai. Az addig leginkább önző és számító figuraként ábrázolt Fabulyáról váratlanul olyan történetet idéz fel, amely ellentmondani látszik a címszereplő korábbi bemutatásának: „– Teljesen megbolondultam. [...] Ha így is volt, ki kéne hagyni, áthúzni. Igen, ez nem lehet benne ebben a történetben. Fabulya itt egészen más, mint ahogy elindult. Nem olyan vacak alak, nem olyan elsavanyodott kereskedő, akit már csak az izgat, mennyiért adhat el egy könyvet. Ebben a jelenetben szerelmes, az ám, lobogó szerelmes! – Eltűnődött. – De miért kéne kihagyni? Ha ilyen volt? Ha ilyen is volt?” A magam részéről az idézetben implikált, önmagában banálisnak tűnő állítást – és poétikai vonzatainak következetes végiggondolását – tartom a Mándy-próza egyik lényegi mozzanatának. Az emberek ilyenek is, meg olyanok is, megférhet bennük egymás mellett az „elsavanyodott kereskedő” és a „lobogó szerelmes” – és még mi minden más! És ha ez így van, a róluk mintázott irodalmi alakok sem lehetnek csak ilyenek vagy csak olyanok: egyebek mellett ezért olyan különlegesek a Mándy-novellák és -regények szereplői.

Erről, úgy látom, hasonlóan vélekedem, mint Darvasi Ferenc, a *Csak hagyjanak békén* című, nagyszabású Mándy-monográfia szerzője, aki már az író korai műveiről megállapítja: „Az a tudás már ezeknek a novelláknak is a sajátja, hogy az emberek nem egyfélék, nem fekete-fehérek, más-más perspektívából gyökeresen másmilyennek látszhatnak, személyiségükben nem minden következik logikusan egymásból, egyes tulajdonságaik akár ellentétben is állhatnak egymással” (112.). A könyv számos pontján visszatér a gondolat – találó idézetekkel megtámogatva –, miszerint Mándy „úgy gondolkodott a személyiségről, mint ami nem megismerhető, fel nem fejthető” (167.). Ebből viszont szerintem logikusan következik a kérdés: ha az életrajzíró hű akar maradni főhőse szellemiségéhez, tud-e arról érvényes módon állítani valamit, hogy *milyen volt* Mándy Iván? Ha a személyiség valóban fel nem fejthető, mit remélhetünk egy olyan kutatástól, amelynek a legnagyobb haszna mégis abban állhat, hogy megértsünk valamit a vizsgált író észjárásáról, alkotói működésmódjáról – végső soron a személyiségről?

A kötet – ahogy alcíme is sugallja – nem elsősorban Mándy művészetének prózapoétikai vizsgálatára vállalkozik, hanem az író életútjának aprólékos bemutatására. Ez pedig, meglátásom szerint, bizonyos szempontból nehezebb feladat, mint a lezárult életmű kiválasztott darabjainak interpretációja (természetesen nem lebecsülve az író korábbi és

Osiris Kiadó
Budapest, 2024
632 oldal, 5980 Ft

ezutáni értelmezőinek teljesítményét). Hiszen a külső szemlélő számára olykor nagyon nehezen megállapítható, hogy melyek egy emberi életút ténylegesen sorsfordító pillanatai, melyek egy író számára a legfontosabb vagy az inkább mellékesnek nevezhető helyek és dátumok, magán- és közéleti történések, személyes és szakmai viszonyok, inspirációs források és gátló tényezők. Kérdéses továbbá, hogy milyen módszertan alkalmazásával ismerhetjük meg és tehetjük másoknak is hozzáférhetővé ezt a bonyolult összefüggérendszerrel. A Darvasi Ferenc által vállalt feladat ebben a tekintetben nem nevezhető kivételesnek, hiszen a könyvet kiadó Osiris irodalomtörténeti sorozata is jó néhány példával szolgált már az alkotói életművet a személyes életút fényében láttató, olvasmányos kritikai életrajzra – Ferencz Győző *Radnóti Miklós élete és költészete* című nagy művétől Tverdota György négykötetesre tervezett (jelenleg is íródó) József Attila-monográfiájáig.

Mándy Iván viszont egyvalamiben biztosan különbözik azoktól a szerzőktől, akikről általában sok száz oldalas életrajzokat szokás írni: az író életének hetvenhét évében többnyire sikeresen tartóztatta magát a komolyabb izgalmaktól, így esetében az élet- és pályarajz – némi túlzással élve – a művek megírásának történetével egyenértékű. Provokatív élel akár az a kérdés is feltehető lenne, hogy érdemes-e az olvasónak töviről hegyire megismernie a szülővárosát, Budapestet csak rendkívüli esetekben elhagyó, ideje nagy részét írással és sétálással, valamint „félelmetes kávék” (Mándy kifejezése) fogyasztásával töltő író élettörténetét? Az előrebocsátott válaszsor a kérdésre: igen, ha az életeseemények minuciózus feltárása olyan, a teljes alkotói pályát átszövő értelmezési hálót tesz átláthatóvá, mint a *Csak hagyjanak békén*.

Darvasi Ferenc, akinek az első Mándyval kapcsolatos kötete éppen egy évtizeddel ezelőtt jelent meg (*Köztünk vagy. Beszélgetések Mándy Ivánról*, Corvina, Budapest, 2015), képes egyetlen nagy egységként szemlélni az író pályáját, amelyben minden mindennel összefügg: számtalan novellaszerplőnek, motívumnak, történetmozaiknak megtalálja a való életbeli párhuzamát vagy az életművön belüli további variánsait, ezeknek a kapcsolódási pontoknak a bemutatására pedig a legkülönbözőbb forrásanyagokat használja fel. Jól érzékelhetően a Mándyval és Mándyról készült interjúk adják a narratíva gerincét, utóbbiakat javarészt maga Darvasi készítette és közölte. A monográfia jó néhány publikálatlan e-mailváltásra és személyes beszélgetésre is hivatkozik, ezek közül a legfontosabb az író özvegyével, Simon Judittal készített interjú, amely számos, máshonnan ki nem nyomozható információt tár fel Mándy Ivánról. Ugyancsak lényeges források az íróra vonatkozó levéltári anyagok és a vele kapcsolatos korabeli sajtócikkek, illetve a részben már publikált, közgyűjteményekben vagy magántulajdonban található levelek. A kötet módszertani sajátosságai közé tartozik a Mándy által és a Mándy számára írt könyvdedikációk felhasználása, ami elsősorban az író kapcsolati hálójára vonatkozó következtetésekhez vezet a monográfust – emellett világossá teszik, hogy a szerző szinte korlátlan hozzáférést kapott az örökösöktől a Mándy-hagyaték kutatására. Darvasi szemléletmódjában a hagyományosnak tekinthető irodalomtörténeti eszközöket tehát kiegészíti a „terepmunkán” alapuló, leginkább az oknyomozó újságírásra emlékeztető kutatói attitűd. Többtucatnyi, különböző korszakokban keletkezett és eltérő fókuszú elbeszélést szintetizál, amelyekből létrehozza a saját, a teljes életutat végigkísérő narratíváját.

Mándy Iván prózaszövegeit a monográfus ugyancsak sajátos forrásdokumentumokként kezeli: a novellák, tárcák, regények, újságcikkek sok esetben egy-egy életrajzi esemény vagy személyes emlék írásos feldolgozásaiként tűnnek fel a kötetben. Hogy csak az időrendben legkorábbi ilyen példát hozzam fel: Darvasi *A nagyszülők és a szülők* című fejezetben rámutat, hogy az író édesapja, Mándy Gyula 1912-es verseskötetének egyik sora („Ablakfüggönyömré ráült a Csend.”) egy 1993-as Mándy-novellában, *Az éjszaka bútorai*ban tér vissza („A csend ül a függönyön.”), ezzel is alátámasztva a gyerekkor és az apa alakjának jelentőségét a szerző gondolkodásában (18.). Ilyen típusú filológiai

apróságok, kisebb vagy nagyobb jelentőségű életrajzi-műbeli párhuzamok százával találhatóak a monográfiában. Úgy gondolom, Mátyás esetében gyümölcsöző ez az alapvetően pozitívista szemléletmód, hiszen láthatóvá teszi, hogy olykor milyen távoli emlékfoszlányok, első ránézésre jelentéktelennek tűnő nüanszok is közrejátszhattak az író jellegzetes világának létrejöttében. Ugyanakkor bizonyos esetekben kíváncsibb lettem volna arra, hogy maga a monográfus miben látja az épp tárgyalt novella vagy regény jelentőségét. (És mit takarnak az olyan, helyenként kissé ködös megfogalmazások, mint hogy Mátyás prózavilága „az olvasók többsége számára szokatlan és ismeretlen utakat bebarangoló” [268.], vagy hogy kései novellái „a korábbiakhoz képest is líraibb, áttetszőbb, levegősebb tartományokat jártak be” [517.].) Szintén ide tartozik, hogy Darvasi a Mátyás-kötetéről írt kritikákat is összefoglalja a megfelelő szöveghelyeken, ezek a tartalmi kivonatok azonban – főleg a hatvanas-hetvenes években megjelent kötetek kapcsán – rendre önisméltásba fordulnak. Az úgynevezett „szocialista kritika” nem akart, de valójában nem is tudott mit kezdeni Mátyás prózájával, ezért évtizedeken keresztül az ideológiai elzárkózás közhelyei határozták meg az író hivatalos recepcióját. Ebből következően feleslegesnek tartom az ilyen típusú szövegek repetitív ismertetését az életrajzban – ilyenkor is szívesebben olvastam volna a monográfus saját meglátásait az adott Mátyás-művekkel kapcsolatban.

A monográfia fő szervezője a kronológia. Az összesen tizenegy nagy fejezetben leírt életút-elbeszélés Mátyás felmenőinek bemutatásától a gyerekkoron át az íróvá válásig, a „pálya szélén” töltött ötvenes-hatvanas évtizedeken át a siker és elismertség korszakáig tart, a történet pedig az utolsó évekkel és Mátyás 1995-ös halálával zárul. A lineáris elbeszélés – mint a történetmondás hagyományos formája – a vitathatatlan előnyei mellett nehezen kiküszöbölhető hátrányokkal is jár, hiszen az időrend fenntartása érdekében a monográfusnak olykor korlátoznia kell magát, és nem mindig mondhatja végig azt a rész-történetet, amelybe éppen belekezdett. Például: az első, Mátyás Iván művén alapuló filmről (*Csutak és a szürke ló*, 1961, rendezte Várkonyi Zoltán) szóló szakasznál az olvasó – legalábbis ami engem illet – valószínűleg többet szeretne megtudni a Mátyás műveiből készült további filmekről (269–270.). A kronológia kényszerítő ereje viszont nem teszi ezt lehetővé, így minden későbbi Mátyás-filmről az annak megfelelő évről beszámoló szövegrészben olvashatunk. A megoldás kétségtelenül következetes, ugyanakkor ez a szerkezet nehezebben használhatóvá teszi a könyvet azok számára, akik a teljes pálya végigkövetése helyett csak egy-egy részterületre lennének kíváncsiak Mátyás életművéből. A kereshe-tőséget persze megkönnyíti a részletes tartalomjegyzék, valamint a kötet végére illesztett bőséges bibliográfia és a névmutató, de így is félő, hogy az életműben kevésbé jártas egyszerű Mátyás-kutató (például egy szakdolgozatot író egyetemista) nem tud minden, számára szükséges információt kinyerni a kötetből annak végigolvasása nélkül. Ha például valaki kimondottan Mátyás és a futball kapcsolatáról szeretne többet megtudni, a monográfia legelejétől a legvégéig találna ehhez adalékokat, ezek gyors és hatékony összegyűjtésére azonban nem lenne lehetősége. Hangsúlyozom, ez nem róható fel a kötet hibájaként, egyszerűen a választott elbeszélésmódból következő sajátosságról van szó. A *Csak hagyjanak békén* egyébként sem kézikönyvként, hanem elejétől a végéig, kvázi regényként olvasva a legizgalmasabb: fokozatosan bontakozik ki az olvasó előtt egy ember élete, annak minden irodalmi és nem irodalmi vetületével egyetemben. Ami pedig különlegessé teheti Mátyás életét, az éppen annak a felismerése, hogy milyen közvetlen kapcsolódások ismerhetők fel nála a magánemberi tapasztalat és az írói gyakorlat között.

A könyvből kirajzolódó Mátyás-kép, bár mindenekelőtt a hozzáférhető írásos és szóbeli forrásokon alapszik, természetesen a monográfus személyes interpretációjának nyomait is magán viseli. A jellemábrázolásban gyakoriak a lélektani mozzanatok, ezek eszenciális megfogalmazásai főként az egyes életszakaszokat összefoglaló fejezetek lezárá-

sában olvashatók. Például a második, *Kisgyerekkor (1918–1925)* című fejezet zárlatában: „Ha minden, ami fontos, megtörténik az első életévekben, vagy legalábbis az egyént meghatározó sajátosságok a gyerekkorban gyökereznek, úgy hatványozottan igaznak tűnik ez Mándyra, aki hat és fél éves korára már megtanult olvasni, túl volt első szerelmén, az első meccséményen, kísérteteken, filmeken, szülei válásán – és mindez nemcsak, hogy megalapozta személyiségét, sorsát, de írói karakterére, életművére is jelentős hatást gyakorolt” (43.). Budapest utcái, a könyvek, a mozi, a gyerekkor, a család, és mindezekelőtt az apa figurája – ezek a fő motívumai Darvasi Ferenc Mándy-képének, amely persze nem különbözik radikálisan az íróról eddig forgalomban lévő sztereotípiáktól, azonban azoknak sokkal mélyebb, az „ősélményekig” visszanyúló ismertetését kapjuk a könyv jóvoltából. Különösen invenciózus – szépírói kvalitásokat mutató – értelmezését kapjuk Mándy személyiségének az *Iskolaévek (1925–1935)* című fejezetben, amely a rendszerint alacsonyabb osztályokban játszó kiscsapatnak, a saját pályával nem rendelkező Budai 33-nak való drukkolásban (*nem* szurkolásban!) fedezi fel „az otthontalanság, ha úgy tetszik, a saját sors kivetítés[ét] a csapatra”. Mint Darvasi írja, „[a] pályáról pályára vándorló fekete-fehéreknek olyasvalaki drukkolt az ő személyében, aki maga is bérleményről bérleményre költözött gyerekkorában” (49.). És bár megtudjuk, hogy az egyik leghíresebb Mándy-hős, Csempe-Pempe alakját a Budai 33 legendás intézője, Faragó Lajos („Loja”) ihlette, a monográfus szerint „a Mándy Iván és a Budai 33 közti relációnak van még egy, eddig nem tárgyalt, speciális eleme. Mintha legalábbis a közkedvelt narratíva szerint »csapatáért minden áldozatra kész« Faragó Loja alakjára az örökké pénzért kilincselő, szegénységben élő, de a fiát azért életben tartó Mándy Gyula alakja vetülne rá” (51.). A futball lélektani szerepét taglaló – tényszerűen bajosan igazolható, viszont szerintem nagyon szép – elemzés zárásaként pedig magyarázatot kaphatunk arra, hogy az író a budai kiscsapatról az 1927/28-as idényben milyen pszichológiai okokból fordulhatott későbbi kedvenc egyesülete, az FTC felé: „Ha Mándy és a Budai 33 kapcsolata alapvetően az otthontalanság-érzés kivetítésével írható le, úgy csábító az ebben a szezonban egyszerre stílusos és eredményes futballal előrukkoló Ferencvároshoz fűződő relációt gyermeki vágyteljesítésként, a prózai valóság meghaladásának, egyáltalán: egyfajta önmeghaladásnak az igényeként értelmezni” (52.).

Mándyt gyakran szokás „irodalmi íróként”, életidegen, a külvilág történései és a politika iránt közömbös, elvarázsolt figuraként leírni. Ezt a prekonceptiót a *Csak hagyjanak békén* jó néhány anekdotája is erősíti (például hogy felnőtt emberként nem tudta, hogyan kell ajánlott levelet feladni [271.] vagy kávéét főzni [431.]), ugyanakkor a monográfus hangsúlyozza, hogy Mándy – hogy visszatérjek a *Fabulya feleségei*hez – „ilyen is volt”, de *nem csak* ilyen volt. Már a korai kötetekben is előfordulnak a jelen vagy a közelmúlt történelmi-közéleti történéseire reflektáló szövegek (mint a *Vendégek a Palackban* című első novellagyűjteményben *A besúgó* vagy a *Kosztos vendég*), a nyolcvanas évek elejétől viszont teljesen érvényét veszti az „apolitikus Mándy” sztereotípiája: „Nagyjából innentől eredeztethető, hogy már vállalta a konfrontálódást a hatalommal, és kifejtette a véleményét kényes kérdésekben is, ami nem jelentéktelen változás egy olyan ember életében, aki »sokáig nem helyeselte az aláíráásokat, aláírogatásokat« és a nyílt (irodalom)politikai-közéleti véleményformálástól meglehetősen távol tartotta magát” (436.). Mándy viszonya a politikához egyáltalán nem merül ki a teljes közönyben, és erre Darvasi számos esetet felidéz – sok minden más mellett a Mándy-féle apolitikusság árnyalása is a *Csak hagyjanak békén* új eredményei között említhető. Az ugyanis, hogy valaki „csakis íróként tudott tekinteni” bármilyen való életbeli problémára (258.), nem azonos azzal, hogy ne lenne tudatában az adott probléma létezésének. A kötet Balassa Pétertől idézett címe is az író számára mindennél fontosabb belső függetlenségre utal. Az esztéta ekként fogalmazta meg ezt az egyéni pozíciót a hetvenéves Mándyról írt 1988-as köszöntőjében: „Soha nem akartál sem-

mit elérni, birtokolni, uralni, kinyilatkoztatni, lerohanni, bekebelezni, uraskodni és hazudni. Mindezt nem akartad. Csak hagyjanak békén” (323.).

Mint említettem, a monográfia nem tekinti feladatának Mándy Iván műveinek (újra) értelmezését, a kánonban elfoglalt helyük megerősítését vagy átpozicionálását. Ennek ellenére Darvasi Ferenc egy-egy megjegyzésében világossá teszi, hogy melyeket tartja a szerző legfontosabb szövegeinek – erről egyébként részben az általa válogatott, a Magvetőnél 2018-ban megjelent *Ciklon* című novellagyűjtemény is tanúságot tesz –, és milyen tényezőket lát meghatározónak a Mándy-féle prózanyelv változásában „a fiataalkorában alkalmazott zártabb, klasszikusabb novellaformától és hagyományosabb történetmeséléstől [...] a jóval nyitottabb szerkezetű, áttetszőbb prózáig” (429.). A *Csak hagyjanak békén* innentől megkerülhetetlen alpmű minden jövőbeli Mándy-értelmező számára – és megkerülhetetlen Darvasi Ferenc számára is, akitől a következő években-évtizedekben talán okkal remélhetjük egy az eddigi kutatásokat folytató és kiegészítő, poétikai fókuszú Mándy-monográfia megírását.

ELSZIGETELT IDŐ

Jevgenyij Vodolazkin: A Sziget krónikája

A *Laurosz* és a *Brisbane* című regények szerzőjeként nálunk is ismert és elismert Jevgenyij Vodolazkinnak a Helikon Kiadó jóvoltából nemrégiben magyarul is napvilágot látott a legújabb kötete, *A Sziget krónikája*. A történész végzettségű, középkorász írónak nem véletlenül említettem az előző két alkotását. Legújabb regényében ugyanis folytatja, pontosabban: bővíti, egyben új megvilágításba helyezi azt az őt leginkább foglalkoztató elvet, amely az előző két műve szüzséjét is meghatározta. Ez pedig nem más, mint az idő illuzórikus mivolta. Ezen természetesen nem a fizikailag mérhető időt, hanem annak metafizikai vetületét kell érteni, amelyben a múlt, a jelen és a jövő is sajátos feltételhez kötött, csakis az örökkévaló felől értelmezhető az ember számára.

Ebben az összefüggésben Vodolazkin arra a tradícióra épít, amely szerint az idő nem más, mint folyam, amely az örökkévalóval azonosítható szigetet fogja körbe. Erről a szigetről az idő minden egyes pillanata érzékelhető, illetve innen, a szigetről az idő minden egyes pillanatába be lehet lépni. Vagyis az idő minden egyes mozzanata csupán az örökkévaló kivetülése. Ebből a megközelítésből vált fontossá a *Laurosz* című kötet prófétájának, a szentéletű Arszenyijnek a képessége: egyedül neki volt lehetősége az idő folyásából az örökkévaló szigetére átlépni, és innen szemlélni a múltat és a jövőt. A *Brisbane*-ben pedig az illuzórikus időről szóló elmélkedés szélesebb értelmet nyert: arról szólt, hogy a legfőbb illúziónk a jövővel kapcsolatos. A reális csak és kizárólag a jelen, csak a jelenünknek van köze az örökkévalóhoz, így a jelenben kell élnünk, és nem a fényes jövőről kell ábrándoznunk, vagy nem a sötét jövőtől kell félnünk. Ahogyan nem a dicső múlt iránti nosztalgia, és nem is a sötét múlt iránt érzett gyűlölet kell vezérelje a mindennapjainkat.

A Sziget krónikája tovább mélyíti az idő és az örökkévaló összefüggését: azt a kérdést boncolgatja, hogy ha az idő érzékelése feltételes, és az örökkévalóhoz kötött, vagyis kizárólag utóbbi a lényeges, akkor miért is létezik az idő? Nem az idő úgy általában, hanem az idő maga konkrét valójában: miért van az, hogy az emberi történelmet Krisztus eljövételétől a Végítéletig számítjuk? Miért van évszázadokra, sőt, évezredekre szükség? Isten miért húzza-halasztja a történelmet, miért halogatja Krisztus újbóli eljövételét vagy a történelem végét? Az, hogy Vodolazkin erre a kérdésre igyekszik választ adni legújabb regényében, már a műve eredeti, orosz címe, *A Sziget igazolása* is tükrözi.

Ezen a ponton egészen egyszerűen nem tekinthetek el attól a kérdéstől, hogy a fordítónak, a szöveget kiválóan visszacodó Pálfalvi Lajosnak vajon miért *A Sziget krónikája* cím-

Fordította Pálfalvi Lajos
Helikon Kiadó
Budapest, 2025
408 oldal, 5999 Ft

re esett a választása, és vajon a magyar kiadó miért hagyta jóvá az eredeti cím megváltoztatását. Miközben szeretném leszögezni, hogy véleményem szerint ez a megoldás sem elhibázott, mert érdekesen és sajátosan egészíti ki az eredeti címet, viszont nem pótolja azt, amit az orosz cím önmagában sugall.

Az örökkévaló fogalma felől szemlélve ugyanis az a Sziget, amely Vodolazkin szüzséjének helyszínéül szolgál, metaforikusan szinten épp az időnek, azaz az emberiség elmúlt két évezredének lehetne az igazolása. Annak lehetne a bizonyítéka, hogy van létjogosultsága az ez idő alatt történeteknek. A fordító és a kiadó azonban a maga részéről mintha a kötet magyar címével inkább a szerző választotta műfaji keretre koncentrált volna. Mert valóban krónika formájában – de igen sajátos krónika formájában – tárja elénk Vodolazkin a középkori történepektől, az itt lakók keresztény hitre térésétől egészen napjainkig ennek a Szigetnek a történetét. Egymást – kihalásos alapon – váltó szerzetesek jegyzik a krónikát, ám a lejegyzendőket egy próféta, Szent Agafon sugallja nekik, mégpedig azért, mert „a prófécia az idő legyőzését állítja szembe az idő rendezettségével” (15.). És éppen az idő profetikus legyőzésének szándéka miatt ezt a sajátos krónikaíráson alapuló műfaji keretet nem szétfeszíti, sokkal inkább kiegészíti még két szál: a krónikát a Sziget fejedelmi párja, az idő legyőzésének prototípusaként is felfogható, többszáz évig élő Kszenyija és Parfenyij olvassa, és egyben – naplószerű bejegyzéseivel – kommentálja, hogy azután ezek a mai divatos szóval élve „kommentek” szinte észrevétlenül menjenek át az arról a filmről szóló filozofálgatásba, amelyet egy francia rendező, Jean-Marie Leclair a fejedelmi pár gyermekkoráról igyekszik forgatni. A film műfaja: biopic, amely „két szó egyesítése, a biograficálé és a picturé” (179.).

A keret, e sajátos krónika tehát nagyon lényeges, de, ismétlem, nem arra a kérdésre fókuszál, hogy mi az, vagy van-e egyáltalán olyasmi, ami igazolni képes ennek a Szigetnek – metaforikusan az időnek, a történelem kétezer évének – a létjogosultságát. Vajon azok a nagyhatalmi, politikai törekvések ezek, amelyeket végigkísérhetünk *A Sziget krónikáját* olvasva? S amelyeket a maga háromszáznegyvennyolc évével, tehát az örök élet felé közelítve, és egymás iránt örök szerelmet táplálva a fejedelmi pár is végigkövet, hol a Sziget uralkodó párjaként, hol a történelmi viszontagságoknak áldozatul esett páriaként? Olyan korszakokat is megélve és túlélve, amikor nemcsak a Sziget palotájából, de még a Sziget területéről is száműzik őket. Vagy esetleg a tudományos-technikai fejlődés az igazolás alapja? A villamos, a mozdony megjelenése? Vagy a kulturális vívmányok, mint a például a Sziget könyvtárának megnyitása?

Vodolazkin lenyűgöző krónikáját olvasva arra a következtetésre juthatunk, hogy bizony a fent felsoroltak közül egyik sem. Olyannyira nem, hogy a szüzsé előrehaladtával ezek sokkal inkább kerékkötőivé válnak a Sziget létjogosultsága igazolásának. Mégpedig azért, mert – ironikus fénytörésbe helyezve, tragikomikus anekdoták formájában – a Sziget krónikája nem más, mint az emberiség véres történelmének „kicsinyített mása”. Ráadásul úgy, hogy az itt felvázolt és a történelem menetéből elmesélendőnek ítélt eseményeket – mintegy „sorvezetőként” – egyfajta állandó csatározás keretezi a terület déli és északi része között. Ez a csatározás pedig nemcsak, hogy az embert állandóan harcra kész és a másik ellen forduló lényként ábrázolja („itt nem valami külső dolog a háború akarása, ez minden ember szívében született”, 36.), hanem az északi uralkodók harcmódorát, a minél nagyobb terület elfoglalásának vágyát láttatva az aktuális geopolitikai helyzet, azaz az orosz–ukrán háború (egyelőre) meg- és beszüntethetetlen jellegét is érzékelteti. „A legfelségesebb Konsztantyin fejedelem kezdte a háborút. Uralmának negyvenedik évében elindította seregét a Sziget déli része felé, de ezt nem nevezte háborúnak, mert az egész Szigetet a saját birtokának tartotta” (34.).

S miközben egymást váltják a dél felett is uralkodni vágyó északi vezetők, Vodolazkin – a történelemből szintén jól felismerhető módon – eljuttatja a befogadót egészen az 1917-

es orosz forradalomig – pontosabban, itt: a „Nagy Szigeti Forradalomig” (284.), amely előtt – ugyanúgy, mint az orosz történelemben a cári rendszer „leváltása” előtt – jó néhány merényletet elkövettek az uralkodó, illetve a családja ellen. Mindezt itt a cárt és cárnét szimbolizáló Kszenyijának és Parfenyijnek kell elviselnie: „Kilenc merényletet szerveztek az uralkodópár ellen. Bombákat dobtak és helyeztek el, de időnként rájuk is lőttek közelről és távolról is” (158.), s ugyanúgy, ahogy az orosz történelemben II. Sándor cár ellen hatszor elkövetett gyilkossági kísérlet egyike során, az egyik alkalommal itt is egy asztalos, egy bizonyos Makszim a kitervelő, akinek az itt ironikus anekdotává formált története és sorsa az egyik legékeesebb bizonyítéka annak, hogy Vodolazkin valóban a történelem során megvalósult események utánzatával tartja izgalomban az olvasóját. Ám egy nagyon lényeges, a befogadó számára a történet végére értelmet nyerő különbséggel: a forradalom elhozta „Fényes Jövő” (284.) ellenére a Sziget fejedelmi párja – szemben az orosz cári család tagjaival – mégis életben marad: „Hála a teremtőnek, őrangyalok kísérték a merénylőket, akik önfeláldozóan kivették a bombát a szerkezetekből, vagy korábban fölrobbantották őket. Angyali erők hatására remegett meg a merénylők keze, homokszemek hullottak a szemükbe. Sosem fogytak ki az ötletekből a harcosok, a gyilkosság újabb meg újabb módjait találták ki, ettől pedig – ne vegyék zokon az élenjárók – igazi gonosztevőkké váltak. Idővel mégis enyhült ez a csapás” (158.).

Ám valóban csak idővel, mert a merényleteket megűszó, és a róluk szóló film forgatása ürügyén Párizsba száműzött uralkodó pár ezt követően még sokáig nem térhet vissza a Szigetre. Mégpedig ismét csak a 20. század véres történelmének bizonyos epizódjait anekdotikus módon elénk táró események miatt. Például amiatt, amikor a Fényes Jövő Őfelsége posztját – a szovjet parasztok kiéheztetésének idején – egy bizonyos Markel tölti be. A névvel – amely óhatatlanul eszünkbe juttathatja Merkel kancellárt és Macront – Vodolazkin egyfelől a szovjet történelem egyik legsúlyosabb epizódjára utal, másfelől – természetesen a szovjet vezető elkövette gonoszságokkal és bűnökkel össze nem mérhető módon – át is vezeti a befogadót az európai történelem jelenkorába, a hatalom mai működési mechanizmusának ábrázolásába. Azaz mindezzel a manapság dívó, korrupción alapuló országlás mikéntjét is érzékelteti.

Miközben arra is rávilágít, hogy mindebben a nép is bűnös, a nép is tehet arról, hogy milyen uralkodót enged meg magának. Amikor ugyanis Parfenyij a történet egy pontján vissza szeretné venni a Sziget felett az irányítást, a lakók többsége ebből nem kér, mert addigra már belesimul a korrump rendszerbe, s kényelmesebbnek érzik a rendszer kínálta anomáliákat annál az erkölcsös berendezkedésnél, amit Parfenyij és Kszenyija kínál. Azt a keresztény nézőpontot és világlátást utasítja vissza, melynek mentén a fejedelmi pár például nem megbünteti az ellene vétkező gonosztevőket, hanem megbocsát nekik. Ez történik az ellenük elsőként vétkező Leonyiddal, de a fent említett Makszim asztalossal is, akiről Kszenyija így nyilatkozik: „Bármilyen visszataszítónak is találtuk Makszimot, meg voltunk győződve arról, hogy az embernek mint Isten teremtményének az életét elvenni nem szabad. Nem mi adtuk neki az életet, nem is nekünk kell elvonnunk” (163.). Ezért, a gonosztette ellenére a fejedelmi pár nem csupán megkegyelmez, de keresztényi jósággal és szeretettel viszonyul az ellenük vétkező merénylőhöz: „a személyzet más tagjaihoz hasonlóan neki is adtunk karácsonyi ajándékot, sőt, húsvéti csókot váltottunk vele” (uo.).

A gonoszságokkal, a népet kizsákmányoló uralkodókkal és az állandó csatározásokkal terhelt Sziget-történelem tehát minden, csak nem olyasvalami, ami ennek a metaforikus helynek – tehát az ember mérte időnek – a létjogosultságát alátámasztaná. Ha mindez így folytatódna, az emberiség és a történelme megérne a Végítéletre, amely egyébként a szüzsé végére egy vulkánkitörés veszélyével meg is közelíti a Szigetet és az ott lakókat. Ám hogy ez mégsem következik be, annak oka magának a gonosz léttel szemben a tisztaságot és jóságot képviselő fejedelmi párnak az örök létezése. Ők évszázadokon keresztül

minden nehézségen és gyötrelmen keresztülmenve szeplőtelenek maradnak – Kszenyija mindvégig szűz marad ebben a házasságban –, és mindvégig megőrzik az egymás iránti kikezdetetlen szerelmüket, illetve az alattvalóikkal való emberséges bánásmódjukat. Az ő létük igazolja – egy bibliai párhuzamot, Szodoma és Gomora megmenekülésének történetét is intertextuális helyzetbe hozva – a Sziget létjogosultságát, hiszen, ahogy annak idején Ábrahám épp az igaz városiakok jelenlétével igyekezett az Úr előtt igazolni a gonoszság uralta városok létjogosultságát, úgy a Végítélet felé közelítő Szigeten is felteszik a kérdést: „És ha nem akad köztünk három igaz ember, aki fölmege a Hegyre, és szól vele, füstbe és sötétségbe borul az életünk. És azon kezdünk töprengeni, hogy ki az a három igaz ember, aki beszélhet vele, és nem jut eszünkbe senki más, csak Parfenyij és Kszenyija. Nem találjuk a harmadik igaz embert, de emlékezetünkben tartjuk azt, hogy az Úr kész volt megkönyörülni Szodomán ötven igaz ember kedvéért. Abba is beleegyezett, hogy tízért is megkönyörül rajta, de sajnos annyi sem akadt. Merjük-e azt feltételezni, hogy tőlünk is elfogadnak kettőt három helyett?” (396.) Ezért, mindezt belátva, a szigetlakók végre visszavárják a fejedelmi párt, hogy ők menjenek fel a Hegyre, ők beszéljenek az Úrral, s akkor az ő igaz szavukra a Sziget nem csupán igazolva lesz, hanem – s az orosz címben szereplő *оправдание* szónak ez is az értelme – végre meg is igazul.

„Az én visszatérő hőseim, Parfenyij és Kszenyija – nyilatkozta Vodolazkin – olyan emberek, akik az egész népért képesek felelni, egyszerűen nincs más választásuk.”¹ S amíg vannak ilyen emberek körülöttünk – sugallja ezzel a szerző –, az összes gonoszsága, háborúskodása és embertelensége ellenére az emberiség – s az általa mért idő – fenn fog maradni. Csak az Úristen képes legyen felismerni és megkülönböztetni egymástól az igazakat és a gonoszokat.

¹ Részlet Marija Basmakova Vodolazkinnal készített interjújából. Lásd: <https://www.kommersant.ru/doc/4557923>

15

15 éves a

Kodály
KÖZPONT / CENTRE

okt
14
19⁰⁰

kodalykozpont.hu

*gondolok
Felfelé*
STEFREM

Közreműködik

DEVA

ZSOLNAY
ÖRÖKSÉGKEZELŐ
NKFT.

PÉCS

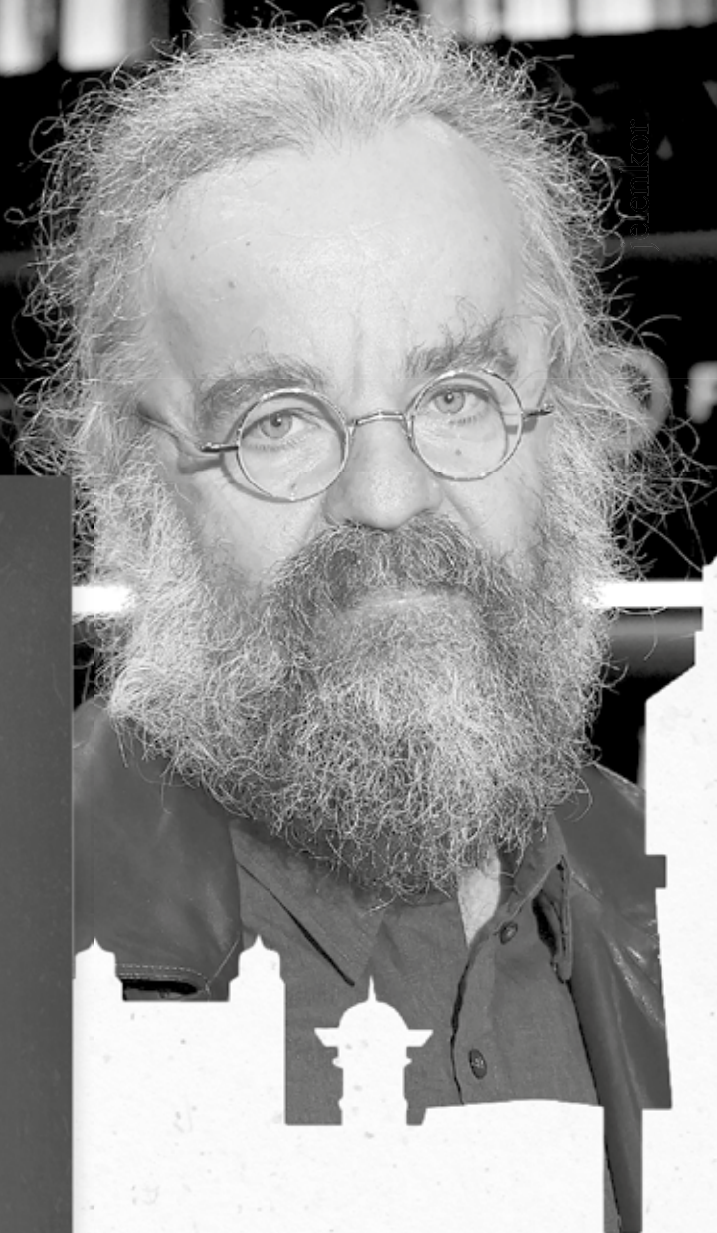
KULTÚRÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS
HIVATAL

PÉCSI SÖR
PIVÁRIUM LASER

PAPPAS
KALASZTARI 2017

MEGJELENT!

„Nem tudom neked megmagyarázni, mi történik, amikor valaki azt teszi, amit én tettem. De megszokod, hogy együtt élj ezzel is, mint akármilyen mással. Én tudom a legjobban, hogy mindenkinek, aki ölt, mészárolt, gyilkolt, erőszakolt ebben a háborúban, nyugodt lesz utána az álma. Traumájuk azoknak van, akik semmit sem tettek.”

Teljes körű nyomdai, reklámpari tervezés és kivitelezés

ÖN MEGÁLMODJA, MI KINYOMTATJUK!

www.nyomdaiotletek.hu

TÁMOGASSA

A JELENKOR FOLYÓIRATOT,

a kortárs magyar irodalom
meghatározó műhelyét!

Lapunk 1958 óta inspirálja és közli
a mindenkori kortárs magyar irodalmat.

Mások mellett Weöres Sándor, Mészöly Miklós, Csorba Győző,
Bertók László, Esterházy Péter, Nádas Péter, továbbá számos
fiatalabb hazai szerző írásainak adott otthont, miközben olvasók
generációit segítette az irodalmi tájékozódásban.

Folyóiratunk fennmaradásához szükség van az ön támogatására!
Ne hagyja, hogy a modern magyar irodalmi kultúra
egyik leghosszabb és legszebb története véget érjen!

Előfizetését vagy adományát a folyóiratot kiadó
közhasznú alapítványunk várja:

JELENKOR ALAPÍTVÁNY

7621 PÉCS, SZÉCHENYI TÉR 7–8.

SZÁMLASZÁM:

50800111-11164573